

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

PROF. DR. MASAO MORİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

ELİF ÇAĞLAR

2501120269

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MUALLA UYDU YÜCEL

İSTANBUL-2016

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ELİF ÇAĞLAR Numarası : 2501120269
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TARİH Danışmanı : PROF.DR.MUALLA UYDU YÜCEL
Tez Savunma Tarihi : 25.08.2016 Saati : 16:00
Tez Başlığı : "Prof.Dr.Masao Mori'nin Hayatı ve Eserleri"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR.MUALLA UYDU YÜCEL		Kabul
2-PROF.DR.OKAN YEŞİLOT		Kabul
3-YRD.DOÇ.DR.MEHMET ZEREN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-YRD.DOÇ.DR.ÖMER KUL		
2-YRD.DOÇ.DR.M.EBRU ZEREN		

ÖZ

PROF. DR. MASAO MORİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

ELİF ÇAĞLAR

“Prof. Dr. Masao Mori’nin Hayatı ve Eserleri” adlı tezimizde Masao Mori’nin hayatını, yazdığı eserler ve yaptığı araştırmalar ile Türk tarihine yaptığı katkıları ilim âleminin hizmetine sunmaya çalıştık. 30 Mart 1921’de Budist bir rahibin çocuğu olarak Shiga-ken Nagahama’daki Shinshu Otaniha Budist Tapınağında dünyaya gelen Mori, geleneksel ve modern Japon eğitiminin karışımı olan bir eğitim almıştır.

Eski eğitim sistemine göre Valilik Torahime Ortaokulu’nu (bugünkü Shiga Valiliği Torahime Lisesi) ve lisesini bitirerek, 1941’de Tokyo İmparatorluk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Asya (Şarkiyat) Tarihi Bölümü’nden 25 Eylül 1943’te mezun olmuştur. Üniversite yılları İkinci Dünya Savaşı yıllarının zorlu zamanlarına denk gelmesine rağmen başarılı bir okul dönemi geçirmiştir.

Mori ve ailesi Japon modern tarihinde önemli rol oynayan Nishihonganji Tapınağı’na mensuptur. Mori rahip bir bilim insanı olmasından dolayı Budizm’in kökeni konusunda araştırmalar yapmış ve daha sonra bu konu kendisini Türkoloji’ye yöneltmiştir. İlk olarak bir Çinli tarihçinin yaptığı çeviriyi görmüş ve çevirideki yanlışları düzelterek bu alanda çalışmaya başlamıştır.

Masao Mori, Japon Akademik sistemine uygun olarak Mart 1962’de tamamladığı *Eski Kuzey Asya Göçebeleri Tarihi Üzerine Bir Araştırma* adlı teziyle doktor olmuştur. Yoğun bir çalışma temposu ile uzmanlık alanı olan Göktürkler ve Uygurlar Tarihi üzerine birçok yayın yapan Prof. Dr. Mori, Nisan 1968’de profesörlüğe yükselmiş ve bu tarihten itibaren öğrenciler yetiştirerek Japonya’daki Türkoloji araştırmalarının temelini atılmasına büyük katkı sağlamıştır.

Anahtar kelimeler: Masao Mori, Masao Mori’nin eserleri, Japonya’da Türkoloji, Japon Türkolog, Türkoloji’nin gelişmesi.

ABSTRACT

THE LIFE AND WORKS OF PROF. DR. MASAO MORI

Elif ÇAĞLAR

In this paper titled “The Life and Works of Prof. Dr. Masao Mori” we tried to present his life and contributions to the Turkish History. Mori, born as a son of a Buddhist priest in Shinsu Otaniha Buddhist Temple in Shiga-Ken in March 30, 1921, took his education according to a mixture of traditional and modern Japanese education system.

After finishing Governorship Torahime Secondary School (which is now Shiga Governorship Torahime High School) and high school according to the old education system he graduated from Tokyo Imperial University, Faculty of Literature, Department of Asian (Orientalism) History in September 25, 1943 Even though his university years coincided with the hard times of Second World War, he succeeded and finished his school.

Mori and his family are members of Nishihonganji Temple which has played a very important role in modern Japanese history. Mori, being a priest scientist, made researches on the origins of Buddhism and finally turned his direction to Turcology. He started his first studies in this field when he saw a translation of a Chinese historian and corrected the mistakes.

Masao Mori gained his doctorate degree with his paper “ A Research on the History of Ancient Asian Nomads of North” completed in March, 1962 in accordance with Japanese Academic System. With the help of his intense studies on his profession “Histories of Gokturks and Uighurs”, Dr. Masao Mori gained his professorship in April,1968. In these years he educated his own students and laid the foundation of Turcology in Japan.

Keywords: Masao Mori, Works of Masao Mori, Turcology in Japan, Japanese Turcologist, Development of Turcology.

ÖNSÖZ

Japonların Türkler ve Türkistan ile ilgili bilgileri çok eski zamanlara dayansa da bu alandaki akademik çalışmalar Meiji Devri'nde Japonya'nın dış dünyaya açılmasıyla başlamıştır. Japonların bu çalışmaları eski Çince kaynakları rahatlıkla okuyabilmeleri sayesinde öncelikle Budizm'in kökenini araştırmaları ile başlamıştır. Çince kaynakların zenginliği dolayısı ile bu döneme denk gelen Eskiçağ ile ilgili Türkoloji çalışmaları daha da gelişmiştir. Yine Türkistan ile ilgili çalışmalarda Japonların en çok ilgi duydukları konu İpek Yolu olmuştur. Son dönemlerde Türkologlar Türkiye ve Türkistan'daki Türk cumhuriyetlerine akademik çalışmalar yapmak için gidip gelme fırsatı buldukları gibi Türklerle doğrudan temasa geçebilen Japon Türkologlar da İpek Yolu yaklaşımlarını değiştirerek orada yaşamış olan Türklerin tarihi ve kültürlerinin daha yakından incelenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bunun doğal bir sonucu olarak Japonya'daki Türkoloji çalışmaları sadece İpek Yolu üzerinde yaşayan Türkler hakkında değil, Türkistan dâhil çeşitli bölge ve devirlerde yaşamış olan Türkler üzerinde de yapılmaya başlanmıştır.

Japon Türkologlar klasik Çince kaynakları iyi okuyabildikleri ve Meiji Restorasyonu ile Batı'da gelişen bilim tekniklerini de öğrendiklerinden Türkoloji çalışmalarını kısa zamanda geliştirmişler ve bu alanda önemli eserler vermeye başlamışlardır. Japonya'nın ilk modern üniversite olan Tokyo Üniversitesi'ndeki ilk tarih profesörü Shiratori Kurakichi bu alandaki en önemli Türkolog'dur. Çok çeşitli alanlarda çalışarak birçok eser ortaya koyan Shiratori Japonya'da Türkoloji'nin kurucusu olmuştur.

Shiratori Kurakichi hem araştırmalar yapmış hem de Japonya'da Türkoloji'nin gelişmesine önemli katkılarda bulunan araştırmacılar yetiştirmiştir. Bunların en önemlisi Tokyo Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde uzun zaman profesör olarak çalışan Masao Mori'dir.

Türk tarihi ve Türk-Japon ilişkileri konusunda yaptığı büyük çalışmalar ve çeşitli katkılardan dolayı önemli bir kişi olan Masao Mori'yi Türk ilim âlemine tanıtmak ve kendisine olan minnet borcumuzu bir nebze de olsa ödemek için "Prof. Dr. Masao Mori'nin Hayatı Ve Eserleri" adlı tezi çalışmaya karar verdik.

Tezimizde ilk olarak Japonya'da Türkoloji'nin doğuşu ve nasıl ilerlediği hakkında bilgi vererek Masao Mori'nin hayatını ele aldık. Eserlerinin tam bir listesini oluşturarak;

kendisinin şahsiyeti hakkında daha fazla bilgi edinmek için İstanbul'da bulunduğu dönemde birlikte olduğu hocalardan anılarını dinleyerek bir anılar kısmı oluşturduk.

Tezimize başladığımızda kaynakların genellikle Japonca olmasından dolayı bunlara ulaşmak konusunda birtakım zorluklar yaşadık. Daha önce böyle bir biyografi çalışması yapılmamış olması ve benim de ilk defa böyle bir çalışmada bulunmamdan dolayı birtakım eksikliklerin hoşgörüsüyle karşılanacağını ümit ediyorum. Yine çalışmamız sırasında gerek Masao Mori'nin ilmi çalışmalarını elde etmekte gerekse Türkiye'de bulunduğu dönemlerde kendisi ile münasebet kurmuş olanlardan maalesef istediğimiz yardımı ve teşviki görmekte oldukça fazla zorlandığımızı da burada ifade etmek isterim.

Bütün hayatım boyunca her anlamda beni destekleyen ve bu çalışmanın ortaya çıkmasında manevi yardımlarını gördüğüm anneme, babama ve eşime çok teşekkür ediyorum. Ayrıca tez çalışmam sırasında bilgilerinden faydalandığım başta Yar. Doç. Dr. Muzaffer Ürekli hocam olmak üzere diğer hocalarıma, kaynak bulmamda yardımcı olan arkadaşlarıma ve danışmanlığı altında bulunduğum, her türlü desteğini ve ilmi yardımlarını aldığım değerli hocam Prof. Dr. Mualla Uydu Yücel'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Elif Çağlar

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1 MASAO MORİ'NİN HAYATI.....	10
1.2 MASAO MORİ'NİN İLME KATKILARI.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

2.1 ESERLERİ.....	29
-------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1 ANILARDA MASAO MORİ.....	50
SONUÇ.....	59
KAYNAKÇA.....	62
EKLER.....	64

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.: Aynı eser

a.g.e.: Adı geçen eser

Bkz: Bakınız

CHISHAAN: Uluslararası Asya - Kuzey Afrika Beşeri Bilimler Konferansı

Çev.: Çeviren

Ed.: Editör

ICANAS: International Conference on Advances in Natural and Applied Sciences (Doğal ve Uygulamalı Bilimler Uluslararası Konferansı)

İ. Ü.: İstanbul Üniversitesi

no: numara

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

S: Sayı

s: sayfa

TDK: Türk Dil Kurumu

TTK: Türk Tarih Kurumu

UNESCO: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)

vs.: ve saire

yy.: yüzyıl

GİRİŞ

Japonya’da Türkoloji çalışmalarının temelinin atılmasında büyük bir katkı sağlayan Masao Mori’nin hayatı hakkında bilgi vermeye geçmeden önce Japonya’daki Türkoloji çalışmalarının doğuşu ve ilerleyişi hakkında bilgi vermek istiyoruz.

Japonların Türkler ve Türkistan ile ilgili bilgileri çok eski zamanlara denk gelse de bu alandaki akademik çalışmalar ancak Meiji Devri’nden ¹ sonra başlamıştır. O dönemde Osmanlı Devleti hüküm sürmekteydi. Osmanlı ile ilgili bilgiler ise henüz dış dünyaya kapalı olan Tokugawa Devri² Japonya’sında oldukça kısıtlı idi. Bu bilgiler biraz Batı, biraz da Çin kaynaklarına dayanılarak elde edilmişti; ama bu kaynaklar da ana kaynak değillerdi.

İç Asya’daki Türklerin büyük bölümü Çin’in komşusu olduklarından haklarındaki bilgiler Çin hanedanlarının resmi kayıtlarında çokça bulunmaktaydı. Tokugawa Devri’nde Klasik Çince olan bu kayıtları okuyabilen Japon âlimler bu kayıtları okurken Göktürkler ve Uygurlar ile ilgili bilgilere de rastlamışlardır. Ancak daha çok Çin’in kuzey ve kuzeybatı komşularının tarihiyle ilgilenip İç Asya’daki Türkler ile ilgilenmemişlerdir.

Eski Türkler, Osmanlı ve Türkiye ile ilgili akademik çalışmalar Japonya’nın Meiji Devri’nde tamamen dışa açılmasıyla birlikte ciddi bir şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Japonya’da modern bir ilim olarak Türkoloji’nin doğuşu tam olarak Meiji Devri’nde olmuştur.³

Meiji Restorasyonu ⁴ ile dış dünyaya açılan Japonya her alanda çağdaşlaşma girişimlerinde bulunmuş ve çeşitli reformlar geliştirmiştir. Eğitimde de reforma gidilmiş ve okullarda üç bölüme ayırdıkları tarih okutulmaya başlanmıştır. Bunlar Kokushi (Japon Tarihi), Seiyoshi (Batı yani Avrupa Tarihi), Touyoshi (Doğu Tarihi) şeklindedir. Yeni Japonya’da milli kimliği yeniden oluşturmak için Japon Tarihi’ne; Avrupa’daki yenilikleri takip etmek ve

¹ Meiji Devri; yaklaşık 250 yıllık dünyaya kapalı bir dönemin ardından İmparator Meiji’nin Tokugawa Şogunluğu’nun hâkimiyetine son vererek 23 Ekim 1868’den 30 Temmuz 1912’ye kadar 45 yıllık saltanatını kapsayan, Japonya’nın çağdaşlaştığı ve dünyada güçlü bir konuma ulaştığı devirdir.

² Tokugawa Devri; Japonya’nın 1603-1868 yılları arasındaki dağılma dönemini kapsayan, Edo veya Tokugawa Şogunluğu’nun hâkimiyet sürdüğü dönemdir. Bu dönemde Japonya yaklaşık 250 yıl dış dünyaya kapalı kalmıştır.

³ Suzuki Tadashi, “Japonya’da Türkoloji Araştırmaları: Gelişmesi ve Bugünkü Durumu”, **Türkiye’de Japonya Çalışmaları Konferansı- I Bildiri Kitabı**, Ed. Selçuk Esenbel, Erdal Küçükyalçın, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 15.

⁴ 1868 itibarıyla imparator Meiji’nin modern bir Japonya yaratmak ve hem sosyal hem de ekonomik alanda gerçekleştirdiği yenilikler Meiji Restorasyonu olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde Japonya Batı’nın yüzyıllar içinde kurduğu modern sanayileri, politik kurumları yani modern bir toplumu 20-30 yılda yaratmıştır.

öğrenebilmek için Avrupa yani Batı Tarihi'ne önem verilirken büyük oranda Çin Tarihi ile örtüşen Doğu Tarihi'ne o kadar önem verilmemiştir.

Türkoloji'nin gelişmesi ise; ilk önce İç Asya'daki Türklerin tarihi ile ilgili çalışmalar şeklinde Doğu Tarihi'nin bir bölümü olarak ilerletilmesiyle olmuştur.

Yeni kurulan modern üniversitelerde tarihle ilgili akademik çalışmalar da bu şekilde başlamıştır. Doğu Tarihi'nin bir bölümü olarak başlayan Türkoloji çalışmaları o zamanki Japonya'da zengin Klasik Çince kaynaklar ve bunları okuyabilen akademisyenler tarafından yapılmıştır. Bu Klasik Çince kaynaklarda İç Asya'daki Türklerle ilgili bilgiler de oldukça fazla idi. Böylece Japonya'daki ilk Türkologlar dilbilgisi ve filolojinin değil, tarihin bir alanı olarak Türkoloji çalışmalarına başlamışlardır.⁵

Japonların Türkistan'a olan ilgileri Budizm ve Çin Tarihine olan meraklarıyla başlamıştır. Çin Tarihi'nin bir uzantısı olarak başlayan Türkoloji çalışmaları zamanla başlı başına bir çalışma alanı olmuş, Çince kaynakların zenginliği dolayısıyla bu döneme denk gelen Eskiçağ ile ilgili Türkoloji çalışmaları daha da gelişmiştir. Öte yandan Türkistan'la ilgili çalışmalarda Japonların en çok ilgi duydukları konu İpek Yolu olmuştur. Son zamanlarda Türkologlar Türkiye ve Türkistan'daki Türk cumhuriyetlerine akademik çalışmalar yapmak için gidip gelme fırsatı bulduklarından, Türklerle doğrudan temasa geçebilen Japon Türkologlar İpek Yolu yaklaşımlarını değiştirerek orada yaşamış olan Türklerin tarihi ve kültürlerinin daha yakından incelenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bunun doğal bir sonucu olarak Japonya'daki Türkoloji çalışmaları sadece Çin'in komşusu olan yani İpek Yolu üzerinde yaşayan Türkler hakkında değil, Türkistan dâhil olmak üzere çeşitli bölge ve devirlerde yaşamış olan Türkler hakkında da yapılmaya başlanmıştır.⁶

İpek Yolu üzerine yapılan çalışmalar, Rus - Japon Savaşı'nın (1904-1905) başlamasından iki yıl kadar önce 1902'de bir Japon ekibinin Budizm'in doğuya ulaştığı yolu açıklığa kavuşturmak için Hindistan ve Türkistan'a gönderilmesi ile başlamıştır. Otani Araştırma Ekibi olarak adlandırılan bu ekip 1902 - 1914 yılları arasında üç kez İpek Yolu olarak bilinen Türkistan bölgesine araştırma gezileri düzenlemiştir. Meiji Devri'nin "Zengin ülke, güçlü ordu" siyasetiyle örtüşen Japonya'nın Batılı ülkeler gibi güçlendiği bir dönemde Londra'da doğan Otani Araştırma Ekibi, merkezinde Otani Kozui bulunan Budist rahiplerden oluşmaktaydı. 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başına kadar güçlü ülkeler tarafından

⁵ Tadashi, **Türkiye'de Japonya Çalışmaları Konferansı- I**, s. 16.

⁶ Yuzo Nagata, "Japonya", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 23, Ankara, 2001, s.576.

Türkistan'a ardı ardına araştırma seferleri düzenlenmiştir. Onlar açısından bu bölge tamamen bilinmezlik arz eden bir bölge idi. İsveç: Sven Hedin⁷, Rusya: Pyotr Kuzmiç Kozlov⁸, E. N. Klementz⁹, Sergey Oldenburg¹⁰, İngiltere: Macar asıllı Marc Aurel Stein¹¹, Fransa: Paul

⁷ Sven Hedin (19 Şubat 1865 - 26 Kasım 1952) İsveçli coğrafyacı, topograf, kâşif, fotoğrafçı, seyahat yazarı ve kendi çalışmalarının çizeridir. Türkistan'a yaptığı dört seferini Batıda Transhimalaya olarak bilinen Brahmaputra, Indus ve Sutlej nehirlerinin kaynaklarının bulunduğu yere yapmıştır. Hedin, aynı zamanda Lopnor Gölü ve şehir kalıntılarını, mezarlıkları ve Tarım Havzası çölündeki Çin Seddi'nin haritasını çıkarmıştır. From Pole to Pole adlı kitabında Hedin 1880'lerin sonundan 1900'lerin başına Asya ve Avrupa üzerinden yaptığı yolculuğu anlatmıştır. Seyahati sırasında, Hedin Konstantinopolis'i (İstanbul), Kafkasya, Tahrân, Mezopotamya (Irak), Kırgız halkının topraklarını, Hindistan, Çin, Asya, Rusya ve Japonya'yı ziyaret etmiştir.

⁸ Pyotr Kuzmiç Kozlov (3 Ekim 1863 - 26 Eylül 1935), Nikolai Prjevalskiy'in Moğolistan ve Tibet'teki çalışmalarını sürdüren Rus-Sovyet gezgin ve kâşifdir. Ailesinin kendisini askeri bir kariyere hazırlamasına rağmen, Kozlov Nikolay Prjevalskiy'in seferine katılmayı tercih etmiştir. Hocasının ölümünden sonra Kozlov, halefleri Pevtsov ve Roborovskiy ile Asya'daki seyahatine devam etmiştir. 20. yüzyılın ilk on yılında, Kozlov, Doğu Türkistan'ın önde gelen araştırmacıları olarak Sven Hedin ve Aurel Stein'e rakip olmuştur. Kendisinin Hedin ve diğer yabancı kâşiflerle iyi ilişkiler içinde olmasına rağmen, George Macartney tarafından temsil edilen İngiliz hükümeti onun Türkistan üzerindeki hareketlerini izlemiştir. 1907-1909 seferi boyunca Kozlov Gobi Çölü'nü keşfetmiş ve 1372'de Ming Çinlileri tarafından tahrip edilen şehir Khara-Khoto kalıntılarını bulmuştur. Kozlov bulgularını "Moğolistan, Amdo ve Khara-Khoto'nun Ölü Şehri (1923)" şeklinde büyük bir başlık altında toplamıştır. Yaptığı keşiflerden dolayı 1911 Kraliyet Coğrafi Topluluğu'nun Kurucu Altın Madalyası verilmiştir. Moğolistan ve Tibet'e yaptığı son sefer (1923-1926) Noin-Ula'daki Xiongnu (Hun) hükümdar ailesine ait eşî görülmemiş sayıdaki gömülerin keşfiyle sonuçlanmıştır. 2000 yıllık Baktriya dokumalarından hayran bırakan örnekleri Petrograd'a getirdikten sonra, Kozlov bilimsel çalışmalarından emekli olarak Novgorod yakınlarda bir köye yerleşmiştir.

⁹ E. N. Klementz, Kuzeý İpek Yolu üzerinde ilk arkeolojik kazıları gerçekleştiren kişidir. Karahoca, Astana ve Yarğol etrafında, eski Uygur, Çin ve Sanskrit el yazmaları, boyama parçaları ve runik nesnelere içeren önemli keşifler yapmıştır. Klementz bulgularını Grünwedel ile paylaşmıştır.

¹⁰ Sergey Fyodoroviç Oldenburg (14 Eylül 1863 - 28 Şubat 1934) Rus Doğu Bilimci, Rus Hindoloji Okulu'nun kurucularından ve Rusya Bilimler Akademisi üyesidir. Soylu bir aileden gelmiştir. Büyükbabası general, babası albay olan Oldenburg, 1881'de Varşova Gimnazyumu'nu altın madalya ile bitirmiştir. 1885 yılında Sankt Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi Sanskrit - Fars Dilleri Bölümü'nden mezun olmuştur. Yüksek lisans eğitimini Sanskritçe üzerine yaparak 1895 yılında tamamlamıştır. 1887 - 1889 yılları arasında Paris, Londra ve Cambridge kütüphanelerinde Budizm yazmaları üzerine çalışmıştır. 1889'da Sankt Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Bölümü'nde ders vermeye başlamış, 1897 yılında profesörlüğe yükselmiştir. Muhafız görüşlü öğretim üyelerinin üniversiteden atılmasını protesto etmek için 1899'da istifa etmiştir.

¹¹ Aurel Stein (26 Kasım 1862 - 26 Ekim 1943), Türkistan'da özellikle de Doğu Türkistan'daki yolculuk ve araştırmalarıyla bölgenin tarihteki stratejik rolünü ortaya çıkararak Macar asıllı İngiliz arkeolog ve coğrafyacıdır. Hindistan'ın Pencap eyaletindeki Lahor'da bulunan Oriental College'in (bugün Pakistan'da) müdürüyken 1892'de Keşmirli Brahman Kalhana'nın 12. yüzyılda yazdığı manzum Hindistan tarihi Racatarangini'yi Sanskrit dilinde yayımlamıştır. Bunu 1900'de İngilizce çevirisi olan *A Chronicle of the Kings of Kashmir (Keşmir Krallarının bir Vekainamesi)* eseri yayımlaması izlemiştir. Stein aynı yıl Çin'in en batısından Hotan'a kadarki ilk Türkistan keşif gezisini gerçekleştirmiştir. Bu ve bundan sonraki üç gezisi (1906-08, 1913-16 ve 1930) sırasında Çin'i Batı'ya bağlayan eski kervan yollarını izleyerek, az bilinen bölgelerle ilgili değerli coğrafi gözlemlerde bulunmuştur. Bu gezilerinde Neolitik Çağ'dan kalma Taş aletlerden 8. yy mezar buluntularına ve dokumalarına kadar çok çeşitli belge ve küçük sanat eserleri toplamıştır. Dunhuang yakınlarda içinde olağanüstü bir resim ile yazma koleksiyonu bulunan ve 11. yüzyıldan beri kapalı duran Bin Buda Mağarası'nı (Qian-fo-dong ya da Mogaoku) keşfetmiştir. Stein'in bulduğu yapıtların büyük bölümü Yeni Delhi'deki Asya Eski Yapıtlar Müzesi'nde sergilenmektedir. Stein bu dönemde yürüttüğü çalışmaların sonuçlarını *Ancient Khotan* (Eski Hotan, 1907, 2 cilt), *Serindia* (1921 5 cilt) ve *Innermost Asia* (İç Asya; 1928, 4 cilt) adlı eserlerinde toplamıştır. 1910 - 29 arasında Hindistan Arkeolojik Yüzeý Araştırmaları Projesi'nin yöneticiliğini yürüten Stein, Hindistan'daki Yunan-Budist kalıntılar ve büyük İskender'in doğu seferlerinden kalan izlerle de ilgilenmiştir. 1926'da İndus Nehri yakınlardaki Pir Saray'da Büyük İskender'in gerçekleştirdiği Aomos Kuşatması'nın yerini saptamıştır. Sonraki araştırmalarıyla İskender'in Asya'daki hareketleriyle ilgili bilgilerin daha da kesinleşmesini sağlamış, Mezopotamya ve İndus uygarlıkları arasındaki ilişkileri aydınlatmaya yönelik çalışmaları sırasında İran ve Belucistan'da birçok höyük ortaya çıkarmıştır. Ayrıca Irak'taki Roma kalıntılarının havadan fotoğraflanmasına yönelik bir çalışma da yürütmüştür. Uzun zamandır gerçekleştirmeyi istediği

Pelliot¹², Almanya Albert von le Coq¹³, Albert Gröndwell¹⁴ adlı araştırmacıları Türkistan'a göndermiştir. Japonya'da ise Otani Araştırma Ekibi Türkistan'a gitmiştir. Ancak Otani Ekibi benzerlerinden farklı olarak devlet tarafından gönderilmemiş, Batı Honganji Tapınağı'nın bir girişimi olarak gönderilmiştir.¹⁵

Otani Ekibi'nin başında bulunan 1876'da doğan Kozui OtaniJodo Shinshu mezhebi¹⁶, Honganji kolunun 21. Ruhani lideri Otani Koson'un üçüncü oğludur. Merak duygusu çok güçlü olan Kozui, Tokyo'daki Gakushuin Okulu'nu yarıda bırakarak farklı öğretmenlerden özel dersler alarak ve kendisini geliştirerek geniş perspektifli bir eğitim almıştır. Hıristiyanlığı

Afganistan Keşif gezisine başlayamadan ölmüştür. 1904'te İngiliz vatandaşlığına geöen Stein'a 1912'de Sir unvanı verilmiştir. Türkiye'de Aurel Stein üzerine Dilek Taş bir tez çalışması yapmıştır. Bkz: Dilek Taş, *Orta Asya'ya Düzenlenen Keşif Seferleri Sir Marc Aurel Stein'in Hayatı ve Eserleri*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2015.

¹²Paul Pelliot (28 Mayıs 1878 – 26 Ekim 1945), özellikle dil çalışmalarına ve çeşitli din ve Türkistan kültürlerinin tarihöesinin araştırılmasına katkıda bulunmuş Fransız Doğu Bilimcisidir. Ünlü Sylvain Levi'nin öğrencisidir. Pelliot, Türkistan'da kazibilimsel araştırmalar yapmıştır. Hanoi şehrinde, güney, güneydoğu ve doğu Asya tarihi ve kültürü bilimsel keşfi için kurulmuş olan *Ecole Française d'Extreme- Orient* adında bir Fransız Enstitüsü'nde çalışmıştır. Enstitünün ana etkinlik alanları; kazibilimsel araştırma, bulguları yenileme dâhil yazılı ve sözlü geleneksel kayıtları öeviridir. Pelliot daha sonra Birinci Dünya Savaşı sırasında Pekin'de Fransız askeri ataşesi olarak görev yapmıştır.

¹³Albert von Le Coq (1860 - 1930), Alman arkeolog ve Türkistan kâşifidir. Orta ve Doğu Avrupa'daki birahane ve şarap üretim tesislerinden kaynaklı bir mirasın varisiydi. Tüm seyahatleri ve artık var olmayan Köken Bilimi Müzesi'nin masraflarını bu servetten karşılamıştır. Müze sorumlusu Albert Grünwedel'in asistanı olarak Doğu Asya'ya keşif gezileri düzenlemeyi planlamış, özellikle İpek Yolu'na odaklanmıştır. Grünwedel ikinci geziye çıkılacağı sırada hastalanınca Le Coq liderliğe atanmıştır. Onun ikinci ve üçüncü Turfan gezileri İngilizce *Buried Treasures of Chinese Turkestan* yani *Çin Türkistan'ının Gömülü Hazineleeri* adıyla basılmıştır. Türkistan gezileri Budist ve Meniheist mağara tapınaklarının keşfini sağlamış, Doğu Türkistan'daki çalışmaları biröok el yazması eseri gündeme taşımmıştır. O zamana kadar bilinmeyen binlerce Budist ve Maniheist evrak bu geziler sayesinde bulunmuştur. Bu büyük keşifler onun Aryan kültürünü bulduğunu sanmasına yol açmıştır. Asistanlarının yardımıyla buluntuların bazılarını Almanya'ya kaçırmıştır. Kendisi bu kaçırmaların Batı Türkistan'daki siyasi karışıklık yüzünden gerekli olduğunu söylemiştir. Daha sonra bu eserler 2. Dünya Savaşı'nda Berlin'in İngilizlerce bombalanması sırasında yok edilmiştir. Albert von Le Coq 1930'da Almanya'da vefat etmiştir.

¹⁴Albert Grünwedel (31 Temmuz 1856 - 1935 28 Ekim), Alman Hindolog, Tibetolog, arkeolog ve Türkistan kâşifidir. Kendisi Lepcha dilini ilk çalışan akademisyendir. Grünwedel 1856'da Münih'te bir ressamın oğlu olarak doğmuştur. Sanat Tarihi ve Asya Dilleri Bölümü'nde okumuş, 1883'te Münih Üniversitesi'nde doktorasını tamamlamıştır. 1881'de Berlin'deki Etnoloji Müzesi'nde asistan olarak çalışmaya başlamış, 1883'te etnografik koleksiyon müdür yardımcısı olarak atanmıştır. Grünwedel, Budist sanatı, arkeoloji, Türkistan ve Himalaya dilleri üzerine yaptığı sayısız yayınlı övgü kazanmıştır. İki önemli eseri; Hindistan'daki Budist Sanatı (1893) ve Tibet ve Moğolistan'daki Budizm Mitolojisi (1900) olmuştur. 1899'da Grünwedel, Vasily Radlov tarafından batı Türkistan bölgesinde yürütölen Rus arkeolojik keşif gezisine katılmaya davet edilmiştir. Aynı yıl Bavyera Bilimler Akademisi üyeliğine atanmıştır. Grünwedel ilk gezisini 1902 - 1903'te Türkistan'daki Turfan'a yapmıştır. Keşif gezisi sırasındaki olaylara *Report on Archaeological work in Idikutschahri and Surrounding areas in Winter 1902-1903 (1905)* adlı kitabında yer vermiştir. Onun keşif gezileri geniş ölçüde Krupp ailesi tarafından finanse edilmiştir. Grünwedel 1909'da doğu dilleri profesörü olarak Friedrich Wilhelms Berlin Üniversitesi'ne çağrıldıktan sonra Turfan gezisi bulgularının epigrafik analizine büyük katkılar yapmış olan Heinrich Lüders tarafından katılmıştır. 1921 de emekli olan Grünwedel 1923'te Bavyera'ya taşınmış ve son yıllarını orada geçirmiştir. 1935'te Lenggries'te vefat etmiştir.

¹⁵Erdal Küçükyaıçın, **Kont Otani Kozui ve Türkiye: Cumhuriyet Dönemi Türk - Japon Ticari İlişkilerinin Kurulmasında Bir Vizyonerin Rolü**, DEİK Yayınevi, İstanbul, 2010, s.7.

¹⁶Budizm mezheplerinden kendi içinde kollara ayrılan Arık Ülke Budizm'inin (Pure Land Buddhism) bir kolu olan Jodo Shinshu Japon Arık Ülke Okulu'dur ve bu kollarin en katısıdır. Japon Keşif Shinran tarafından kurulmuştur. Japonya'da Budizm'in en yaygın uygulanan kolu olarak kabul edilmektedir.

ve Budizm'i öğrendiği gibi o dönemdeki dünya gündemi hakkında da bilgiler edinerek çalışmalar yapmıştır. Otani, 1898'de Kujo Michitaka'nın kızı Kazuko ile evlenmiş ve Kazuko'nun kardeşinin İmparator Taisho'nun eşi olmasıyla da imparatorluk ailesi ile akrabalık kurmuştur.

Otani, 1899'da Çin'e (Qing Hanedanı) ziyarete gittiğinde ülkenin yıkılmakta ve işgal edilmekte olduğunu görmüş, durumu ayrıntılarıyla bildiren bir rapor hazırlayarak İngiliz Kraliyet Coğrafya Cemiyeti'ne (Royal Geographic Society) yollamıştır. Raporu kabul görmüş ve Kozui bu cemiyete üye olarak kaydedilen ilk Asyalı olmuştur. Kozui, Çin'i ziyaret ettiği aynı yıl Aralık ayında Hindistan yoluyla İngiltere'ye gitmiştir. Londra'yı merkez alan bu Avrupa ziyareti iki yıldan fazla sürmüştür. Avrupa'da kaldığı süre içinde büyük bir enerjiyle hareket etmiştir. Danimarka'da Pali Dili ve Pali Budizm'i konusunda ilk sıralarda gelen Viggo Fausböll ve Dines Andersen ile görüşmüştür. Paris'te ise İndoloji ve Budizm uzmanı olan Sylvain Levi'yi ziyaret etmiştir. Kozui yine Paris'te Uzak Doğu Tarihi uzmanı Édouard Chavannes ile de görüşmüştür. Büyük ilgi duyduğu coğrafya alanından ise Viyana Üniversitesi'nden Albrecht Penck ile yakın dostluk kurmuş, yine ünlü coğrafyacı Milne'yi de ziyaret etmiştir. Böylece kurduğu akademik bağlantılar yoluyla uluslararası bir ağ kurmuş ve bu ağ onun İpek Yolu keşif gezileri için gereken alt yapıyı oluşturmuştur.¹⁷

Kozui'yi Avrupa'da iken heyecanlandıran Türkistan araştırma gezisi raporları olmuştur. İsveçli coğrafyacı Sven Hedin 1893-1897 yılları arasında Türkistan araştırma gezileri yapmış ve 1898'de Paris'te araştırmalarının sonuçlarını anlattığı bir konferans vererek "Asya'nın Kesiti" (En Fört Genom Asien 1893-1897) adlı iki ciltlik eserini yayınlamıştır. Hedin'in bu raporu Kozui ve beraberindeki Hori Kenyu'yu etkilemiştir. Otani Kozui ve arkadaşlarına en büyük etkiyi yapan ise Aurel Stein olmuştur. 1901'de Stein Türkistan'a yaptığı incelemelerden sonra sonuçlarını "Orta Asya (Türkistan) İncelemeleri Özet Raporu" şeklinde yayınlamıştır. Birinci Otani Araştırma gezisine katılan Watanabe Tesshin ve Hori Kenyu bu raporla İpek Yolu'na girmiştir.¹⁸

Keşif gezilerinin içeriğine gelecek olursak; birinci keşif gezisi Hindistan ve Türkistan'ı kapsamakta idi. Bu ilk araştırmanın odağında Hindistan bulunduğundan Kozui

¹⁷ Küçükyağın, **Kont Otani Kozui ve Türkiye**, s.8.

¹⁸ **A.e.**, s.9.

Hindistan'a yönelmiştir. Buradaki araştırmalar on bir kişiyle yürütölmüştür. Birinci gezide Türkistan'a gidenler Watanabe Tesshin ve Hori Kenyu olmuştur.¹⁹

İpek Yolu'nun ifade ettiği bölge Türkistan yani 'Türklerin Yurdu' anlamında olduğundan Türklerle ilişkisi derindir. Otani Araştırma Ekibi'nin yoğunlaştığı bölge Doğu Türkistan olmuştur. Burası İpek Yolu Doğu ve Batı kültürlerinin etkileşim içinde oldukları çok sayıda ticaret yolundan meydana gelmektedir.

1908'de İkinci Otani Araştırma Gezisi başlamış, bu geziye ise Tachibana Zaichou ve Nomura Eizaburo katılmıştır. İkinci ekibin odak noktası Moğolistan incelemeleri olmuştur. Bu dönemde Budizm'in doğuya geçiş güzergâhını ararken Moğolistan'a uğramak büyük bir öngörü olmuştur. W. Radlov'un editörlüğünü yaptığı "Moğol Eski Kalıntıları" ile Qing Dönemi tarihini inceleyen bilim adamlarının yazdıklarından yola çıkmışlardır. Moğolistan'daki Erdenezu Mabedi'ndeki yazıtları inceleyen Nomura Eizaburo Moğol Budizm'i araştırmalarının temelini atmıştır.²⁰

İkinci inceleme gezisi bittikten sonra Hindistan'da İngiliz Denison Ross'tan Uygurca öğrenen Tachibana Zaichou, Japonya'da ilk Uygurca öğrenen Otani Araştırma Ekibi üyesi olmuştur. Tachibana sonraki yıllarda Türkistan'da kendi bulduğu Budist yazmalar üzerine çalışmıştır. Bu Budist yazma araştırmalarının başlangıç noktası Kozui'nin Kobe, Okamoto'daki villası Nirakuso olmuştur.

Üçüncü araştırma gezisi ise Tachibana'nın Hindistan yoluyla İngiltere'ye gittikten sonra Doğu Türkistan'a gitmek için Aurel Stein ile bizzat görüşüp bilgi edinerek hazırlıklar yapmasıyla başlamıştır. Budist kültürün nasıl bir ortamda ve ne şartlarda doğduğunu ve yıkılıp kaybolduğunu Otani Ekibi bu seferlerle araştırmıştır.²¹

Japonya'da Asya Tarihi keşif alanı içindeki çalışmalarla başlayan İpek Yolu çalışmaları, Kurokichi Shiratori, Jitsuzou Kuwahara, Toyohashi Fujita, Toru Haneda ve Mikonosuke Ishida gibi büyük akademisyenler tarafından tamamlanmış ve bu çalışmalar halen bu konuda çalışma yapanlar tarafından takdirle karşılanmaktadır.

İlk çalışma başlangıçtan itibaren tarihi yer adları ve yerel ırklardan oluşurken, Toru Haneda; Batı bölgelerinin kültür tarihini çalışmaya başlamış ve Uygur belgeleri

¹⁹ Küçükyaalçın, a.e., s.10

²⁰ Küçükyaalçın, a.e., s.13.

²¹ Küçükyaalçın, a.e., s.16.

doğrultusunda Türk kültürünü açıklamaya çabalamıştır. Mikonosuke Ishida İpek Yolu'nun Doğu ve Batı alanları arasındaki kültürel değişim tarihi açısından dikkate değer bir teori geliştirmiştir. Bu konuya karşı olan ilgi Doğu ve Batı arasındaki ilişkinin tarihi araştırmalarının yayınlanmasına kadar yüksek değildi. Ayrıca Sueo Goto ve Kenzou Akiyama tarafından Doğu-Batı kültürel değişim tarihinin derlenmiş baskısı öncü bir çalışma olarak bilinir hale gelmişti. "Eski İpek Yolu" başlığı terim olarak ilk kez İpek yolunun kuzeybatısına bir otomobil seyahati sonrasında Sven Hedin tarafından "Die Seidenstrasse (İpek Yolu)" adlı kitabında geçmiştir ve bu eser 1944 yılının sonunda yayınlanmıştır.(Noriteru Yasuda, Takayama Shein tarafından Japoncaya tercüme edilmiştir).²²

İkinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan karışıklık döneminde bölgeye yapılan ziyaretler kesintiye uğramışsa da Japon araştırmacılar İpek Yolu'nun batı bölgelerini tekrar ziyaret etmişlerdir ki Hitoshi Kihara, Shinobu İwamura, Mitsukuni Yoshida, Tadao Umesao ve İchiro Hirano bölgede artan ilgiyle, seyahatleri hakkında kitaplar yayınlayan araştırmacılar arasında yer almışlardır.

Asya Tarihi'ndeki yeri açısından, İpek Yolu tarihi üzerine 1950-1965 yılları arasında Hisao Matsuda, Namio Egami, Shinobu Iwamura, Akira Haneda, Takashiro Kobayashi, Akira Fujieda, Toru Saguchi, Masao Mori, Nobuo Yamada, Sentaro Ise, Ryoichi Hayashi tarafından ardı ardına birçok kitap yayınlanmıştır. 1955-1965 yılları arası İpek Yolu'na dair aydınlanma devri olarak adlandırılmaktadır.

1970-1980 yılları arasında farklı akademik alanlardan çeşitli araştırmacılar aktif olarak İpek Yolu araştırmalarıyla ilgilenmeye başlamışlardır. Bu uzmanlaşmanın belirgin dönemi olmuştur. Hisao Matsuda, Shinji Maejima, Kazuo Enoki, Masao Mori, Toru Saguchi, Nobuo Yamada, Akira Shimazaki, Osamu Suzuki, Takashi Okazaki, Takashi Soma, Hikoichi, Yajima, Tsuneo Yoshimizu tarafından yazılmış özel kitaplar yayınlanmıştır.²³

Japon Türkologlar Klasik Çince kaynakları iyi okuyabildiklerinden ve Meiji Restorasyonu ile Batı'da gelişen bilim tekniklerini de öğrendiklerinden Türkoloji çalışmaları kısa zamanda gelişmiş ve bu alanda önemli eserler verilmeye başlanmıştır. Japonya'daki ilk modern üniversite olan Tokyo Üniversitesi'ndeki ilk tarih profesörü Shiratori Kurakichi en önemli Türkolog'dur. Çok çeşitli alanlarda çalışarak birçok eser ortaya koyan Shiratori Japonya'da Türkoloji'nin kurucusu olmuştur. 1899'da Roma'da açılan Milletlerarası Şarkiyat

²² Kazutoshi Nagasawa, "Silk Road Studies in Japan: Its History and Present Situation", **International Seminar for UNESCO Integral Study of the Silk Roads: Roads of Dialogue**, Osaka, 1988, s.1

²³ Nagasawa, a.e., s.2.

Kongresi'nde Hunlarla ilgili sunduğu Almanca iki tebliğe büyük ilgi gösterilmiştir. 1904 Japon- Çin, 1904- 1905 Rus- Japon Savaşı'ndan sonra Japonya'nın gücünü Asya Kıtası'na yayma siyasetiyle, Kuzeybatı Çin, Mançurya, Sibirya, Moğolistan ve Türkistan ile ilgili araştırmalar mali desteklerle daha da ilerletilmiştir. Bu dönemde Haneda Toru, Fujita Toyohachi ve Kuwabara Jinzo gibi Türkologlar yetişmiştir. Bu dönemin sonunda başlı başına bir araştırma alanı olan “Türkistan Tarihi” kavramı ortaya çıkmıştır.²⁴

Shiratori Kurakichi araştırmalarının yanı sıra Japonya'da Türkoloji'nin gelişmesine önemli katkılarda bulunan araştırmacılar da yetiştirmiştir. Bunların en önemlisi tezimizin de konusu olan Masao Mori'dir. Mori, Tokyo Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde uzun zaman profesör olarak çalışmıştır. Kendisi daha gençken Türkiye'de bulunmuş, Ankara'da Reşit Rahmeti Arat'ın yanında kalmıştır. İstanbul'da ise Muharrem Ergin ve başka hocalarla çalışmıştır. Ondan sonra Almanya'daki Hamburg Üniversitesi'ne geçip oranın hocalarından Annamarie Von Gabain'in yanında çalışmıştır. Japonya'ya dönünce özellikle Göktürklerin tarihi üzerinde durup çok kıymetli eserler yayınlamıştır. Masao Mori Göktürkçeyi ve aynı zamanda Klasik Çinceyi fevkalade iyi bildiği için Göktürk Tarihi sahasında bütün dünyada sayılı uzmanlardan birisi olmuştur. Bir müddet o zamanki Sovyetler Birliği'nde Leningrad İlimler Akademisi ve Türkiye'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'ndeki dersi için ders notu, sonra Japonca olarak kitap halinde yayınlanmıştır. Masao Mori, onu Türkçe olarak da yayınlamak istiyordu ancak işleri çok yoğun olduğu için tercüme işini bitirememiş, kitap halinde yayınlamamıştır. Masao Mori'nin Eskiçağ Türk Tarihi'ne ait makaleleri, üç büyük cilt halinde yayınlanmıştır. Ancak Osmanlılar ve Çağdaş Türkiye ile ilgili makaleleri halen kitap haline getirilmeyi beklemektedir.

Masao Mori, çok sayıda eser vermesinin yanı sıra çok büyük çabalarla öğrencilerini yetiştirmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: Eskiçağ Türk Tarihi alanında Osaka Üniversitesi'ndeki Moriyasu; Cūō Üniversitesi'ndeki Umemura; Tokai Üniversitesi'ndeki Katayama ve diğer araştırmacılar, büyük bir azimle çalışmaktadır.²⁵ Yine Japonya'nın ikinci başkenti olan Kyoto'da Japonya'nın ikinci devlet üniversitesi olan Kyoto Üniversitesi açılmıştır. Üniversitenin rektörü olan Tōru Haneda, Türkistan Türk Tarihi üzerine çalışıp çok önemli katkılarda bulunmuş, aynı zamanda öğrenciler yetiştirmiştir. O ekole mensup olup Kyoto Üniversitesi'nde profesör olan Akira Haneda, Çin'deki Ming Hanedanı zamanındaki Türkistan Tarihi uzmanı olmasının yanında Osmanlı Tarihi ile ilgili de çok sayıda makale

²⁴Nagata, **a.e.**, s.575.

²⁵Tadashi, **a.g.e.**, s.17.

yayınlanmıştır. Bu ekolden Jüten Oda, Eski Uygur Filolojisi uzmanı ve Masami Hamada ise Yakınçağ Doğu Türkistan Tarihi uzmanı olarak çok önemli katkılarda bulunmaktadırlar.²⁶

Meiji Devri'nden günümüze kadar geçen zamanda, Japonya'da çeşitli üniversitelerden Türkistan Tarihi alanında uzmanlar yetişmiş, önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Şimdi Tokyo Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin dekanı olan Prof. Hisao Komatsu da Yakınçağ Türkistan Tarihi uzmanı olup Masao Mori'nin yetiştirdiği öğrencilerdendir. Hisao Komatsu, eşi Kaori Komatsu ile birlikte aslen Kazan Türklerinden olup Meiji Devri'nde Japonya'ya gelerek “Âlem-i İslam ve Japonya'da İntişar-ı İslam” başlıklı iki ciltlik kitabı yazan Abdürreşit İbrahim Efendi üzerine de çalışıp bir seçme tercümesiyle birlikte kitabı yayınlamışlardır.²⁷

Çalışmamızda Oğuz Baykara'nın “Turkish Literature in Japanese” adlı makalesinden; Tuncer Baykara'nın “Türk Kültürü” adlı eserinden; Mücteba İlgürel'in “Prof. Dr. Masao Mori'nin Anısına” adlı makalesinden; Erdal Küçükyalçın'ın “Kont Otani Kozui ve Türkiye: Cumhuriyet Dönemi Türk - Japon Ticari İlişkilerinin Kurulmasında Bir Vizyonerin Rolü” adlı eserinden; Masao Mori'nin “Eski Türk Boylarının Tarihi Araştırmaları I, II ve III” eserlerinden; Kazutoshi Nagasawa'nın “Silk Road Studies in Japan: Its History and Present Situation” adlı makalesinden; Yuzo Nagata'nın Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'ndeki “Japonya” maddesinden; Suzuki Tadashi'nin “Japonya'da Türkoloji Araştırmaları: Gelişmesi ve Bugünkü Durumu” adlı makalesinden ve Tohogakkai adlı merkezin bünyesinden çıkan “Tohogaku” adlı derginin yanı sıra bazı internet sitelerinden faydalanılmıştır.

²⁶ Tadashi, **a.e.**, s.17.

²⁷ Tadashi, **a.e.**, s.18.

1. BÖLÜM

1.1 MASAO MORI'NİN HAYATI

Masao Mori 30 Mart 1921'de Budist bir rahibin çocuğu olarak Shiga-ken Nagahama'daki Shinshu Otaniha Budist Tapınağında dünyaya gelmiştir.²⁸ Aldığı eğitim geleneksel ve modern Japon eğitiminin özelliklerinin bir karışımı gibidir. 1957'de babası ölünce, geleneğe uygun olarak hakkı olan Buda mabedinde rahip olup, ilim yolunu tercih etmiştir. Mori'nin davranışlarında geleneksel özelliklerin etkisini her zaman görmek mümkündür.²⁹

Eski eğitim sistemine göre Valilik Torahime Ortaokulu (bugünkü Shiga Valiliği Torahime Lisesi) ve lisesini bitirerek, 1941'de Tokyo İmparatorluk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Asya (Şarkiyat) Tarihi Bölümü'nde başarılı bir öğrencilik döneminden sonra 25 Eylül 1943'te mezun olmuştur.³⁰ Okula başladığı zamanlar 19 yaşında idi. Üniversite yurdunun kuzey yatahanesinin 5 numaralı odasında kalmakta idi. Oldukça azimli ve çalışkan olan Mori spor konusunda da aynı azmi sürdürmüştür. Örneğin öğrencilik yıllarında Kendo sporuyla ilgilenmiş, bunun için alıştırmaya yaparken dojo adı verilen ve savaş sanatları için kullanılan alanda ayak parmakları üzerinde durup çalışmış, kaldığı yatakhaneye dönerken bile ayak parmakları üzerinde yürüyerek gitmiştir. Bu sporla ilgilenmesi onun ne kadar hırslı ve azimli olduğu da göstermektedir.³¹ Ayrıca o dönemde okulun Mezunlar Derneği'nin dergisinde de yazılar yazmıştır. Öğrencilik döneminde Mori neşe dolu bir genç olmasının yanı sıra ciddiyetle çalışmayı da seven biriydi. Öğrencilik yılları savaş dönemine denk geldiğinden dönemin zorluklarını da arkadaşlarıyla birlikte çok fazla yaşamış,³² ancak bu zorlukların üstesinden her defasında gelmeyi de başarmıştır.³³ Öğrenciliği sırasında Kazuo Enoki'nin liderliğinde çalışarak daha sonra onun dersini devralmıştır. Öğrencileri arasında Takao

²⁸ **Tohogaku**, "In memoriam Dr. Mori Masao, by Kanda Nobuo, Yamamoto Tatsuro, Ara Matsuo, Sato Tsugitaka and Moriyasu Takao", Tokyo, Temmuz 1997, no: 94, s. 147.

²⁹ Tuncer Baykara, **Türk Kültürü**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 497.

³⁰ <http://ja.wikipedia.org/wiki/> sitesinden 18.12.2014 tarihinde alınmıştır.

³¹ **Tohogaku**, "The Late Prof. Dr. Mori Masao (1921- 1996): Reminiscences by Sato Tsugitaka, Katayama Akio, Moriyasu Takao, Shimo Hirotooshi, Koyama Koichiro, Matsumura Jun and Yanase Hiroshi", Tokyo, Temmuz 2004, no:108, s.135.

³² **Tohogaku**, no: 94, s. 146.

³³ **Tohogaku**, no:94, s. 147.

Moriyasu, Tung Suzuki gibi isimler vardır.³⁴Mori araştırmalarını oldukça enerjik bir Şekilde yürüttüğü için kendisine “hormon tankı” lakabı takılmıştı.³⁵

Mezuniyet tezinde Tamachi Ordusu’nu esas alarak Moğol İmparatorluğu ve Yuan Hanedanlığı ile askeri sistem ve devlet yapılarını işlemiştir. Mezun olduktan hemen sonra Yüksek Lisans programına girmiş, ülke acil savaş halinde olduğundan araştırmaya devam etmelerine izin verilmemiştir. Bunun zerine hemen Yüksek Lisans programına geçici bir süre ara verip, donanma ğrencisi olarak Deniz Harp Okulu’na girerek³⁶ burada askerliğini yapmıştır. Bir sonraki yıl yani 1944’te Deniz Harp Okulu’na ğretim yesi olarak atanarak³⁷ savaşın sonuna kadar burada hocalık görevini üstlenmiştir. Savaşın Japonya’nın yenilgisiyle sonuçlanmasının hemen ardından, 1945 Eylül ayında terhis olmuştur. Bu sırada hocası Wada Kyoshi Mori’nin terhis edileceğini önceden tahmin ettiğinden onun Yüksek Lisans’a dönüşü ve özel araştırma ğrenciliğine kabul ile ilgili işlemleri halletmiştir. Bu olay Mori’nin bilgisi dışında gerçekleşmiştir. Wada Hoca tarafından desteklenen Mori³⁸ Hokkaido’dan Tokyo’ya geldiğinde bırakın öyle şahane yerleri yağmurdan korunmak için bile yer yoktu. Üstelik Őehirde enflasyonun günden güne arttığı, karaborsacıların yaygınlaştığı bir dönem hkimdi. Bir kutu standart fiyatı elli üç Sen olan pirinç karaborsada yetmiş Yen,  Yen elli Senlik Őekerin bin Yen olduğu bir durum vardı. Bu zor şartlarda özel laboratuvarlara ödenen burs,  öğün yemeğe yetişse yeter derken, yatılı parasını bile ödeyemediği zamanlar olmuştur. Hatta neredeyse yatılı olarak kalacak yer bile bulamamıştır. Böyle bir durum olduđundan³⁹ Tokyo niversitesi’ne girdikten sonra ise yine kütüphanenin eski binasında, Wada Hoca’nın olduğu odayı kütüphane yaparak⁴⁰ Wada Hoca ile laboratuvarda geçici olarak kalıp, orada kendi yemeğini pişirmek umuduyla, hocanın üstü kapalı onayını almıştır. Profesörün odasına elektrikli ısıtıcı getirip kendi yemeğini yaparak oradaki kanepede uyumaya başlamış okumalarını burada srdrmştir. İşte Mori’nin laboratuvar yaşantısı bu Şekilde başlamıştır. O zamanki özel araştırma ğrencisi laboratuvar işleri ile oldukça meşgul idi. Özel araştırma

³⁴<http://ja.wikipedia.org/wiki/> sitesinden 18.12.2014 tarihinde alınmıştır.

³⁵Tohogaku, no:94, s. 146.

³⁶Mori Masao, **Kodai Toruko Minzokushi Kenkyu - I, (Eski Türk Boylarının Tarihi Araştırmaları - I)**, Tokyo, Yamakawa Shuppansha, 1967, s.1.

³⁷Tohogaku, no:108, s.122.

³⁸Tohogaku, no:108, s.136.

³⁹Mori Masao, **Kodai Toruko Minzokushi Kenkyu - III, (Eski Türk Boylarının Tarihi Araştırmaları - III)**, Tokyo, Yamakawa Shuppansha, 1997, s.16.

⁴⁰Tohogaku, no:108, s.136.

öğrencisi, asistanın “asistanı” gibi bir konumda idi. Asistan ile nöbetleşerek laboratuvara çalışmaya gelirdi.⁴¹

Dönemin zorluğundan dolayı kronik açlık hastalığından dert yanan Mori'nin, kahvaltıyı atlayarak, öğle yemeğini dışarıda kafeteryalarda yiyip, akşam yemeğinde, neredeyse her gün olduğu gibi elektrik ve su kesintisine maruz kalarak, araştırma öğrencilerinin profesörün odasına getirdikleri elektrikli ısıtıcıyla yemek pişirip dağıttığı çok olmuştur. Bu şekilde “kutsal” bir hizmette bulunması gereken Tokyo İmparatorluk Üniversitesi Edebiyat Bölümü Asya Tarihi Anabilim Dalı laboratuvarının profesör odası, bir özel araştırma öğrencisinin çalışma ve uyuma odası hatta mutfağına dönüşmüştü.⁴²

Mori, 1946 yılı sonunda ya da ertesi senesinin başlarında Tsuyoshi Kageyama'nın da yardımıyla, laboratuvarın “yatılı parasını” çekip ödeyerek Maeda ve Kageyama ile kaldığı yatılı Midzuho Konağına (Bunkyō Sokağı Doğu Katamachi. Bugünkü Mukaigaoka No:1'e) taşınabilmiştir.⁴³ Böylece Mori, uzun süredir beklediği kendime ait odasında oturabilmiştir. Kageyama, 1947 yılının Eylül ayı gibi, fırsat bulur bulmaz memleketine dönünce Mori, o zamana kadar ki üç tatamilik(yer minderi) yerden, Kageyama'nın bıraktığı altı tatamilik yere geçip, odada az da olsa rahatlamıştır.

Mori, 1948 yılının Nisan ayında evlenerek, yine o yıl içerisinde Maeda'nın tavsiyesi üzerine Yugawara'da bulunan Maeda'nın evinin – oldukça dik bir tepenin yarı yoluna kadar yakın bir yerde olan – hemen altında bir ev kiralamıştır.

Mori'ye ödenen burs, karı-koca ikisinin birden yaşamını karşılamaya zar zor bile yetmediği için, yazar Tateno Nobuyuki'nin aracılığıyla yarı-zamanlı iş bulmuştur. Bu, Asukayama yakınlarında bir kız ortaokulunun İngilizce öğretmenliği işi idi. Haftalık dört saatten, günlüğünün o kadar da kötü sayılmazdı. Ancak burası Yugawara'dan uzak olduğundan, laboratuvar işlerinden sonra ek iş olarak yapılabilecek türden bir iş değildi. Mori hayat ve görev ikilemi arasında kaldığından, zaman içerisindeki tereddütlü düşünceler ile iki ay kadar çalıştıktan sonra, sonunda, görevini yerine getirme yolunu seçmiştir.⁴⁴

⁴¹ Mori, **Eski Türk Boylarının Tarihi Araştırmaları - III**, s.16.

⁴² Mori, **a.e.**, s.17.

⁴³ Mori, **a.e.**, s.18.

⁴⁴ Mori, **a.e.**, s.19.

Tateno'nun evini ziyaret edip, içtenlikle ziyaret sebebini sunmak, oldukça zordu ama bir şekilde istifa etmek zorunda olduğunu konuşarak onay almıştır. Artık eşi ve kendisinin yaşantısı o eski zorluk dolu günlerine geri dönmüştü. Orada eşinin, bir biçimde öğrenip ezberlediği batı tarzı yükleme işini, yakınlardaki çiftçilerden alıp getirdiği ev iaşesini bir dayanak yaptıysa da bu pek yeterli değildi. Alışveriş listesini almak için bile yetmiyordu ve yetersiz beslenir hale gelmişlerdi. Dahası, o zamanlarda Tokyo-Yugawaramon arası gidiş geliş sekiz saat kadar sürüyordu. Bu yolculuk, yetersiz beslenmenin acısını çeken vücuduna hiç iyi gelmiyordu.

Düşük dereceli ateş sürerken, doktor tarafından akciğer tümörü teşhisi konulmuş, ruhsal açıdan da oldukça masraflı bir kriz de geçirmiştir.⁴⁵

1947'de Namio Egami Hoca tarafından, "Atlı Toplulukların İmparatorluğu Teorisi"nin ne olduğu, dışarıda yemek yedikleri bir kafeteryada ortaya konmuştur. Egami Hoca, bu Atlı Toplulukların İmparatorluğu Teorisi üzerinde zaman zaman değişiklikler yaptıysa da o günkü söylenen Atlı Toplulukların İmparatorluğu Teorisi ile temel olarak, şimdilerde söylenen arasında büyük bir fark yoktu.⁴⁶

O dönemde Edebiyat Fakültesi'ndeki makamlara sunulan araştırma konusu Moğol İmparatorluğu'nun devlet yapısı ve toplum düzenini esas alan bir konu olmuştur. Ancak o sıralarda bu araştırmayı yapması için gerekli olan tarihi kaynakların çoğu savaş döneminde maalesef tarumar edilmişlerdi. Bununla birlikte kullanabileceği tarihi kaynaklar, resmi tarih ile başlayan pek çok temel kaynak elinin altında olmasına rağmen, bunlarla Moğol İmparatorluğu ve Yuan Hanedanı Tarihi araştırmasını yapması pek mümkün değildi. Yine de vazgeçmemiş, daha önce Göktürkler ve onlardan önceki zamanları düşünerek Gaoche (Yüksek Arabalılar), Tieleler, Tirlingler ve Siyenpiler gibi toplulukların tarihini araştırmaya karar vermiştir.⁴⁷ Böylece araştırma hedefinde Moğol İmparatorluğu dönemine kadar: Tieleler, Gaoche (Yüksek Arabalılar), Tirlingler, Teirei (Dinglingler), Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar olmuştur.⁴⁸ Böylece Mori'nin Kuzey Asya Tarihi Araştırmaları'nın merkezini genel olarak Hunlar, Göktürkler ve Moğol İmparatorluğu oluşturmuştur. Bu üç devleti, Kuzey Asya Tarihi Araştırmalarının merkezine oturtan ise; onların döneminin Kuzey Asya'daki konar-göçer

⁴⁵ Mori, **Eski Türk Boylarının Tarihi Araştırmaları - III**, s.20.

⁴⁶ Mori, **a.e.**, s.17.

⁴⁷ Mori, **Eski Türk Boylarının Tarihi Araştırmaları - I**, s.1.

⁴⁸ Mori Masao, **Kodai Toruko Minzokushi Kenkyu - II**, (**Eski Türk Boylarının Tarihi Araştırmaları - II**), Tokyo, Yamakawa Shuppansha, 1992, s.1.

topluluklar tarihinin akışı içinde önem kazanan, Lattimore'un da değindiği gibi “Siyasi güçlerin bir araya geldiği çeşitli dönemler” olduğunu düşünmesidir.⁴⁹

Wada Hoca tarafından Hokkaido Üniversitesi'nde Hukuk Fakültesi kurulmuş, orada “Saigai Tarihi” için öğretim görevlisi aradıklarından, oraya atanmak için davet edilmesi de bu zamana rast gelmektedir. Kalacak yerin bile hazır olduğu sözü ediliyordu. Tokyo yaşamından yorulmuş ve bıkmış olan Mori, eşine de danışarak memnuniyetle daveti kabul etmiştir. Böylece Mori, 1948 yılının Eylül ayı başlarında, Hokkaido Üniversitesi'nin Hukuk Bölümü'nde asistan olarak göreve gelmiştir. Ancak yeni kurulmuş bu bölümle ilgili olarak; “Saigai Tarihi” araştırmaları, ders için gerekli tarih kayıtları, kitaplar hiç mi hiç oluşturulmamıştı. Bununla birlikte Mamoru araştırma ve ders vermek için özgür olunamayacağından, 1949 yılı Mart ayı sıralarına kadar Mori Yugawara'da ders çalışmaya devam etmiştir. 1949 yılı Mart ayında, Hokkaido, Sapporo'ya taşınma hazırlıklarını, aktif olarak, bir an önce bitirmesi söylenen Mori, o dönemde Jungar Tarihi ile ilgili araştırma yapmayı düşünerek laboratuardan “Barışa Yolculuk Shuomo'nun Yan Yolu” adlı eseri ödünç alıp, ilgili yerleri not etmeye başladığından, Yugawara'da ikamet ettiği süre boyunca, hep buna devam etmiştir.⁵⁰

Tokyo'da iken İç Asya ve Batı Asya gibi tarih araştırması yapan öğrencilerin çoğunun, Moğolca, Mançuca, Türkmençe, Türkçe, Tibetçe, Arapça, Farsça gibi tarih kayıtlarını tam anlamıyla kullanarak tez yazdıklarını gören Mori, Wada Hoca'nın, bir zamanlar, Mançuca tarih kayıtlarına öncelik vererek, Mori'ye aştığı yeni dili düşünmemişti. “Genç araştırmacıların, böylesi bir yerel dildeki tarih kayıtlarını temel alarak araştırma yapmaları, savaş öncesinde ve savaş sırasında gerçekten akla gelebilecek gibi bir şey değildi. Mori, üniversitedeyken Hattori Shirou Hoca'nın Moğolca-Tatarca, yine, Sakanakae Yoshio Hoca'nın Çince derslerine katılarak, Moğolca ve Çinceyi okuyabilir hale gelmiştir. Ancak Batı Asya dilleri ve Rusçayı pek öğrenememiştir. Bu yüzden, mezuniyet tezini yazarken rastladığı “Tarih Külliyyatı (Cemi'et-Tarih)” adlı eseri kullanmak için, orijinal yazmasını bir kenara bırak, Berejin'in Rusça'ya çevirdiği kitabı bile kullanamayarak, Quatremere ve Puroshe'nin Düzeltme ve Notları kitaplarını, Fransızcadan çevrilmiş kitapları dayanak yaparak elinden gelenin en iyisini yapmak durumundaydı. Araştırmaya yeniden başlamak için, laboratuvar ve Toyo (Doğu) Kütüphanesi'ndeki tarih kayıtları ve kitaplara öncelik vermesi

⁴⁹ Mori, **Eski Türk Boylarının Tarihi Araştırmaları -II**, s.1.

⁵⁰ Mori, **Eski Türk Boylarının Tarihi Araştırmaları - III**, s.20.

gerekiyordu. Bunun için, tam teşekküllü bir araştırma yapmak geride kalmıştı ve ilk olarak temel oluşturan dilleri öğrenmeye çalışmanın en doğrusu olduğunu düşünerek Farsça ve Rusça öğrenmeye başlamıştır. Farsçayı Gamou Reiichi adlı hocanın derslerine girerek çalışmaya başlamıştır.⁵¹ Rusça öğrenmek için İgeta hocanın derslerini dinlemiştir. Aslında, savaş sırasında Donanma Akademisi'nde iken, kütüphanede İgeta hocanın kaleminden Rusça Dilbilgisi kitabının bir dağ olduğunu keşfetmiş, bir cilt ödünç alarak, kendi başına çalışmıştır. Mori, İgeta Hoca'nın derslerine laboratuvar işleriyle oldukça meşgul olmasından dolayı düzenli olarak katılım sağlayamayıp sonunda dersleri yarıda bırakmıştır. Daha sonra Mori, fikrini değiştirerek, Kanda'nın Nikolai salonunda açtığı gece okulunun Rusça derslerine katılmaya karar vermiş, böylece, çalışkan bir öğrenci olması sayesinde Rus Edebiyatı vs. de sözlükten bakarak bir şekilde anlayabilir hale gelmiştir.⁵²

Masao Mori 1948 Eylül ayında görevine Hokkaido Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Asya Tarihi Bölümü'nde doçent olarak devam etmiştir. Burada iken üniversitenin idari işleri de kendisine yüklenmiştir. Aynı zamanda Doğu Tarihi Başkanlığı, Yamanoue Ticaret Meclisi Üyeliği, Üniversitenin 100. Yılı Tarih Dayanışma Komitesi Başkan Yardımcılığı ve Üniversite Meclis Üyeliği gibi görevler almıştır.⁵³ 1956'da Tokyo Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde doçentlik yapmış,⁵⁴ bundan dört yıl sonra 1960'ta Toyo Bunko'da eş zamanlı olarak araştırma görevliliğini üstlenmiştir.⁵⁵

Daha sonra 1958'den 1959'a kadarki dönemde Türkiye ve Almanya'ya yurtdışı eğitimi almak üzere gitmiştir. Bu sırada İstanbul Üniversitesi'nde Reşit Rahmeti Arat ile Hamburg Üniversitesi'nde Annamarie Von Gabain'den dersler alarak, Eski Türkçeyi öğrenmiş, Ekim 1959'da da ülkesine döndüğünde Tokyo Üniversitesi'ndeki görevine devam ederek, Çince tarihi kayıtlara (yıllıklara) dayanarak "Birinci Göktürk Devleti" araştırmasını sürdürmüştür.⁵⁶

Masao Mori, Japon Akademik sistemine uygun olarak Mart 1962'de tamamladığı *Eski Kuzey Asya Göçebeleri Tarihi Üzerine Bir Araştırma* adlı teziyle doktor unvanını almıştır. Yoğun bir çalışma temposu ile uzmanlık alanı Göktürkler ve Uygurlar Tarihi üzerine birçok

⁵¹ Mori, *Eski Türk Boylarının Tarihi Araştırmaları - III*, s.22.

⁵² Mori, *a.e.*, s.23.

⁵³ Mücteba İlgürel, "Prof. Dr. Masao Mori'nin Anısına", *Belleten*, TTK, C. 62, S. 233, 1998, s. 613.

⁵⁴ <http://ja.wikipedia.org/wiki/> sitesinden 18.12.2014 tarihinde alınmıştır.

⁵⁵ *Tohogaku*, no:108, s.122.

⁵⁶ Mori, *Eski Türklerin Tarihi Araştırmaları - II*, s.2.

yayın yapan Mori, Nisan 1968’de Tokyo Üniversitesi’nde profesörlüğe yükselerek⁵⁷, 1970’te *Eski Türk Boylarının Tarihi Araştırmaları -1* adlı eseri ile Japon Akademi Ödülünü kazanmıştır.⁵⁸ 1972’de Toyo Bunko’da idari işler müdürlüğünden sorumlu olan⁵⁹ Mori üniversite dışında Toyo Bunko’da yönetici, Araştırma Bölüm Başkanı, Unesco Doğu Asya Kültür Araştırmaları Merkezi’nde Genel Başkan olarak faaliyetlerde bulunmuştur. Ülke dışındaki araştırma enstitülerindeki faaliyetleri de oldukça fazladır. Mori 1958-59 yıllarında Türkiye’de bulunduğu sırada Japonya’daki hocası (Enoki hoca) toplayabildiği kadar Türkçe kitap toplayıp getirmesini kendisinden rica etmiştir. Mori de bunun üzerine Ankara Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi’ndeki yayınları toplayabildiği kadar toplamıştır. Bu yüzden tamamı diyemesek de oldukça fazla süreli yayınları ülkesine götürmüştür.⁶⁰ Mori müteakip yıllarda misafir profesör olarak ders vermek ve çeşitli araştırmalarda bulunmak üzere birkaç defa daha Türkiye’ye gelmiştir.⁶¹ Mori, Türkiye’de bulunduğu dönemde Z. V. Togan gibi büyük bir ilim adamını da tanımıştır. Togan “Umumi Türk Tarihi” adlı eserinde Türklerin genel tarihini yazmıştır. Mori de Togan gibi sadece Göktürkler ve Uygurlarla sınırlı kalmayıp, Türk tarihinin eski dönemlerden günümüze kadar devam ettiğini düşünen bir bakış açısına sahip olmuştur.⁶² Eski Türkçeyi R. Rahmeti Arat ve Annamari Von Gabain hocalardan öğrenden Mori, bunun yanı sıra günümüz Türkçesi başta olmak üzere İngilizce, Almanca, Rusça, Moğolca, Çince, Farsça dillerini de bilmekteydi.⁶³ 1958’de Rockefeller Fonu’nun sağladığı bursla araştırma görevlisi olarak Ankara, İstanbul ve Hamburg’taki üniversitelerde araştırmalarını yürüterek Türkolog Gabain’in önderliğinde 1966’da değişim profesörü olarak Leningrad Üniversitesi ve eski Sovyetler Birliği Bilim Akademisi’ne bağlı Asya’daki Çeşitli Halkları Araştırma Merkezi’nde Eski Türklerin Tarihi hakkında ders ve seminerler vermiştir. 1976’da ise misafir profesör olarak İstanbul Üniversitesi’nde Türklerin Tarihi ve Eski Türkçe hakkında ders ve seminer vermekle görevlendirilmiş, 1982’de ise Ankara’daki “Japonya Bilimi Teşvik Topluluğu Batı Asya Araştırma Merkezi” adlı kuruluştan sorumlu olmuştur. 1986’da Ankara Üniversitesi’nde Japon Dili ve Edebiyatı Bölümü’nün açıldığı döneme denk gelmiş, misafir öğretim üyesi olarak aynı üniversitede ders

⁵⁷Tohogaku, no:108, s.123.

⁵⁸Tohogaku, no: 94, s.143.

⁵⁹Tohogaku, no:108, s.123.

⁶⁰Tohogaku, no:108, s.135.

⁶¹İlgürel, a.e., s. 613.

⁶²Tohogaku, no:108, s.134.

⁶³İlgürel, a.e., s. 614.

ve seminerler vermiştir.⁶⁴ Ayrıca Mori Ankara'da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nde misafir öğretim üyesi olarak Türkiye-Japonya dostluğuna katkıda bulunmuştur.⁶⁵ Türkiye'nin önemli bir üniversitesinde Türk milletinin tarihi ve dili ile ilgili Türkçe ders veren yabancı bir akademisyen olması itibarı ile Mori'nin orijinal tezi ve geniş bakış açısı takdirle karşılanmıştır. Türkiye'deki Japonya araştırmalarının devam ettirilmesine büyük katkı sağlamış ve her iki ülke arasında uluslararası akademik değişimin öncülerinden biri olmuştur.⁶⁶

Bu yıllarda öğrenciler yetiştirerek Japonya'da Türkoloji araştırmalarının temelini atmış, Türkiye'de takdir edilen çalışmalarından dolayı kendisine Ekim 1973'te *Türkiye Cumhuriyeti Kültüre Katkı Ödülü* verilmiştir.⁶⁷ Tokyo Üniversitesi'nde iken 1981'de emeklilik yaşını doldurarak emekli olmuş, bir sonraki Mayıs ayında emekli (fahri) profesörlüğe aday gösterilmiştir. Aynı yıl Haziran ayında Toyo Bunko'nun yöneticiliği görevine başladığı zamanda Toho Gakkai'nin da yöneticisi olmuştur.⁶⁸ 1981'den 1991'e kadar Nihon Üniversitesi'nde Edebiyat ve Bilim Bölümü'nde profesör unvanı ile öğretim üyeliği yapmıştır.⁶⁹

Masao Mori, Türk boyları üzerine yaptığı araştırmalarla bu konuda öncülük etmiştir. Onun bu araştırmaları, konar-göçer Türklerin sosyal tarihinin ilmi temeller üzerine oturtulmasında büyük yararlar sağlamıştır. Nitekim Turfan ve Uygur konar-göçer Türkleri arasındaki devlet ve toplum ilişkileri konusundaki çalışmaları, büyük takdir toplamıştır. Mori'nin bu konuda hazırladığı *Eski Türklerin Tarihi Araştırmaları I* (633 sayfa, Tokyo 1967) adlı eseri 1970'de Japon Akademi Ödülü'ne layık görülmüştür. Bu eserin II. cildi 1992'de yayınlanmıştır (517 sayfa). Eserin III. cildi, Mori'nin ölümünden sonra 1997 yılında basılmıştır (545 sayfa).⁷⁰ Ayrıca Türkiye Bilimler Akademisi onursal üyesi olan Mori, Toyo Bunko UNESCO Doğu Asya Kültür Araştırmaları Merkezi Müdürü, Tarih Kurumu Başkanı, Şarkiyat Topluluğu Başkanı (1985- 1991), Yakın ve Orta Doğu Kültür Merkezi Başkanı, Eski Şark Müzesi Müdürü, Çin- Japon Kültürel Değişim Daimi Direktörü ve Japonya Bilim Konseyi 13. Dönem üyesi olarak görev yapmıştır.⁷¹ 1992'de 71 yaşındayken Japon Akademisi

⁶⁴Tohogaku, no: 94, s.143.

⁶⁵ İlgürel, a.e., s.614.

⁶⁶Tohogaku, no: 94, s.143.

⁶⁷ İlgürel, a.e., s. 614.

⁶⁸Tohogaku, no:108, s.123.

⁶⁹<http://ja.wikipedia.org/wiki/> sitesinden 18.12.2014 tarihinde alınmıştır.

⁷⁰<http://ja.wikipedia.org/wiki/> sitesinden 18.12.2014 tarihinde alınmıştır.

⁷¹<http://ja.wikipedia.org/wiki/> sitesinden 18.12.2014 tarihinde alınmıştır.

üyeliğine seçilerek Japonya'nın bilimsel gelişmesine ve enstitülerin yeniden düzenlenmesine büyük katkıda bulunmuştur.⁷²

1982 yılında Bulgaristan Hükümeti'nden onur ödülü almış bulunan Mori Türk - Japon dostluğunun 100. yılı dolayısıyla altın madalyaya layık görülmüş, bu çalışmaları ile büyük takdir toplamış, imparatorluk nişanı ile de taltif edilmiştir.⁷³

Tohogakkai Enstitüsü'nün Mori'nin hayatında önemli bir yeri vardır. Tohogakkai Asya'nın beşeri ve sosyal yapısının araştırılması ile ilgili Japonya'da kurulmuş olan bir enstitüdür. Mori'nin Tohogakkai'ya katılması 1951 yılında olmuştur. 1973'te kurul üyesi, ardından 1981'de ise yönetici olmuştur. Ayrıca 1985'ten sonra üç dönem yani 6 yıllık süre boyunca başkanlık özel ofisine atanarak görev süresi sona erdikten sonra yine kurul üyesi olarak vefat ettiği güne kadar çalışmıştır. Aslında çeyrek yüzyılı aşkın bir süre enstitünün yönetimi için elinden geleni yapmıştır. Mori, Tohogakkai'nin genel başkanlığı görevine başladığında azimle çalışarak başarı göstermiş, ilk olarak "Tohogaku" adlı bültenin içeriğinin tamamlamaya çalışmıştır. "Tohogaku"da yayımlanan makalelerde Doğu Asya alanında daha fazla makalelere yer verilmekle birlikte, Asya'nın tüm bölgelerine yayılacak şekilde yayınlar yapılmıştır. Bu Kuzey Asya, Türkistan, Batı Asya ile Avrasya kıtasında faaliyet gösteren çeşitli toplulukların tarihini geniş kapsamlı bir şekilde araştıran Mori'nin görüşlerini esas alan bir faaliyettir.

Mori, *Eski Türk Boylarının Tarihi Araştırmaları* ile ilk başta çok sayıda kaynak ve araştırma verilerini elde ederek, Türkoloji'de büyük bir otorite olmuştur. Yine savaş sonrasında Türkiye ve Almanya'da yabancı öğrenci olarak uluslararası faaliyetlerde bulunduğu, Uluslararası bilim alışverişinin teşvikini amaçlarından biri haline getirmiştir. Bu yüzden de Tohogakkai için başkan olarak gerçekten uygun biri olmuştur. CISHAAN (Uluslararası Asya - Kuzey Afrika Beşeri Bilimler Konferansı), (bugünkü ICANAS)'daki sekreterlik ofisini Tohogakkai'nin devraldığı zaman Mori müdür idi. 1983'te 31. Uluslararası Asya- Kuzey Afrika Beşeri Bilimler Konferansı ülkesinde düzenlendiği zaman, Tohogakkai eş organizatörlerinden biri olmuş, dahası Mori, bu uluslararası konferansın Yürütme Kurulu Halkla İlişkiler Komite Başkanı olarak faaliyet göstererek konferansa başarıyla önderlik etmiştir. Ustaca başkanlık yaparak, toplantının hedefi, hazırlıkların sona ermesi, üyelere

⁷² İlgürel, a.e., s. 614.

⁷³ İlgürel, a.e., s. 614.

yönelik katılım çağrısı gibi işleri “Tohogakkai Yayınları”nda yazarak, aynı zamanda toplantının bitmesinden sonra ricası üzerine “Japan Times” ve “Mainichi Shimbun”un katkılarıyla Japonya’da CISHAAN açılmıştır.

Mori, bu konferansın sonucunda oluşturulan iki ciltlik kitabın tutanaklarının düzenlenmesine katılmış, konferans raporunun Japonca versiyonunun “Kronolojisi ile Sonuçlarını” çıkarmıştır. İki yüz kişilik büyük konferansın bilimsel sonuçlarını eksiksiz düzenleyerek, bir araya getirmiş, *31. Konferansın Sonuçları* adı ile yayınlamıştır.⁷⁴

1986’da Hamburg’ta düzenlenen bir sonraki konferansa ise Japonya Bilim Konseyi temsilcisi ve Tohogakkai’nin organize eden konferans katılımcı topluluğunun topluluk başkanı olarak katılmış, Yenisey Yazıtları ile ilgili sunumunu İngilizce olarak yapmıştır. Kapanış töreninde yurtiçi ve yurtdışı katılımcıları temsilen bir kapanış konuşması yapmış, böylece Japonya’da Tohogakkai’ya karşı olan saygınlığı artırmıştır. Yine uluslararası bilim alışverişinin bir parçası olarak Mori’nin genel başkan yapılmasıyla kısa süre içinde Tohogakkai, Japan Foundation’ın desteğini alarak, İngilizce yazılan “Japonya Araştırmaları Temel Bibliyografya/Kitap Katalogu”nu derleme projesine başlamaya karar vermiştir.⁷⁵

Tohogakkai, Kyuushu Çin Topluluğu ve Kuzeydoğu Çin Topluluğu ile o dönemde halka açık olarak yapılan ilmi seminerlere ev sahipliği yapmıştır. Masao Mori 1988’de Kyuushu Çin Topluluğu’nun düzenlediği bir seminerde “Mevlevi Topluluğu’nun Sema Gösterisi” hakkında bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında Mevlevi Topluluğu’ndaki sema gösterisinin kökeninin İç Asya’daki Şamanizm ritüellerinde yapılan dönmeye dayandığını söyleyerek büyük bir ilgi görmüştür.

Tohogakkai’nin genel müdürü iken aynı dönemde Orta ve Yakın Doğu Kültür Merkezi’nin de genel müdürlüğünü eş zamanlı olarak yürüterek, Prens Mikasa’nın derin güvenini kazanmıştır. İmparator ve saray ile de yakın bir ilişki içinde bulunmuştur.⁷⁶

Mori genel başkan olarak çok sayıda dikkate değer başarılar ortaya koymuştur. Tohogakkai, Japonya Bilim Konseyi üyeliği dışında, başka enstitü ve kuruluşlarda da üstlendiği görevlerde de yoğun bir mesai harcamıştır. Ancak okul konusundaki özverisini

⁷⁴Tohogaku, no:108, s.139.

⁷⁵Tohogaku, no: 94, s.141.

⁷⁶Tohogaku, no: 94, s.141.

sürdürmüş ve bir dakika bile araştırmalarını ihmal etmemiştir.⁷⁷ 1987’de Yakın ve Orta Doğu Kültür Merkezi’nde (Chuukintou Bunka Center) genel müdürlük görevini üstlendiği sıralarda son derece yoğun bir çalışma temposuna girmiştir.⁷⁸ 1989’dan sonra ise Toyo Bunko’nun Genel Müdürlüğü Geçici Temsilciliği görevini üstlenmiştir.⁷⁹ Toyo Bunko’daki odasında batı dillerindeki kitapları okuyup, el yazısıyla kopyalarını çıkarmıştır. Kopyaları çıkardığı sırada onun durumuna şahitlik edenler çok fazla sigara içtiğini, küllükte dağ gibi izmarit ve kül yığınlarının olduğunu ama onun bunlara aldırılmayarak sol eliyle sigarasını tutup sağ eliyle kopyaları yazdığını ve sol gözünü bu sırada tamamen duman kapladığından bahsetmektedirler.⁸⁰ Toyo Bunko’daki görevine başladığı tarihten itibaren özellikle 1990 yılının sonbaharında sağlık durumu daha da kötüleşmiş ve Mori bu durumdan şikâyet eder hale geldiği o yılın Ekim ayı başında karın ameliyatı geçirerek⁸¹ kısa sürede sağlığına kavuşmuştur. Hiçbir zaman çok çalışmasının, kendisini zorlayarak sağlığına zarar vereceğini düşünmemiştir.⁸²

Mori dersleri için uzunca notlar hazırlayıp, bunların çıktılarını alarak teker teker konularını oluşturmuş, bu yöntemle küçük detayları bile atlamadığı bugüne kadar yaptığı çalışmaları vs. evinde bıraktığı yüzlerce kitap notlarından anlaşılmiştir.⁸³ Onun derslerinde ders notlarını öğrencilerin not edebileceği şekilde yavaşça okuması, İstanbul Üniversitesi’ndeki Zeki Velidi Togan hocanın da notlarını yavaşça okuyarak öğrencilerinin adeta notları kopyalamasını sağlmasına benzetilmektedir. Mori, araştırmalarını oldukça hassas ve tecrübeye dayalı bir şekilde yaparken aynı zamanda arkeoloji, antropoloji gibi disiplinlerden de kesin bir şekilde yararlanmışır.⁸⁴ Ayrıca halkbilimi kullanması da yine Mori’nin akademik kişiliğindedir. Lise çağlarında halkbilimsel konuşmalar yapan Yoshida Bou ve Mishina Akihine adlı kişilerle görüşerek onlardan etkilenmiş, aslen rahip olduğundan bu konuya ilgi duymasında lise yıllarındaki hocasının etkisi son derece büyük olmuştur.⁸⁵

Mori oldukça geniş bir espri anlayışına sahip bir insan olarak zengin bir kişiliğe sahipti. Baskıyı sevmeyen Mori’nin çevirisini yaptığı “Nasrettin Hoca ve Hikâyeleri”nden de

⁷⁷Tohogaku, no: 94, s.141.

⁷⁸Tohogaku, no:108, s.123.

⁷⁹Tohogaku, no: 94, s.141.

⁸⁰Tohogaku, no:108, s.136.

⁸¹Tohogaku, no: 108, s.123.

⁸²Tohogaku, no: 94, s.141.

⁸³Tohogaku, no:108, s.124.

⁸⁴Tohogaku, no:108, s.125.

⁸⁵Tohogaku, no:108, s.126.

anlaşılacağı üzere Japonya'nın Nasrettin Hoca'sı diyebileceğimiz bir yanı vardı.⁸⁶ Ayrıca Mori Nasrettin Hoca Hikâyeleri çevirisinde; Nasrettin Hoca hikâyelerini Japoncaya çevirmesinin sebebini şöyle açıklamaktadır: “*Nasrettin Hoca hikâyeleri Fransızca, İngilizce, Almanca, Rusça, İtalyanca ve Macarca gibi dillere çevrilmiştir. Onun hikâyeleri sadece Türklerin ve İslam âleminin değil bütün dünyanın ortak mirasıdır. Bu sebeple onu Japonlar da kendi kültürlerinin bir parçası olarak kabul etmelidir.*” Kitabın sonunda Mori Nasrettin Hoca ve onun yaşadığı dönem hakkında da açıklamalarda bulunmuş, Nasrettin Hoca'nın 13. yüzyılda yaşadığından hiçbir şüphe olmadığını Türk araştırmacılarının ortaya koyduğunu söylemiştir. Mori ayrıca Nasrettin Hoca hikâyelerinin Türklerin yaşam tarzı ve bilgisini yansıttığı için çok anlamlı olduğuna da dikkat çekmiştir.⁸⁷

70 yaşlarında kansere yakalanan Mori, hasta olarak altı yıl kaldığı hasta yatağında bile araştırma isteğini kaybetmemiş ve kendisindeki öğrenme aşkının gücü hiç azalmamıştır. Mori'nin içsel güçlülük ve sağlamlığı; “tapınak” çevresi ile Biwa Gölü kıyısında nefes alan “tarih”in içinde büyümesinden gelmektedir.⁸⁸

1996 Ekim ayının sonlarında zatürreden ağırlaşarak Kanagawa Bölgesi Sagami-hara'daki Toshiba Rinkan Hastanesi'ne yatırılmıştır. Ancak o günkü haliyle bile sağlıklı görünmüş, benzersiz özelliği olan mizah anlayışıyla eğlenceli bir şekilde konuşmuştur. Hafızası açık ve ezberden okumasında da hiçbir karışıklık hissedilmemiştir.⁸⁹ Ancak Masao Mori 1996 Aralık ayının 23'ü sabahı, hayatını kaybetmiştir. Öldüğünde 75 yaşında olan Mori'nin cenaze işlemleri 25 Aralık günü öğlenden sonra saat 1'de Kanagawa Bölgesi Fujisawa şehrinde bulunan evindeki özel defin işleminden sonra, 12 Ocak'ta öğlenden sonra saat 1'de, Tokyo Minatoku, Minami Aoyama'da cenaze töreni gerçekleştirilmiştir. Törende akademi dünyasından yerli ve yabancı pek çok akademisyen taziye dileklerini sunmuştur. Mori'nin naaşı Shiga-ken Nagahama Mitsuyamoto Machinashinoki mezarlığına gömülmüştür.⁹⁰

⁸⁶Tohogaku, no:108, s.123.

⁸⁷Oğuz Baykara, “Turkish Literature in Japanese”, İ.Ü. Çevrimbilim Dergisi, S. 6, 2012, s.110-111.

⁸⁸Tohogaku, no: 94, s. 147.

⁸⁹Tohogaku, no: 94, s. 147.

⁹⁰Tohogaku, no: 94, s.140.

1.2 MASAO MORİ’NİN İLME KATKILARI

Masao Mori’nin Moğol Tarihi’ni araştırması 1952 yılında sunduğu “Nöker Raporu”nu yazmasıyla başlamaktadır. Cengiz Han’ın siyasi gücünün şekillendiği dönemdeki Cengiz Han ile emrindeki birliklerin göçebe asker olan Nökerlerle olan ilişkisini analiz etmiştir. Ayrıca “ataerkil toplum” ile “aile üyeleri ve aile” olarak adlandırılan iki konuyu usta-çırak ilişkisi çerçevesinde Cengiz Han’ın siyasi gücünün ortaya çıkmasını sağladığını ortaya koymuştur. “Krallık ile emrindeki askerlerin konar-göçer topluluklar ile aile tahvillerine dayanan boylar birlikteliği” denen şekil, Hunlardan Geç Moğol Dönemi’ne kadar ulaşan çeşitli konar-göçer milletlerde yaygın bir şekilde görülmüştür. “Nöker Raporu”nun can alıcı noktası, Cengiz Han’ın siyasi gücünün şekillendiği dönemin araştırmasını ilerleterek, Orta Avrasya’daki konar-göçer milletlerde sıkça rastlanan temel millet yapısını araştırıp nesnelğine dikkat çekmesidir. Yine Farsça tarihi kayıtları kullanarak Cengiz Han’ın aile efradı ile Nökerlerle olan ilişkisinden bahsetmiştir. Moğolca terminolojideki Nöker Farsçaya çevrilerek bir bakışta sadece genel bir isim olarak görülmesini düzelterek analiz etmiş, “Nöker Raporu” ile aynı çıkarıma ulaşmıştır.

“Nöker Raporu”nda konar-göçer asker Nökerleri Avrupa’daki feodalizm araştırmasıyla birleştirip analiz ederek, Avrupa’nın daha önceki ilim adamlarına karşı eleştiri tarzında yazmış ve onların kullandığı usule uygun konar-göçer milletler araştırmasına benzemeyen bir terminoloji kullanarak aksini ispatlamak için anlaşılması zor bölümler kaleme almıştır. Uzun ve anlaşılmaz olduğunu düşündüren unsurlar ise konar-göçer toplulukların bir özelliği ya da yararlanılan tarihi kayıtların bir özelliğidir. Konar-göçer topluluklarda konar-göçerlerin durduğu yer onlar için ülke/ulustur. Cengiz Han ve birçok konar-göçer askerle olan çeşitli bağlantıların tamamı Cengiz Han ulusunu oluşturmuştur.⁹¹

Bu çalışmada oldukça şaşırtıcı olan, Mori’nin henüz 20’li yaşların başında güçlü bir şekilde hissettiği düşünceyi 30’una geldiğinde “Nöker Raporu” olarak tamamlamasıdır. Mori’nin eleştirdiği tanınmış ilim adamlarından B. Y. Vladimirtsov’un “Moğolların İçtimai Teşkilatı Tarihi”nin⁹² Japonca çevirisini yayınlaması 1937’de, Mori’nin üniversite eğitimine devam etmesinden birkaç yıl öncesindeki bir olaydır. Mezuniyet tezinde de Moğol Devleti’ni ele alan Mori “Moğolların Gizli Tarihi”nin içeriğini Meiji Dönemi’ndeki çevirisi olan

⁹¹ **Tohogaku**, no: 108, s.129.

⁹² Bu eser Türkçeye tercüme edilmiştir. Bkz: B. Y. Vladimirtsov, **Moğolların İçtimai Teşkilatı**, çev. Abdülkadir İnan, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1995.

“Cengiz Han Vakayinmesi”nden iyice bilmekteydi. Mori “Moğolların İçtimai Teşkilatı Tarihi”ne bakıp ‘böyle bir şey asla yoktur’ düşüncesinden hareketle ve güçlü bir hisle 30 yaşında “Nöker Raporu”nu yazmıştır. Bu, uyumluluk içinde devam eden bir dizi araştırmadan elde edilen bir sonuçtur. Moğol Devleti’nin tarihinin araştırılmasından yola çıkan Mori çok genç zamanlardan Moğol Devleti’nin temel ulus yapısının “Boylar Birlikteliği” olduğunu, birliktelik tahvillerinin evlilik bağı merkez alan “Kurgusal aile bağı” olan olguyu güçlü bir şekilde desteklediğini açıklamıştır. Ayrıca yine Çince eski tarihi kaynakların içinde, Hunlar ve Göktürkler hakkında Moğol Devleti döneminde de varlığını devam ettiren birçok olgu ve örnek olayın olduğu ortaya çıkmıştır.

“Nöker Raporu” Hunlar, Göktürkler ve Moğol Devleti’nin ulus yapılarının temel olarak aynı olduğunu açıkça kanıtlandığı bir tezdır. Yine bu çalışma Çince eski tarihi kaynaklara göre Hun ve Göktürk tarihi araştırması gibi gözükmeyip Moğol Tarihi olarak gözükse de aslında Hunlar ve Göktürklerle ilgili yeterli kaynaklara dayanarak konar-göçer milletlerin ulus yapılarının onların temel parçaları oldukları inancına sahip olarak yazılmıştır. Böyle bir inancın temelinde günümüzde yapılan Göktürk tarihi ile ilgili araştırmaların Türkçe yazılmış kaynakları da referans göstererek sağlam sonuçlar sunulmaya devam etmeleri yer almaktadır.

“Nöker Raporu”nun yazıldığı o dönemde Moğol Devleti ile Erken Moğol Dönemi’ndeki çeşitli milletlerin araştırılması için Farsça referans kitaplar, el yazmalar, telif eserler, Japonya’da neredeyse hiç kullanılmamıştır. Bu yüzden Mori Göktürk tarihi araştırmasını bir dizi haline getirerek, “Nöker Raporu”nu takip eden bir tez yazmamıştır. Fakat sözlü olarak, “Moğol Devleti, Erken Moğol Dönemi’ndeki çeşitli milletler, Selçuklu Devleti’nin ulus yapısı da temel olarak Hunlar ve Göktürkler ile aynıdır” şeklinde söylemlerde bulunmuştur.⁹³

Japonya’nın en seçkin bilim adamlarından biri olan Mori’nin uzmanlık alanı, Çin kaynaklarının daha öncelikle ve esaslı olarak kullanıldığı Göktürkler ve Uygur Dönemi Tarihi olmuştur.⁹⁴ Göktürk Tarihi araştırmalarına başladığı zaman, Eski Türkçe hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığından, önce Çince tarihi kayıtları temel kaynak olarak araştırma

⁹³ **Tohogaku**, no:108, s.137.

⁹⁴ İlgürel, **a.e.**, s. 614.

yapabileceği alan olan “Birinci Göktürk Devleti”nin devlet yapısı sorunu üzerinde çalışmaya başlamıştır.⁹⁵

Masao Mori'nin Göktürk çalışmaları ile Uygur çalışmalarını birleştirdiği dönem “Türkiyat Çalışmaları” olarak adlandırılmıştır. Japonya'daki Türkistan Çalışmalarının içinde bir kol olan Eski Türkler Çalışmalarında iki ana alan vardır:

Birincisi; Çin'in Batı Bölgeleri çalışmasıdır. Bu çalışmanın üç kolu vardır. Bunlar; Qing Hanedanı'ndan (Mançu) beri gelen eski metinlerin çalışılması, Avrupa'nın modern tarihi çalışmaları ve Japonya'daki Eski Japonca çalışmalarıdır. Bunlar birleştirilerek Shiratori Kurakichi'den bu yana Tokyo Üniversitesi'ndeki Çin'in Batı Bölgeleri Tarihi çalışmalarının gelenekselleşmesi gerçekleştirilebilmiştir.

Bu ve bunun yanı sıra Hint-Avrupa Karşılaştırmalı Dilbilim, Filoloji Akımı 17-18. yüzyıllardan sonra Avrupa'da çıkmıştır. 19. yy'ın sonundan 20. yy'ın başlarına kadar Türkistan kazılarının artması, Türkistan'daki eski dönemlerin edebiyatını büyük ölçüde ortaya çıkarmasına bağlı olarak, Avrupa'da Türkistan filolojisinin büyük bir hız kazanmasını sağlamıştır. Türkiyat Çalışmaları bunun içinde bir bölüm olmuştur. Bu arada, Avrupa filolojisinin geleneğini devralan Gabain ve Arat hocaların öğrencisi olan Mori Eski Türkçe merkezli olarak filoloji akımı içinde Klasik Çince merkezli Çin'in Batı Bölgeleri çalışmasını birleştirerek Göktürkler çalışmasını oldukça fazla geliştirmiştir. Bu onun en büyük başarılarındanıdır.⁹⁶

Eski bozkır devletlerinden örnek olarak Hsiung-nu (Hun) Devleti'ni ele alarak onun teşkilâtı üzerinde duran Mori, Hun devlet teşkilâtının, Göktürkler, Bulgarlar, Karahanlılar gibi ondan sonraki eski bozkır devletleri ile ortak noktalara sahip olduğunu tarihi kaynakların ışığında ortaya koymaya çalışmıştır.

Mori, Göktürkler döneminde Doğu Türkistan'daki ticari faaliyetlerinde altın devrini yaşamış olan Soğdların çok geç bir tarihte bölgeye geldiklerini ve dolayısıyla buranın ilk sakinlerinden biri olarak sayılmalarının mümkün olmadığını söylemiştir. Yine Göktürk hâkimiyeti altındaki Soğdların Doğu-Batı ticaretinde oynadıkları yaşamsal rolün tahlilinde, Xuan Zang'ın tanıklığından örnekler de sunmuştur. Türk runik metinleri üzerinde de Mori'nin 49 çalışması bulunmaktadır.

⁹⁵ Mori, **Eski Türklerin Tarihi Araştırmaları - II**, s.2.

⁹⁶ **Tohogaku**, no:108, s.127.

Mori, Uygurların, Uygurca hukukî vesikalarını yazdıkları zaman, hem terim ve şekil, hem de kapsam bakımından, Çincelerini örnek almış olduklarını, buna rağmen, dört ana ciheti ise Çin’de umumî olarak kullanılan doğu, batı, güney ve kuzey sırasına göre değil de doğu, güney, batı ve kuzey sırasına göre saydıklarını söylemektedir. Bu sayma şeklinin, eski Türklere mahsus inanç ve âdetten kaynaklandığına vurgu yaparak; Uygurların, Doğu Türkistan'a göç ettikten sonra, hukukî vesikalarını tertip ederken Çincelerini taklit ettiklerini belirtmektedir. Fakat onlar, bunu yaparken her şeyi baştan aşağı taklit etmemiş ve Çinlilerin tesiri altına düşmemişlerdir. Mori, onların eskiden beri besledikleri inanç ile ondan doğan âdet ve ananelerinin, Çinlilerin kuvvetli tesirlerine rağmen, kendilerini muhafaza ederek yaşadığını söylemiştir.

Mori, Türk ve Törük adları üzerindeki incelemesinde Tü-küe/Tucue’nin doğrudan Türk’ü karşıladığını kabul etmektedir. Göktürk metinlerinde mevcut olan iki ayrı imladan Törük’ün, Çin kaynaklarında Kağnılı anlamındaki Tieh-le’nin Türkçe karşılığı olduğunu belirtmiştir. Kağnılı boyları, eski büyük hakanlığın daha ziyade batı kanadında oturmakta idiler. Mori’ye göre Batı kanadındakiler *Törük*, doğu kanadındaki boylar ise *Türk* söyleyiş ve imlasını kullanmışlardır.

Mori, Türk boyları üzerine yaptığı araştırmalar ile de bu konuda öncülük edenler arasında yerini almıştır. Onun bu araştırmaları, konar-göçer Türklerin sosyal tarihinin ilmi temeller üzerine oturtulmasında büyük yararlar sağlamıştır. Nitekim Turfan ve Uygur konar - göçer Türkleri arasındaki devlet ve toplum ilişkileri konusundaki çalışmaları, büyük takdir toplamıştır.

Mori, ilmi çalışmalarını daha çok Türk halkını esas alan İç Asya konar-göçer topluluklarının tarihsel ve toplumsal olarak araştırılması, Osmanlı tarihinin araştırılması, Eski Türkçe-runik yazı materyallerinin dilbilimsel olarak araştırılması konuları üzerinde gerçekleştirmiştir. Mori, konar-göçer topluluklardaki “Tanrının kut vermesi” düşüncesini ele aldığı yazısında Göktürklerin tahta çıkma törenlerini Şamanizm’in kuralları olarak yorumlamış, sonrasında eski Türk boylarının inançlarını da kapsayan Çince tarihi kaynaklarla, Orhun ve Yenisey Yazıtları gibi runik alfabeli materyalleri birlikte kullandığı özgün araştırmalarını geliştirmiştir. Ayrıca Hunlar ile Göktürklerin boy yapısını Çin yıllıklarında görülebilen resmi başlıkların araştırması vasıtasıyla açıklamış, bundan sonra runik alfabeli tarihi kayıtları bir araya getirerek çalışmasını ilerletmiştir. Yaptığı araştırmalarla eski konar-göçer toplulukların “Boylar Birlikteliği Devleti” denen durumunu savunmuştur ki bu görüşü

bugün bile yerli ve yabancı araştırmacılar arasında da kabul görmektedir.⁹⁷ Mori yine Göktürkleri merkez alarak Doğu Asya'daki uluslararası ilişkilerin açıklamasına çaba harcamış, Orhun Yazıtları'nda görölen kişi adlarının Çince tarihi kaynaklardaki kişi adları ile olan ilişkilerinin çalışmasını sürdürmüş, öte yandan Yenisey Yazıtları'nın açıklama ve araştırmasını ilerletmiştir. Özellikle Altın-köl 1. Yazıt Çalışması'nda temel anıtın bulunduğu Yenisey Yazıtları'nın içinde ölü ve gömülü kişilerin sözleriyle canlı ve geride kalan yaşlı kişilerin sözlerini karşılıklı yazılmış gibi interaktif bir durumun varlığı olarak açıklamıştır.⁹⁸

Mori yazıtları okurken halkbilimsel bir yöntemle üslubuna kadar analiz etmiştir. Mori'nin "Eski Türk Boylarının Tarihi Araştırmaları"nı da kapsayan yedi kitabı Eski Uygurca ile ilgili olup, yaklaşık 1960-63 yılları arasında çıkmıştır. Bunda Türkiye ve Almanya'da Arat ve Gabain hocaların disiplinini alarak ülkesine döndükten sonra büyük bir çaba göstermesinin etkisi büyüktür. Bu eserler sözleşme belgelerinin, Budist sutralarının ve Altun Yaruk Sutrası'nın bir araştırmasıdır.⁹⁹

Otani Keşif Seferi dışındaki yabancı ülkelerin araştırma ekiplerinin yaptığı araştırmalarda elde edilen Uygurca belgelerde Türk boyları tarihi araştırmasının önemli tarihi kayıtları elde edilmiştir. Mori bu belgeleri okuyarak özellikle tüketim- kredi belgeleri ve alım-satım belgelerinin sistemi ve üslubunda Çin etkisinin göröldüğünü açıklamıştır.¹⁰⁰

Kuzey Asya ve Türkistan'ı merkez alan Mori'nin çalışmaları, Türk boylarının hareket izlerini, kısaca Batıya doğru yayılmalarından Batı Asya'ya doğru büyüyen İslamlaşmadan sonraki Türklerin tarihine kadar ulaşmıştır. Ayrıca Osmanlı Türklerinin devlet yapısı ve toplum düzeni, İslam dünyası, Osmanlıların modernleşme dönemi, reform hareketleri yani Türk ihtilalı ile ilgili de makaleler yazmış olmasını, Japonya'da yapılan nesnel Osmanlı Tarihi araştırması metodundan kaynaklandığını söylemek mümkündür. Eski çağlardan 20. yüzyıla kadar Türklerin faaliyetlerinin mevcut durumunu bağdaştıran bir sistem içinde kavrayan Mori'nin tutumunun ilim âleminde ilgi çeken itici gücü büyüktür. Yine arkeoloji ile de ilgilenen Mori, önceden Hokkaido'da görev yaptığı zamanlarda çeşitli yerlerdeki "Stone Circle" ve "Fugoppe Mağarası" gibi yerlerin kazılarına katılmış, özellikle Fugoppe Mağara kültürüne Eski Dünya Eski Çağ kültürünün etkisini kabul etmekle, o zaman itibariyle

⁹⁷Tohogaku, no: 94, s. 143.

⁹⁸Tohogaku, no: 94, s. 144.

⁹⁹Tohogaku, no:108, s.127.

¹⁰⁰Tohogaku, no: 94, s. 144.

yenilikçi nitelikte olan bir çalışmayı resmileştirmiştir. 1986'da Japonya Ortadoğu Kültür Merkezi adına Kırşehir Kaman'da yapılmaya başlanan arkeolojik kazılara Mikami Tsugio'nun isteğiyle başkan olarak katılan Mori, kazılarda çıkan eserlerden höyüğün M.Ö. 3000'den yani Asur şehir döneminden İslam dönemine kadar ulaşan kültürün çok katmanlı olarak iskân gördüğünün aydınlatılmasında liderlik etmiştir. Son yıllarda ilim âleminde birçok uzmanlık alanının işbirliğiyle disiplinler arası araştırma ve bölgesel araştırmaların gerekliliğine büyük ölçüde dikkat çekmesi, Mori'nin çalışmasının gerçekten birçok araştırma alanına yayılarak, tek başına disiplinler arası bir araştırma uyguladığını göstermektedir. Japon Akademisi'nde Mori'nin üye olduğu o zamana kadar var olmayan Türkoloji alanı yeni bir araştırma alanı olmuştur.¹⁰¹

Masao Mori yazdıklarının dışında da birçok şey düşündürmektedir. Bu nasıl büyük bir uzman olduğuyla ilgilidir. Savaş sırasında üniversiteden ayrılması ve tarihsel kaynakların az olduğu bir dönemi çalışmasının yanı sıra, Hokkaido Üniversitesi'nde Tokyo Üniversitesi'ndeki koşullarla kıyaslandığında tarihsel açıdan eski referans kitapların ve Eski Çince kaynakların Japonya'nın geleneksel Asya Tarihi ve Kuzeyli topluluklarla ilgili –savaş öncesinde- Shiratori Kurakichi Hoca'dan bu yana fazlasıyla hassas araştırmalar olmuştur. Ancak Mori bu çalışmaların üzerine Ainuların gelenekleri, Sibiryta Bölgesi gibi çalışmalarla Kuzey kültürünün tümünü ele almıştır.¹⁰²

Mori iyi bir ilim adamı, geniş görüşlü ve açık kalpli bir hoca idi. Doğu'yu daha iyi tanımak için öğrencilerini daima teşvik etmiş, birçok ilim adamı yetiştirmiştir. Türk kültür tarihinin erken çağları hakkında ulaşamadığımız Çin kaynaklarını kullanarak daima orijinal yayınlar yapmıştır. Onun Türk tarihinin erken devirlerine ait katkısı sayılmayacak kadar çoktur. Türk milleti yayınlarından dolayı ona minnettardır.¹⁰³

Mori, Türk tarihi araştırmalarında diğer bazı yabancı araştırmacılara göre oldukça objektif davranmış, Türkü dışarıda bırakmayan bir bakış açısıyla çalışmalarını yürütmüştür. İnceleme alanı olarak seçtiği tüm dönemleri ana kaynaklara dayanarak çalışmış ve çok yönlü olarak ele almıştır.

Doğu'yu daha iyi tanımak için öğrencilerini daima teşvik etmiş, birçok bilim adamı yetiştirmiştir. Türk kültür tarihinin erken çağları hakkında ulaşamadığımız Çin kaynaklarını

¹⁰¹Tohogaku, no:94, s. 144.

¹⁰²Tohogaku, no:108, s.123.

¹⁰³İlgürel, a.e., s. 615.

kullanarak daima orijinal yayınlar yapmıştır. Onun Türk tarihinin erken devirlerine ait katkısı sayılmayacak kadar çoktur. Türk milleti olarak yapmış olduğu çalışmalar ve katkılar için kendisine büyük bir minnet borçluyuz.

2. BÖLÜM

2.1 ESERLERİ

Masao Mori'nin tespit edebildiğimiz kadarıyla 12 ilmi kitabı, 137 makalesi, 29 kitap ve makale incelemeleri, 12 ortak yazdığı kitap ve makaleler, 14 kitap ve makale çevirisi, 2 derleme, 6 editörlük ve 2 de Deniz Harp Okulu yayınlarından çıkan toplan 214 ilmi çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmaları şu şekildedir:

Kitapları;

- 1- 古代トルコ民族史研究, (*Kodai Toruko Minzokushi Kenkyuu*), (*Eski Türk Boylarının Tarihi Araştırmaları*), C. 1, Tokyo, Yamakawa Shuppansha, 1967, 656s.
- 2- 遊牧騎馬民族国家—‘蒼き狼’の子孫たち, (*Yuuboku Kiba Minzoku Kokka: 'Aoki Ookami'no Shisontachi*), (*Atlı Göçebelerin Devletleri: Bozkurt'un Torunları*), Gendai Shinsho, Tokyo, Kodansha, 1967, 210s.
- 3- 内陸アジア世界の展開 1 他, (*Nairiku Ajia Sekaino Tenkai 1 Hoka*), (*İç Asya'nın Tarihsel Gelişimi*), İwanami Dersleri: Dünya Tarihi 9 Ortaçağlar 3, Tokyo, İwanami Shoten, 1970, 550 s.
- 4- 漢とローマ, (*Han to Ro-ma*), (*Han ve Roma İmparatorluğu*), Tozai Bunmei Kouryu 1, Tokyo, Heibonsha, 1970, 436s.
- 5- 李陵, (*Li Ling*), Chukososhō, Tokyo, Chuokoronsha, 1974, 239 s.
- 6- 古代遊牧帝国, (*Kodai Yuuboku Teikoku*), (*Eski Göçebe İmparatorluklar*), Chukoshinsho 437, Tokyo, Chuokoronsha, 1976, 256s.
- 7- 内陸アジア史, (*Nairiku Ajiashi*), (*Orta Asya Tarihi*), Terebi Daigaku Koza Gendai Ajiaran 1, Tokyo, Obunsha, 1981, 158s.
- 8- 中央アジア史—シルクロードに興亡下国々, (*Chuuou Ajiashi: Shiruku Ro-doni Kouboushita Kuniguni*), (*Orta Asya Tarihi: İpek Yolu Üzerinde Gelişip Kaybolan Devletler*), Tokyo, Obunsha, 1981, 158s.
- 9- 内陸アジア・西アジアの社会と文化, (*Nairiku Ajia - Nishi Ajiano Shakai to Bunka*), (*İç Asya ve Batı Asya'daki Toplum ve Kültür*), Tokyo, Yamakawa Shuppansha, 1983, 937s.

- 10- 草原とオアシスの人々, (*Sougen to Oashisuno Hitobito*), (*Bozkır ve Çöldeki İnsanlar*), Ningenno Sekaishi 7, Tokyo, Sanseido, 1984, 310s.
- 11- 古代トルコ民族史研究, (*Kodai Toruko Minzokushi Kenkyuu*), (*Eski Türk Boylarının Tarihi Araştırmaları*), C. 2, Tokyo, Yamakawa Shuppansha, 1992, 643s.
- 12- 古代トルコ民族史研究, (*Kodai Toruko Minzokushi Kenkyuu*), (*Eski Türk Boylarının Tarihi Araştırmaları*), C. 3, Tokyo, Yamakawa Shuppansha, 1997, 579s.

Makaleleri;

- 1- “探馬赤部族考序説”, (Tamachi Buzoku Koujousetsu), (Tamachi Kabileleri Hakkında Açıklamalar ve Tanıtım), *Shigaku Zasshi*, 55/1, 1944, s. 34 - 69.
- 2- “元初に於ける ‘探馬赤部族’ について”(Genshoni Okeru ‘Tamachi Buzoku’ Nitsuite), (Erken Yuan Dönemi’ndeki Tamachi Kabileleri Üzerine), *Kita Ajia Gakuho*, 3, 1944, s. 127 - 205.
- 3- “民族のマジック—南満洲の唾壺”, (Minzokuno Majikku: Minamimanshuuno Dako), (Halkların Büyüsü: Güney Mançurya’daki (Tükürük) Hokkası), *Rekishii*, 1/5, Shigakusha, 1948, s. 47 - 54.
- 4- “遊牧国家に於ける ‘王権神授’ という考え—トッケツ民族の場合”, (Yuuboku Kokkani Okeru ‘Oukenshinju’ Toiu Kangae: Tokketsu Minzokuno Baai), (Bozkır Devletlerinde ‘Tanrı Tarafından Verilen Kağanlık Hakkı’ Üzerine), *Rekishigaku Kenkyuu* 133, 1948, s. 22 - 34.
- 5- “高車伝に見えた諸民族名について—高車諸民族の分布”, (Koushadenni Mieta Shominzokumei Nitsuite: Kousha Shominzokuno Bunpu), (Gaoche (Tieleler)’de Görülen Çeşitli Halkların Adları ve Dağılışı Üzerine Bir Araştırma), *Orientalika* 1, 1948, s. 142 - 154.
- 6- “古代チュルク人における ‘狼頭の神’ について”, (Kodai Churukujinni Okeru ‘Routouno Kami’ Nitsuite), (Eski Türklerdeki ‘Kurt Başlı Tanrı’ Üzerine), *Minzokugaku Kenkyuu* 14/1, 1949, s.32 - 35.
- 7- “ ‘匈奴’ の国家—その予備的考察”, (‘Kyoudo’no Kokka: Sono Yobitekikousatsu), (Hsiung-nu Devleti Üzerine Ön Araştırma), *Shigaku Zasshi* 59/5, 1950, s.1 - 21.

- 8- “中国古代における遊牧国家と農耕国家”, (Chuugoku Kodaini Okeru Yuuboku Kokka to Noukou Kokka), (Çin’in Eski Çağında Bozkır Devletleri ve Zirai Devletler), *Rekishigaku Kenkyuu* 147, 1950, s. 1-13.
- 9- “ロシアとモンゴルー草原史への一つの途”, (Roshia to Mongoru: Sougenshiheno Hitotsuno Michi), (Rusya ve Moğolistan: Bozkır Tarihinde Bir Bozkır), *Shinso*, 318, 1950, s. 46 - 54.
- 10- “フゴッペ洞窟との大陸文化との関係”, (Fugoppe Doukutsuto Tairiku Bunkatono Kankei), (Fugoppe Mağarası ve Kıta Kültürü Arasındaki İlişki), *Minzokugaku Kenyuu*, 16/2, 1951, s. 86.
- 11- “Kharakhula and Baatur-khuntaidshi: A Question Concerning the History of the Rise of the Jungars”, (Kharakhula ve Baatur-khuntaidshi: Jungarların Yükseliş Tarihine İlişkin Bir Soru), *Toyoshirongyo*, Tokyo, Kodansha, 1951, s. 737 - 746.
- 12- “‘矢を分け与へる話’について—北アジアシャーマニズム研究の一節”, (Ya wo Wake Azukaheru Hanashi: Kita Ajia Shamanizumi Kenkyuuno İssetsu), (Okların Verilmesi Hikâyesi: Kuzey Asya Şamanlığı Üzerine Bir Çalışma), *Hokuhobunka Kenyuu Houkoku*, 7, 1952, s. 81-96.
- 13- “Nökör 考—‘チンギズ=ハン国家’形成期における”, (Nökör Kangae: ‘Chingizuhan Kokka’ Keiseikini Okeru), (Nökör Üzerine Bir Düşünce: Cengiz Han Devleti’nin Şekillenme Döneminde), *Shigaku Zasshi*, 61/8, 1952, s. 1 - 27.
- 14- “Nökör 考序説—主として主従関係成立の事情について”, (Nökör Koujosetsu: Omona Toshite Shuujuu Kankei Seiritsuno Jijounitsuite), (Noyan ve Nökör Arasındaki İlişki Üzerine), *Tohogaku*, 5, 1952, s. 56 - 68.
- 15- “古代トルコ族 ‘高車’の始祖説話について—イオマンテの研究によせて”, (Kodai Torukozoku ‘Kousha’ no Shiso Setsuwanitsuite: İomanteno Kenkyuuni Yosete), (Eski Bir Türk Boyu Gao-ch’e’nin Kuruluş Efsanesi Üzerine), İomante Araştırmalarına Bir Katkı, *Hoppou Bunka Kenkyuu Houkoku*, 8, 1953, s. 143 - 175.
- 16- “シベリア岩塑面とフゴッペ洞窟彫刻—タールグレン ‘内陸アジア・シベリアの岩塑面’の紹介によせて”, (Shiberia Gansomen to Fugoppe Doukutsu Choukoku: Ta-ruguren ‘Nairiku Ajia – Shiberiano Gansomen’ no Shoukaini Yosete)(Sibirya Taş Oymaları ve Fugoppe Taş Oymaları), *Hokuho Bunka Kenkyuu Hokoku*, 9, 1954, s. 91 - 125.

- 17-“東突厥官称号考諸説――‘突厥第一帝国’に於ける可汗”,(Higasi Tokketsu Kanshougou Koujosesetsu: ‘Tokketsu Daiichi Teikoku’ ni Okeru Kagan), (Doğu Göktürklerin Unvanları Üzerine Ön Araştırma; Birinci Göktürk Kağanlığı’nda Kagan Unvanı Üzerine), *Toyogakuho*, 37/3, 1954, s. 1 - 15.
- 18-“南シベリアにおける漢代の建築址”, (Minami Shiberiani Okeru Kandaino Kenchikushi), (Güney Sibirya’daki Han Hanedanlığı Kalıntıları), *Hokuho Bunka Kenkyuu Hokoku*, 10, 1955, s. 149 - 172.
- 19-“‘度斤旧顛’小考――北魏の北辺”, (‘Dujin Jiu Zhen’ Shoukou: Hokugino Hokuhen), (Dujin Jiu Zhen’i Kuzey Wei Hanedanlığı Altındaki Çin’in Kuzey Sınırlarındaki Eski Türkler: Gaoche ve Chilei), *Hokudai Shigaku*, 3, 1955, s. 1 - 24.
- 20-“遊牧国家の発展について”, (Yuuboku Kokkano Hatteni Tsuite), (Göçebe Ulusların Gelişmesi Üzerine), *Rekishi Kyoiku*, 3/7, 1955, s. 42 - 51.
- 21-“元朝秘史における<oboq>の語義について”, (Ganchou Hisshini Okeru ‘oboq’ no Gogini Tsuite),(Moğolların Gizli Tarihi’ndeki “Oboq” Üzerine), *Yurajia Kyoukai*, 1955, s. 43 - 83.
- 22-“南シベリアイェニセイ河流域の原住民――ソ連学界の通説について”, (Minami Shiberia Yenisey Karyuuikino Genjuumin: Soren Gakkaino Tsuusetsuni Tsuite),(Güney Sibirya’nın Yenisey Havzası’ndaki Yerli Halklar; SSCB Akademi Dünyasının Ortak Görüşü Üzerine), *Hoppou Bunka Kenkyuu Houkoku* 11, 1956, s. 147 - 185.
- 23-“突厥初期可汗の系譜――伊勢仙太郎氏に答ふ”, (Tokketsu Shoki Kaganno Keifu: İse Sentaroshini Kotofu), (İlk Göktürk Kağanlarının Şeceresi Üzerine; Sayın İse Sentaro’ya Cevap), *Toyogakuho*, 39/1, 1956, s. 44 - 75.
- 24-“アジア史における遊牧社会 1 - 4”, (Ajiashini Okeru Yuuboku Shakai 1- 4), (Asya Tarihi’ndeki Göçebe Topluluklar 1 - 4), *Sekaishino Kenkyuu*, 9/12, 1956, s. 15 - 19.
- 25-“丁零に関する魏略西戎伝の記事について”, (Teireini Kansuru Weilüe Seijuudenno Kijini Tsuite), (Weilüe’nin Xirong Zhuan’daki Tinglingler Üzerine), *Toyogakuho*, 40/1, 1957, s. 82 - 109.
- 26-“いわゆる‘北丁零’‘西丁零’について”, (İwayuru ‘Kita Teirei’ ‘Nishi Teirei’ni Tsuite), (Kuzey Tingling ve Batı Tingling Üzerine), *Toyoshi*, Nagano Nakasawa İnsatsu, 1957, s. 57 - 71.

- 27- “Kuzey Tingling ve Batı Tingling Diye Adlandırılan Kavimler Üzerine”, *Takigawa-hakushi Kanreki Kinen Ronbun-shu* 1, 1957, s. 57 - 71.
- 28- “北アジアにおける遊牧社会 5—一明・清時代のモンゴリア”, (Kita Ajiani Okeru Yuuboku Shakai 5: Ming - Qing Jidaino Mongoria), (Doğu Asya’daki Göçebe Topluluklar (5): Ming ve Qing Hanedanı Döneminde Moğolistan), *Sekaishino Kenkyu*, 14, 1958, s. 20 - 24.
- 29- “イェニセイ=チュルクの il - el について”, (Yenisei Churukuno il - el Nitsuite), (Yenisey Türklerinin ‘il-el’i Üzerine), *Kodaigaku* 7/2, 1958, s. 115 - 139.
- 30- “匈奴遊牧国家の興亡”, (Kyoudo Yuuboku Kokkano Koubou), (Xiongnu/ Hun Göçebe Devleti’nin Yükselişi ve Yıkılışı), *Sekaishi Daikei*, Tokyo, Shiki Kazarido Shinkosha, 1958, s. 284 - 303.
- 31- “鮮卑国家の活動”, (Senpi Kokkano Katsudou), (Siyenpilerin Faaliyetleri), *Sekaishi Daikei*, 3, Tokyo, Shiki Kazarido Shinkosha, 1958, s. 304 - 313.
- 32- “ウイグルの発展”, (Uiguruno Hatten), (Uygurların Yayılması), Tokyo, Kadokawa Shoten, 1960, s. 192 - 199.
- 33- “ウイグル文葡萄園売渡文書”, (Uygurubun Budouen Uriwatashi Bunsho), (Üzüm Bağı Hakkında Uygurca Satış Vesikası), *Toyogakuho*, 42/3, 1960, s. 22 - 50.
- 34- “On the Research Activities on the History of the Turks in the pre-Islamic period in the Republic of Turkey”, (Türkiye Cumhuriyeti’nde İslam Öncesi Dönemdeki Türklerin Tarihi Üzerine Araştırma Faaliyetleri Hakkında), *Toyogakuho*, 42/4, 1960, s. 6 - 7.
- 35- “匈奴—古代遊牧帝国の形成”, (Kyoudo: Kodai Yuuboku Teikokuno Keisei), (Xiongnu/ Hunlar: Eski Göçebe Devletin Şekillenmesi), *Sekaino Rekishi*, 3, Tokyo, Shobo, 1960, 272 - 290.
- 36- “A Study on Uyghur Documents of Loans for Consumption”, (Uygurların Tüketime Ait Kredi Belgeleri Üzerine Bir Çalışma), *Memoirs of the Research Department of Toyo Bunko* 20, 1961, s. 111 - 148.
- 37- “東突厥官称号 1- 2—一 ‘突厥第一帝国’における”, (Higashi Tokketsu Kanshougou 1- 2: ‘Tokketsu Daiichi Teikoku’ni Okeru), (Doğu Göktürk Kağanlığı’ndaki Unvanlar Üzerine: Birinci Göktürk Kağanlığı’nda Şad 1- 2), *Shigaku Zasshi*, 70/1, 2, 1961, s. 1-33; s. 29 - 58.

- 38-“Sici to Şişi”, (Sıçı ve Ssü – Chih), *Wada Hakushi Koki Kinen Touyou-shi Ronsou*, Tokyo, Kodansha, 1961, s. 949 - 970.
- 39-“匈奴の発展”, (Kyoudono Hatten), (Xiongnu/ Hunların Gelişmesi), *Zusetsu Sekai Bunkashidaiki* 13 Kuzey Asya- Orta Asya, Tokyo, Kadokawa Shoten, 1961, s. 64 - 73.
- 40-“中国の西域発見”, (Chugokuno Seiiki Hakken), (Çin’in Batısını Keşif), *Zusetsu Sekai Bunkashidaiki* 13 Kuzey Asya- Orta Asya, Tokyo, Kadokawa Shoten, 1961, s. 74 - 82.
- 41-“ウイグル文売買文書一とくに、その売主と買主とについて”, (Uigurubun Baibai Bunsho: Tokuni Sono Urimeshito Kaimeshito Nitsuite), (Uygur Satış ve Satın Alma Belgelerinde Anlaşma Ruhsatı), *Yuuboku Shakaishi Tankyu*, 9, 1961, s. 1 - 18.
- 42-“ウイグル文消費貸借文書”, (Uigurubun Shouhi Taishaku Bunsho), (Uygurca Tüketime Ait Borç Vesikaları), *Sekai Bunka Kenkyuu* 4, Orta Asya Antik Diller Kaynakçası, Kyoto, Hozokan, 1961, s. 221 - 254.
- 43-“ウイグル文売買文書に於ける売買担保文言”, (Uigurubun Baibai Bunshoni Okeru Baibai Tanpo Mongon), (Uygurca Alışveriş Vesikalarında Görülen İpotek Cümlesi), *Toyogakuho*, 44/2, 1961, s. 1 - 23.
- 44-“ナスレディン・ホジャ物語一ホジャとタイムール”, (Nasrettin Hoja Monogatari: Hoja to Timur), (Nasreddin Hoca Hikâyesi: Hoca ile Timur), *Yuuboku Shakaisha Tankyu*, 14, 1961, s. 1 - 18.
- 45-“ウイグル文契約文書一特に消費貸借文書について”, (Uigurubun Keiyaku Bunsho: Tokuni Shouhi Taishaku Bunshoni Tsuite), (Uygur Sözleşme Belgeleri: Satış ve Satın Alma Belgeleri Üzerine), *Toyobunko Nenbou*, 1961, s. 74 - 75.
- 46-“Bir İslam Dünya İmparatorluğunun Kurulması ve ‘Tanzimat’”, *Sekai-shi*, C. 7, İslam Kültürünün Gelişmesi, Tokyo; Chikuma Shobo, 1961, s. 191 - 247.
- 47-“ナスレディン・ホジャとその物語”, (Nasrettin Hoja to Sono Monogatari), (Nasreddin Hoca ve Hikâyeleri), *Oriente*, 5/1, 1962, s. 33 - 45.
- 48-“遊牧国家の君主たち一竜城を中心として”, (Yuuboku Kokkano Kunshutachi: Longcheng wo Chushin Toshite), (Göçebe Devletlerde Hükümdarlar: Langcheng Merkezli Olarak), *Sekai Koukogaku Daikei* 9 Kita Ajia- Chuuou Ajia, Tokyo, Heibonsha, 1962, s. 150 - 153.

- 49-“イエニセイ碑文に見える qu((o?)y, öz 両語について”, (Yenisei Hibunni Mieru qu((o?)y, öz Ryougoni Tsuite), (Yenisey Yazıtları’nda Görülen qu((o?)y, öz Sözcükleri Üzerine), *Toyogakuho*, 45/1, 1962, s. 1 - 32.
- 50-“突厥の国家——‘オルホン碑文’を中心に”, (Tokketsuno Kokka: ‘Orhon Hibun’ wo Chuushinni), (Göktürklerin Devleti: Orhun Yazıtları Merkezli Olarak), *Kodaishi Kouza 4 Kodai Kokkano Kouzo*1, Tokyo, Gakuseisha, 1962, s. 79 - 112.
- 51-“ウイグル語訳金光明最勝王経”, (Uigurugoyaku Konkoumyousaishououkyou), (Uygur Versiyonundaki Altun Yaruk (Suvarnaprabhasa) Üzerine Bir Not), *Shigaku Zasshi*, 71/9, 1962, s. 66 - 81.
- 52-“古代チュルク社会に関する覚書——‘イエニセイ碑文’を中心に”, (Kodai Churuku Shakaini Kansuru Oboegaki: ‘Yenisei Hibun’ wo Chuushinni), (Eski Türk Toplumuna İlgili Notlar: Yenisey Yazıtları Merkezli), *Kodaishi Kouzo 6 Kodai Kokkano Kouzo*, Tokyo, Gakuseisha, 1962, s. 149 - 186.
- 53-“Anadolu’ya Gelmeden Önce Türk - Oğuzlar”, *Yuboku Shakaishi Kenkyuu*, Tokyo, 1962, s.1 - 26.
- 54-“ウチュケン山と古代遊牧国家”, (Uchuken Yama to Kodai Yuuboku Kokka), (Ötüken Dağı ve Eski Göçebe Devletler), *Yuuboku Shakaishi Tankyu*, 20, 1963, s. 29 - 32. (Aynı makale 1964’te *Nai-riku Ajiashi Ronshuu*, s. 37 - 40’da tekrar yayınlanmıştır.)
- 55-“元代ウイグル文土地売買文書一通”, (Gendai Uigurubun Tochi Baibai Bunsho İttuu), (Yuan Devrine Ait Arazi Alışverişine Dair Uygurca Bir Vesika), *İwai-Hakushi Koki Kinen Tenseki Ronshuu*, Tokyo, 1963, s. 712 - 727.
- 56-“隋・唐と北・西諸国との関係”, (Sui - Tang to Kita - Nishi Shokokutono Kankei), (Sui - Tang ile Kuzeybatı Devletleri Arasındaki İlişki), *Shigaku Zasshi*, 72/12, 1963, s. 86.
- 57-“東突厥官称号——鉄勒諸部の俟利発と俟斤”, (Higashi Tokketsu Kanshougou: Tetsuroku Shobuno Silifa to Sijin), (Doğu Göktürk Kağanlığı’ndaki Unvanlar Üzerine Bir Araştırma; T’ieh-lelerdeki Elteber ve İrkin Unvanları), *Toyogakuho*, 56/3, 1963, s. 1 - 30.
- 58-“トルコにおけるナスレディン・ホジャ研究——特にその生存年代について”, (Torukoni Okeru Nasurettin Hoja Kenkyuu: Tokuni Sono Seizon Nendaini Tsuite),

- (Türkiye’de Nasreddin Hoca Araştırmaları: Onun Yaşadığı Dönem Üzerine), *Ajia - Afurika Bunken Chosa Hokoku*, 24, 1964, s. 1 - 22.
- 59- (Sui - Tang ve Türk Devletleri; Sui, T’ang Dünya İmparatorluğu Niteliği Üzerine Yapılan Araştırmalara Bir Katkı), *Kodai-shi Koza* 10, Tokyo, Gakuseisha, 1964, s. 83 - 117.
- 60- “東突厥国家内部の胡人”, (Higashi Tokketsu Kokka Naibuno Gojin), (Doğu Göktürk Devleti İçindeki Barbarlar), *Shigaku Zasshi*, 90, 1964, s. 73 - 74.
- 61- “隋・唐とチュルク国家——隋・唐 ‘世界帝国’ の性格究明によせて”, (Sui - Tang to Churuku Kokka: Sui - Tang ‘Sekai Teikoku’ no Seikaku Kyuumeini Yosete), (Eski Türkler Arasındaki İlişkilerin Değişmesi: Tujue ve Çin Hanedanlıkları Sui ve Tang), *Kodaishi Kouza 10 Sekai Teikokuno Shomondai*, Tokyo, Gakuseisha, 1964, s. 83 - 117.
- 62- “Kitan’ın Etimolojisi Üzerine Yapılan Araştırmalara Bir Katkı”, *Kodai-shi Koza* 10, Tokyo, Gakuseisha, 1964, s. 83 - 117.
- 63- “東突厥国家内部の胡人”, (Higashi Tokketsu Kokka Naibuno Gojin), (Doğu Göktürk Devleti İçindeki Barbarlar), *Kodaigaku*, 12/1, 1965, s. 1 - 20.
- 64- “突厥の棄民可汗の上表文の文章”, (Tokketsuno Qi-min Kaganno Jouhyoubunno Bunshou), (Qi-min Kagan Tarafından Sui Hanedanlığı’ndan Yang-ti’ye Sunulan Anıttaki Bazı Pasajlar Üzerine), *Toyogakuho*, 48/1, 1965, s. 49 - 79.
- 65- “On Chi-li-fa (Elteber) and Chi-chin (İrkin) of the Tiele Tribes”, (Tielelerdeki Chi-li-fa (İlteber) ve Chi-Chin (İrkin) Üzerine), *Acta- Asiatica*, 9, 1965, s. 31 - 56.
- 66- “「突丹」の語源について——「突厥碑文」節記” (‘Kitan’ no Gogenni Tsuite: ‘Tokketsu Hibun’ Setsuki), (Irk veya Kabile Adı Olan Kitan’ın Etimolojisi Üzerine), *Yurajia Bunka Kenkyu*, 1, 1965, s. 37 - 47.
- 67- “Doğu Göktürk Kağanlığı içindeki Soğdlular”, *Kodai-gaku*, 12/1, 1965, s. 1 - 20.
- 68- “Chi-min Hakan’ın Çin İmparatoruna Gönderdiği Mektubun Üslubu Üzerine”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Ankara, 1966, s. 363 - 371.
- 69- “西域史の第一展開——西域三十六国のありかた”, (Seikishino Daiichi Tenkai: Seiiki Sanjuuroku Kunino Arikata), (Türkistan’ın Tarihi Gelişiminin İlk Basamağı: Xiyu’daki Otuz Altı Ülke Üzerine), *Sekaino Bunka 15 Seiiki*, Tokyo, Kawade Shobo Shinsha, 1966, s. 59 - 73.

- 70- “ソ連の東洋学について—レニングラード大学東洋学部を中心に”, (Sorenno Toyogakuni Tsuite: Reningurad Daigaku Toyogakubu wo Chuushinni), (SSCB'deki Asya Araştırmaları Üzerine, Leningrad Üniversitesi Asya Araştırmaları Bölümü Merkezli), *Shiso*, 507, 1966, s. 77 - 86.
- 71- “北アジアと中央アジア”, (Kita Ajia to Chuuou Ajia), (Kuzey ve Orta Asya), *Japonya'daki Tarih Biliminin Gelişmesi ve Mevcut Durumu 2*, Tokyo Daigaku Shuppansha, Tokyo, 1966, s. 315 - 327.
- 72- “ソ連科学アカデミーアジア諸民族研究所レニングラード支所「東洋学者アルヒーフ」”, (Soren Kagaku Akademi Ajia Shominzoku Kenkyuujo Reningurad Shishono 'Toyogakusha Aruhi-bi'), (SSCB Bilimler Akademisi'nin, Leningrad Şubesi Asya Halkları Enstitüsü'ndeki 'Oryantalist Arşivi'), *Shigaku Zasshi*, 75/12, 1966, s. 54 - 62.
- 73- “コズロフの探検の背景とその功績”, (Kozurofuno Tankenno Haikeito Sono Kouseki), (Kozlov'un Araştırmasının Arka Planı ve Başarısı), *Batı Bölgeleri Keşif Gezisi Tüm Çalışmalar 11 Furoku Geppo 6*, Tokyo, Shiromizusha, 1967, s.1 - 3.
- 74- “ソ連の宗教—とくにイスラム教について”, (Sorenno Shuukyoku: Tokuni İsuramukyouni Tsuite), (SSCB'de Dinler: Özellikle İslam Üzerine), *Dairon*, 34/5, 1967, s. 155 - 161.
- 75- “突厥の国家構造”, (Tokketsuno Kokka Kouzou), (Göktürklerin Devlet Yapısı), *Rekisi Kyoiku*, 15/5-6, 1967, s. 12 - 17.
- 76- “レニングラードにおけるアルタイ学”, (Reninguradoni Okeru Arutaigaku), (Leningrad'daki Asya Çalışmaları), *Rekishi Kyoiku*, 15/9-10, 1967, s. 103 - 109.
- 77- “İslam Dünyasında Modernleşme Tarihi, Asya Fikirleri Semineri”, C. 7, *İslam*, Uno Seiichi (haz.), Tokyo, Tokyo Daigaku Shuppankai, 1967, s.127 - 176.
- 78- “Türkiye'nin Bir Fikir Adamı: Namık Kemal, Asya Fikirleri Semineri”, C. 7, *İslam*, Uno Seiichi (haz.), Tokyo, Tokyo Daigaku Shuppansha, 1967, s. 236 - 261.
- 79- “ふたたびウイグル文消費貸借文書について”, (Futatabi Uigurubun Shouhi Taishaku Bunshoni Tsuite), (Yine Uyurca Tüketim ve Borç Vesikaları Üzerine), *Zenkindai Ajiano Hou to Shakai, Niida Noboru- Hakushi Tsuito Ronbunshu 1*, Tokyo, Keiso Shobou, 1967, s. 235 - 266.

- 80-“Tonyuquq 碑文に見える Bögü-, Bögü- Qaan について”, (Tonyuquq Hibunni Mieru Bögü-, Bögü- Qaanni Tsuite), (Tonyukuk Yazıtı’nda Geçen Bögü-, Bögü- Kagan Üzerine), *Toyogakuho*, 52/1, 1969, s. 62 - 89.
- 81-“遊牧民について”, (Yuubokuminni Tsuite), (Göçebe Milletler Hakkında), Gakutou, 66/7, 1969, s. 18 - 21.
- 82-“Bögü (bügü) Qagan と匍俱”, (Bögü (bügü) Qagan to Pu-ju), (Bögü (bügü) Qagan ve Pu- Ju), *Kamata- Hakushi Kanreki Kinen Rekishigaku Ronsou*, Tokyo, 1969, s. 213 - 223.
- 83-“漢代における文化交流の一例”, (Kandaini Okeru Bunkakouryuuno Ichirei), (Han Hanedanlığı Dönemi’ndeki Kültürel Etkileşime Bir Örnek), *Toyogakujutsu Kenyuu*, 8/3, 1969, s. 21 - 33.
- 84-“北方騎馬民族の動き—柔然, 鮮卑の興亡”, (Hoppou Kiba Minzokuno Ugoki: Rouran - Sempino Koubou), (Kuzey Atlı Toplulukların Hareketleri: Rouran ve Xianbei Hanedanlıklarının Yükselişi ve Düşüşü), *Nihon to Sekai-shi 3*, Tokyo, Gakushuin Kenkyusha, 1969, s. 308 - 312.
- 85-“突厥帝国の成立—トルコ民族の北アジア制覇”, (Tokketsu Teikokuno Seiritsu: Toruko Minzokuno Kita Ajia Seiha), (Göktürk Devleti’nin Kuruluşu: Türklerin Kuzey Asya’da Hâkimiyet Kurmaları), *Nihon to Sekai-shi 4*, Tokyo, Gakushuin Kenkyusha, 1970, s. 292- 295.
- 86-“長安を中心とする東西文化の交流”, (Chang’an wo Chuushintosuru Touzai Bunkano Kouryuu), (Chang’an Merkezli Doğu - Batı Kültürel Etkileşim), *Toyogakujutsu Kenkyusha*, 8/4, 1970, s. 24 - 43.
- 87-“内陸アジア世界の展開 総説”, (Nairiku Ajia Sekaino Tenkai Sousetsu), (İç Asya’nın Tarihsel Gelişimi- Genel Açıklamalar), *İwanami Kouza Sekai-shi 9*, Tokyo, İwanami Shoten, 1970, s. 3 - 7.
- 88-“Milli Mücadele Tarihi”, *İwanami Kouza Sekai-shi 25*, Tokyo, İwanami Shoten, 1970, s.386 - 410.
- 89-“コズロフの業績”, (Kozurofuno Gyouseki), (Kozlov’un Başarısı), *Kiba Minzokuno İsan Chinmokuno Sekaishi 6 Kita Yurajia Furoku Geppo 6*, Tokyo, Shinchosha, 1970, s. 4 - 6.

- 90-“トルキスタンの成立 トルコ民族の中央アジア進出”, (Torukisutanno Seiritsu: Toruko Minzokuno Chuuou Ajia Shinshutsu), (Türkistan’ın Şekillenmesi: Türklerin Türkistan’a İlerlemesi), *Nihon to Sekai-shi* 7, Tokyo, Gakushu Kenkyusha, 1970, s. 266-269.
- 91-“丁零・鉄勒・突厥”, (Teirei, Tetsuroku, Tokketsu), (Dingling, Tiele ve Tujueler), *Rekishito Chiri Sekashino Kenkyu* 63, 176, 1970, s. 35 -36.
- 92-“ふたたび匈奴の国家についてープリツアク教授の批判に答えて”, (Futatabi Kyoudono Kokkani Tsuite: Puritsaku Kyoujuno Hihanni Kotaete), (Xiongnu/ Hun Devleti Üzerine Yeniden Gözden Geçirme; Prof. O. Pritsak’ın Eleştirisine Cevap), *Shigaku Zasshi*, 79/ 12, 1970, s. 77- 78.
- 93-“Osmanlı İmparatorluğu’nda Islahat Hareketleri”, *İwanami Kouza Sekai-shi*, C. 21, Tokyo, İwanami Shoten, 1971, s. 386 - 410.
- 94-“北アジア・古代遊牧国家の構造”, (Kita Ajia, Kodai Yuuboku Kokkano Kouzou), (Kuzey Asya’daki Eski Göçebe Devletlerin Yapısı), *İwanami Kouza Sekai Rekishi* 6 Kodai 6, Tokyo, İwanami Shoten, 1971, s. 359 - 386.
- 95-“チムール帝国の世界史的役割”, (Chimuru Teikokuno Sekaishiteki Yakuwari), (Timur İmparatorluğu’nun Dünya Tarihindeki Rolü), *Chuoukoron*, 86/ 5, *Rekishito Jinbutsu* 2, 1971, s. 24 - 42.
- 96-“イスラム講座6 セルジューク朝・オスマン朝”, (İsuramu Kouza 6 Seruju-ku Chou - Osuman Chou), (İslam Dersleri: Giriş 6 Selçuklu ve Osmanlı Devleti Tarihlerinin Bibliyografyası), *İsuramu Sekai* 8, 1971, s. 39 - 51.
- 97- “Sici ve Ssu-chih”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1972, s. 217 - 223.
- 98-““突厥帝国内部におけるソグド人の役割に関する一資料ーブグト碑文”, (Tokketsu Teikoku Naibun Okeru Sogudojinno Yakuwarini Kansuru İchishiryou: Buguto Hibun), (Göktürk Kağanlığı’ndaki Soğdların Rolü Üzerine Yeni Bir Kaynak Eser: Bugut Yazıtı”, *Shigaku Zasshi*, 81/2, 1972, s. 77 - 86.
- 99-“ソグド人の東方発展に関する考古学的一資料”, (Sogudojinno Touhou Hattenni Kansuru Koukogakuteki İchishiryou), (Soğdların Doğuya Yayılmasına Dair Arkeolojik Bir Delil) *Yuboku Shakaishi Tankyu*, 45, 1972, s. 1 – 9. (Aynı makale 1979’da *Nairiku Ajia-shi Ronshuu* 2, s. 49 - 59’da yayınlanmıştır).

- 100-** “ヘレドトス・メナンドロス・元朝秘史”, (Herodotus, Menandorosu, Ganchou Hisshi), (Herodotus, Menander ve Moğolların Gizli Tarihi), *Nihon- Mongoru Gakkai Gakuho*, 3, 1972, s. 2 - 3.
- 101-** “阿史徳元珍と Tonyuquq”, (A-shih-te, Yuan-chen to Tonyuquq), (A-shih-te, Yuan-chen ve Tonyukuk), *Yamamoto- Hakushi Kanreki Kinen Toyoshi Ronso*, Tokyo, Yamakawa Shuppansha, 1972, s. 457 – 468. (Aynı makale Türkçe olarak ‘A-shih-te Yüan-chen ve Tonyukuk’ adıyla İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi 5, 1973, s. 87 - 93’te yayınlanmıştır).
- 102-** “Reconsideration of the Hsiung-nu State: A Response to Professor O. Pritsak’s Criticism”, (Hsiung-nu Devleti’ni Yeniden Gözden Geçirme: Prof. O. Pritsak’ın Eleştirisine Bir Cevap), *Acta Asiatica* 24, 1973, s. 20 - 34.
- 103-** “モンゴリア出土五銖銭の突厥文字碑文考”, (Mongoria Shutsudo Wu-zhu Zenino Tokketsu Moji Hibun-kou), (Moğolistan’da Bulunan Wu-zhu Parası Üzerindeki Runik Yazılar), *Koukogaku Janaru* 92, 1974, s. 2 - 5.
- 104-** “「考古学」と突厥史研究”, (‘Koukogaku’ to Tokketsushi Kenkyuu), (Arkeolojik Açıdan Göktürk Tarihi Araştırmaları), *Koukogaku Janaru* 109, 1975, s.1.
- 105-** “シルクロードと東西文化の交流”, (Shiruku Ro-do to Touzai Bunkano Kouryuu), (İpek Yolu ve Doğu- Batı Kültürünün Etkileşimi), *Silk Road Jiten*, Tokyo, Fuyo Shobo, 1975, s. 64 - 73.
- 106-** “スーヅ碑文の一解釈—とくに最初の三行について”, (Su-ji Hibunno İchi Kaishaku: Tokuni Saishono Sangyouni Tsuite), (Suci/ Sudzi Yazıtı’nın Açıklaması; Özellikle İlk Üç Satır Üzerinde Bazı Görüşler), *Enoki Hakushi Kanreki Kinen Toyoshi Ronso*, Tokyo, Yamakawa Shuppansha, 1975, s. 445 - 463.
- 107-** “チュルギシュの銅銭の碑文について”, (Churugishuno Dousenno Hibunni Tsuite), (Türkişlere Ait Olduğu Sanılan Bakır Para Üzerindeki Yazı Hakkında), *Mikasanomiya-denka Kanreki Kinen Orientogaku Ronsou*, Tokyo, Kodansha, 1975, s. 322 - 329.
- 108-** “遊牧国家とソグド人”, (Yuuboku Kokka to Sogudojin), (Göçebe Devletler ve Soğdlar), *Toyo Bunko Shobo* 7, 1976, s. 114 - 118.
- 109-** “突厥碑文節記—突厥第二可汗国に於ける「ナショナルリズム」”, (Tokketsu Hibun Sekki: Tokketsu Daini Kagankokuni Okeru ‘Nashonarizumu’),

- (Göktürk Yazıtları Üzerine Notlar (Khosho- Tsaidam Yazıtları); İkinci Göktürk Kağanlığı'nda 'Milliyetçilik'), *Toyoshi Kenkyu*, 34/4, 1976, s.1 - 31.
- 110- “いわゆる bökli について—民族学と歴史学との間”, (İwayuru bökli Nitsuite: Minzokugaku to Rekishigakutono Aida), (Bökli Üzerine; Antropolojik ve Tarihi Açıdan), *Egami Namio-Kyouju Koki Kinen Ronshu Minzoku Bunkohen*, Tokyo, Yamakawa Shuppansha, 1977, s. 299 - 324.
- 111- “古代トルコ民族と仏教”, (Kodai Toruko Minzoku to Bukkyou), (Eski Türkler ve Budizm), *Gendai Shiso*, 5/14, 1977, s. 114 - 124.
- 112- “ソグド人と中央アジア史—間野英二氏の見解について”, (Sogudojin to Chuuou Ajiashi: Mano Eijishino Kenkaini Tsuite), (Soğdlar ve Orta Asya Tarihi: Mano Eiji Bey'in Görüşleri Üzerine), *Gekkan Silk Road*, 4/2, 1978, s. 57 - 62.
- 113- “アトスズと現在のトルコにおけるトウラニズム—「灰色の狼たち」を中心に”, (Atosuzu to Genzaino Torukoni Okeru Turanizumu: 'Haiirono Ookamitachi' wo Chuushinni), (Atsız ve Modern Türkiye'de Turancılık: 'Bozkurtlar' Üzerine), *Nihon Oriento Gakkai*, Tokyo, Kokusho Kankokai, 1978, s. 331 - 343.
- 114- “シルクロードの言語”, (Shiruku Ro-dono Gengo), (İpek Yolu Üzerindeki Diller), *Gengo*, 7/7, 1978, s.2 - 13.
- 115- “騎馬民族説を再検討”, (Kiba Minzokusetsu wo Saikentou), (Atlı Topluluklar Teorisini Yeniden Gözden Geçirme), *Rekishi Koron*, 4/9, 1978, s. 77 - 80.
- 116- “騎馬遊牧民族文化と日本神話”, (Kiba Yuuboku Minzoku Bunka to Nihon Shinwa), (Atlı Göçebe Topluluklarının Kültürü ile Japon Efsaneleri), *Kokubungaku*, 23/14, 1978, s. 54- 60.
- 117- “遊牧民とシルクロード”, (Yuubokumin to Shiruku Ro-do), (Göçebe Halklar ve İpek Yolu), *Rekishi Koron*, 4/12, 1978, s. 54 - 65.
- 118- “トルコ民族と東西文化の交流”, (Toruko Minzoku to Touzai Bunkano Kouryuu), (Türkler ile Doğu- Batı Kültürünün Etkileşimi), *Doku- Watashino Silk Road*, Tokyo, Osaka, Kitakyushu, Nagoya, Asahi Shinbunsha, 1978, s. 167 - 199.
- 119- “Çin Kaynaklarına Göre Türük veya Türk Adları”, *Türk Kütürü El Kitabı*, C.1, 1978, s.
- 120- “Buryat ve Kurikan Boylarının Adları Üzerine Bir İnceleme”, *Nairiku Ajia-shi Ronshuu* 2, 1979, s. 49 – 59.

- 121- “シルクロードとソグド人”, (Siruku Ro-do to Sogudojin), (İpek Yolu ve Soğdlar), *Toyo Gakujutsu Kenkyu*, 18/2, 1979, s. 21 - 50.
- 122- “ふたたび征服王朝について”, (Futatabi Seifuku Ouchouni Tsuite), (Hanedanlıkların Hâkimiyeti Üzerine Tekrar), *Gekkan Silk Road*, 6/2, 1980, s. 11 - 15.
- 123- “北アジア史上に於けるウイグル帝国時代”, (Kita Ajiashijouni Okeru Uiguru Teikoku Jidai), (Kuzey Asya Tarihinde Uygur Devleti Dönemi), *Toyo Bunko Shobo*, 12, 1980, s. 95 - 98.
- 124- “The Gentry in the Ming Period - An Outline of the Relations between the Shih-ta-fu and Local Society”, *Acta Asiatica*, C. 9, 1980, s. 31 - 53.
- 125- “The Tu-Chueh Concept of Sovereign”, (Tu-juelerin Hükümdarlık Kavramı), *Acta Asiatica*, C. 41, 1981, s. 47 - 75.
- 126- “「蒼き狼」神話をめぐって”, (‘Aoki Ookami’ Shinwa wo Megutte), (‘Bozkurt’ Efsanesi Üzerine), *Gakukusamura*, 31, Nihon Daigaku Bunri Gakubu, 1981, s. 92 - 98.
- 127- “遊牧民族における英雄文学の発生序論”, (Yuuboku Minzokuni Okeru Eiyuu Bungakuno Hassei Joron), (Göçebe Topluluklardaki Kahramanlık Edebiyatının Ortaya Çıkışına Önsöz), *Shinso*, 28, 1981, s. 58 - 59.
- 128- Saguchi Toru, “シルクロードの人びととその生活”, (Shiruku Ro-dono Hitobito to Sono Seikatsu), (İpek Yolu Üzerindeki İnsanlar ve Hayatları), *Gekkan Rekishi Kyoiku*, 3/5, 1981, s. 27 - 49.
- 129- “突厥における君主親”, (Tokketsuni Okeru Kunshu Shitashi), (Göktürklerde Kağan Üzerine Düşünceler), *Nairiku Ajia - Nishi Ajiano Shakaito Bunka*, Tokyo, Yamakawa Shuppansha, 1983, s. 95 - 132.
- 130- “How Should bökli or bükli Transcribed and Interpreted? ”, (Bökli veya Bükli Nasıl Transkrip Edilmeli ve Yorumlanmalı), *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, 42, 1984, s. 139 - 144.
- 131- “突厥の即位儀礼”, (Tokketsuno Sokui Girei), (Göktürklerde Tahta Çıkış Töreni), *Shisho*, 34, 1985, s. 1- 17.
- 132- “突厥の信仰—とくにシャマニズムについて”, (Tokketsuno Shinkou: Tokuni Shamanizumuni Tsuite), (Türk İnanışları: Şamanizm Üzerine), *Mikami Tsugio Hakushi Kinen Ronbunshuu Rekishihen*, Tokyo, Heibonsha, 1985, s. 304 - 319.

- 133- “イエニセイ碑文に見える「Sekiz Adaklık Barım」について”, (İenisei Hibunni Mieru ‘Sekiz Adaklık Barım’ Nitsuite), (Yenisey Yazıtları’nda Görülen ‘Sekiz Adaklık Barım’ Üzerine), *Nihon Daigaku Jinbun Kagaku Kenkyujo Kenkyu Kiyo*, 32, 1986, s. 29 - 56. (Aynı makale Erdem 8, 1987’de yayınlanmıştır.)
- 134- “カザーフ人の遊牧形態そのほか”, (Kazafujinno Yuuboku Keitai Sonohoka), (Kazaklarda Göçebe Figürü), *Nairiku Ajiashi Kenkyu*, 3, 1986, s. 1 - 10.
- 135- “アルトウンーギョル第一碑文考釈”, (Arutun-göru Daiichi Hibun Koushaku), (Birinci Altın Köl Yazıtı’nın Tercümesi), *Tohogaku*, 72, 1986, s. 1 - 17.
- 136- “Soğdların Orta Asya’daki Faaliyetleri”, *Belleten*, Ankara, sayı:185, 1987, s.340 - 347.
- 137- “Sachihiro Omura ile 1988 Kırşehir, Yozgat ve Nevşehir İlleri Yüzey Araştırmaları”, *7. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Antalya, 1989, s. 295 - 310.

Ortak Yazdığı Kitap ve Makaleler;

- 1- Mori Masao - Saguchi Toru, “Tarih ve Güzel Sanatlar Üzerine Düşünceler”, *Saiki Bunka Kenkyuu* 6, Kyoto, Hozokan, 1963, 271s.
- 2- Mori Masao - Besshi Tatsuo, 絹の道と香料の島, (*Kinuno MichitoKouryouno Shima*), (*İpek Yolu ve Baharat Adaları*), *Daiseikaishi* 9, Tokyo, Bungei Shunjusha, 1968, 358s.
- 3- Mori Masao - Saguchi Toru - Sakuma Shigeo - Mikami Tsugio, *Dai Sekai-shi* 9- *İpek Yolu ile Adanın Kokusu*, Bungeishunju, 1968.
- 4- Mori Masao - Yamada Nobuo - Saguchi Toru, 騎馬民族史 2 — 正史北狄伝, (*Kiba Minzokushi 2: Seishi Kita Tekiten*), (*Atlı Milletler Tarihi 2: Kuzey Çin’deki Göçebe Devletlerin Çince Gerçek Tarihi*), Toyobunko 223, Tokyo, Heibonsha, 1972, 462s.
- 5- Mori Masao - Moriyasu Takao, “Uiguru to Tobanno Hokutei Sodatsusen Oyobi Sono Gono Saiiki Jouseini Tsuite”, (Uygurlar ile Tibetlilerin Beş Balık için mücadeleleri ve Doğu Türkistan’ın Sonraki Durumu), *Toyogakuho* 55/4, 1973, s. 60 - 87.
- 6- Mori Masao - Mikami Tsugio - Sakuma Shigeo, *İnsanlığın Kültür Tarihi - 4 Çin Medeniyeti ile İç Asya*, Kodansha, 1974.
- 7- Mori Masao - Yamada Nobuo - Nagasawa Kazutoshi, “シルクロードの今昔をもとめて”, (Shiruku Ro-dono Konjakuwo Motomete), (*İpek Yolu’nun Geçmişi ve Bugününün Araştırılması*), *Rekishu Koron*, 4/12, 1978, s. 29 - 44.

- 8- Mori Masao - Mutaguchi Yoshiro, *Dünya Tarihi – 22 Arapların Uyanışı*, Kodansha, 1978.
- 9- Mori Masao - Saguchi Toru, *シルクロードの人々とその生活*, (Shiruku Ro-dono Hitobito to Sono Seikatsu), (İpek Yolu ve İnsanlarının Hayatı), Gekkan Rekishi Kyouiku, 3/5, 1981, s. 27 - 49.
- 10- Mori Masao - Kanda Nobuo, *北アジア史*, (Kita Ajia Shi), (*Kuzey Asya Tarihi*), *Sekai Kakkokushi 12*, Tokyo, Yamakawa Shuppansha, 1981, 424s.
- 11- Mori Masao - Kato Kyuzo - Nagasawa Kazutoshi, *シルクロード*, (Shiruku Ro-do), (*İpek Yolu*), *Dokusho Mappu 5*, Tokyo, Misuzu Shobo, 1983, 349s.
- 12- Mori Masao - Katou Kyuzo - Nagasawa Kazutoshi, *İpek Yolu Okuma Haritası*, Chikuma Shobo, 1983.

Kitabiyat:

- 1- S. I. Rudenko - A. N. Glukov, “七世紀頃のアルタイ古墳墓”, (Shichiseikigorono Arutai Kofunba), (Altay'daki Eski Mezarlar), *Toyogakuho*, 3/2, 1949, s. 121 - 125.
- 2- Egami Namio, “「馬弩関と匈奴の鉄器文化」について”, (Manuguan to Kyoudono Tekki Bunka'ni Tsuite), (Hsiung-nu/ Hunların Manuguan ve Demir Külütürü Üzerine), *Minzoku Kenkyu*, 14/4, 1950, s. 71 - 73.
- 3- Shimada Masao, “遼代社会史研究”, (Ryoudai Shakaishi Kenkyuu), (Liao Hanedanlığı'nın Sosyal Tarihi Üzerine Bir Çalışma), *Shigaku Zasshi*, 61/7, 1952, s. 77 - 82.
- 4- “ラームステット遺稿集”, (Ra-musutett İkoushuu), (G. J. Ramstedt'in Ölümünden Sonra Yayımlanmış Eserleri), *Shigaku Zasshi*, 65/ 10, 1950, s. 79- 85.
- 5- Dorzi Banzarov, “ドルジーバンザロフ著作業”, (Dorji Banzarofu Cho-sagyou), (Sobranie Sochinenij), *Tohogakuho*, 39/4, 1957, s. 115 - 124.
- 6- S. E. Malov, “イェニセイ突厥碑文”, (İenisei Tokketsu Hibun), (Eniseiskaya Pis' Mennast' Tyurkov), (Yenisey Göktürk Yazıtları), *Toyogakuho*, 41/1, 1958, s. 128 - 140.
- 7- Emel Esin, “トルキスタン旅行記”, (Torukisutan Ryokouki), (Türkistan Seyahatnamesi), *Toyogakuho*, 43/3, 1961, s. 112 - 115.

- 8- A. İnan, “歴史上の及び現在のシャマニズム—資料と研究”, (Rekishijouno Oyobi Genzaino Shamanizumu: Shiryou to Kenkyuu), (Tarihte ve Bugün Şamanizm; Materyaller ve Araştırmalar), *Toyogakuho*, 44/4, 1962, s. 156 - 160.
- 9- Ilse Laude Cirtauta, “チュルク語方言における色彩呼称の用法”, (Churukugo Hougenni Okeru Shikisai Koshouno Youhou), (Der Gebrauch der Farbbezeichnungen in den Türkdialekten), *Toyogakuho*, 45/2, 1962, s. 137 - 145.
- 10-Liu Mau-Tsai, “Die Chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T’u-kue)”, *Shigaku Zasshi*, 72/3, 1963, s. 71 - 82.
- 11-Zeynep Korkmaz, “チュルク語の後置詞—Uçun - Üçün - İçin そのほかの語源について”, (Churukugono Kouchishi: Uçun - Üçün - İçin Sonohokano Gogenni Tsuite), (Uçun - Üçün - İçin vb. Çekim Edatlarının Yapısı Üzerine), *Toyogakuho*, 45/4, 1963, s. 134 - 143.
- 12-Annamarie von Gabain, “高昌のウイグル王国”, (Koushouno Uiguru Oukoku), (Das Uigurische Königreich von Chotscho 850- 1250), *Toyogakuho*, 45/4, 1963, s. 143 - 148.
- 13-Bahaeddin Ögel, “古代チュルクの Şad(sü-başı)号について”, (Kodai Churukuno Şad(sü-başı)-gouni Tsuite), (Eski Türklerde Şad (Sü-başı) Adı Üzerine), *Toyogakuho*, 46/2, 1963, s. 111 - 122.
- 14-Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, “チュルク文化”, (Churuku Bunka), (Türk Kültürü), *Toyogakuho*, 46/2, 1963, s. 141 - 142.
- 15-Tamura Jitsuzo (ed.), “明代満蒙史研究”, (Mindai Mamoushi Kenkyuu), (Ming Hanedanlığı Altındaki Moğol ve Mançular), *Shigaku Zasshi*, 73/3, 1964, s. 91 - 92.
- 16-Bahaeddin Ögel, “シノ・トウルキカ”, (Shino - Tourukika), (Sino- Turcia), *Toyogakuho*, 47/3, 1964, s. 141 - 144.
- 17-A. Refik Gür, “ナスレッディン・ホジャの機知のプリズムを通して来る光”, (Nasreddin Hojano Kichino Purizumuwo Tsuushitekuru Hikari), (Nasreddin Hoca'nın Nükte Menşurundan Işıklar: Kıssadan Hisse), *Toyogakuho*, 47/1, 1964, s. 124 - 129.
- 18-S. G. Klaştorny, “古代チュルクのルーン諸碑文”, (Kodai Churukuno Ru-n Moji Sho-hibun), (Drevneturkskiy Runičeskiye Pamyatniki kak İstočnik Poistorii Sredney Azii), Moskva, 1964, *Shigakuzasshi*, 74/ 11, 1965, s. 76 - 88.

- 19-S. G. Klačstorny, İ. Drugie (ed.), “アンドレア・ニコラエウイッチ・コノノフ教授
60歳記念チュルク学論文集”, (Andorea Nikoraewich Kononofu Kyouju 60 Sai
Kinen Churukugaku Ronbunshuu), (Turkologicheskiy Sbornik Kshestidesyatiletuyu,
Andreya Nikolayeviça Kononova), *Toyogakuho*, 53/2, 1970, s. 106 - 119.
- 20-İwamura Shinobu, “モンゴル社会経済史の研究”, (Mongoru Shakai Keizaishino
Kenkyuu), (Moğolların Sosyal ve Ekonomik Tarihleri Üzerinde Çalışmalar), *Hoseishi
Kenkyu*, 20, 1971, s. 225 - 227.
- 21-T. A. Bertagaev, “ブリヤートとクリカンの種族名について”, (Buriya-to to
Kurikan tonno Shozokumeini Tsuite), (Ob Etnonitach Buryat i Kurikan), *Yuboku
Shakaishi Kenkyu*, 45, 1972, s. 9 - 11.
- 22-V. S. Taskin, “匈奴史関係史料”, (Kyoudoshi Kankei Shiryou), (Materialiy Poistorii
Syunnu ‘Po Kitajskin İstochnikam’), *Toyogakuho*, 55/1, 1972, s. 105 - 111.
- 23-S. G. Klačstorny - V. A. Livshits, “セヴレイ石碑”, (Sevirei Sekihi), (Sevreyskiy
Kamen), *Toyogakuho*, 55/4, 1973, s. 109 - 120.
- 24-S. G. Klačstorny, “東ゴビのルーン文字銘文”, (Higashi Gobino Ru-n Moji Meibun),
(Runiçeskaya Nadpids’ iz Vostoçnoy Gobi), *Toyogakuho*, 57/1:2, 1976, s. 217 - 222.
- 25-S. G. Klačstorny - İ. U. Sambu, “ウルグーヘム地域における新発見のルーン体文字
銘文”, (Urugu Hemu Chiikini Okeru Shin-hakkenno Ru-n Tai Moji Meibun), (Novaya
Runiçeskaya Nadpids’ v Ulug- Khemskom Rayone), *Toyogakuho*, 58/ 5:2, 1976, s.
205 - 209.
- 26-“トルコ民族世界ハンドブック”, (Toruko Minzoku Sekai Handobukku), (Türk
Dünyası El Kitabı), *Toyogakuho*, 59/3:4, 1978, s. 109 - 113.
- 27-Enoki Kazuo, “シルクロードの歴史から”, (Shiruku - Ro-dono Rekishikara), (İpek
Yolu Tarihinden), *Gekkan Silk Road*, 5/6, 1979, s. 32.
- 28-G. S. Sadvakasov, R. D. Khodzhaeva, G. M. Ishakov (red.), “ウイグル民族の歴史・
文化に関する資料”, (Uiguru Minzokuno Rekishi - Bunkani Kansuru Shiryou),
(Materially Po İstrii i Kul’ture Uygurskogo Naroda), *Toyogakuho*, 61/1:2, 1979, s. 185
- 194.
- 29-Enoki Kazuo, “敦煌の自然と現状「講座敦煌」第一巻”, (Tonkouno Shizento
Genjou - Kouza Tonkou Daiikkan), (Dunhuang’ın Doğası ve Mevcut Durumu -
Dunghuan Dersleri 1), *Gekkan Silk Road*, 6/6, 1980, s. 34 - 35.

Kitap ve Makale Çevrileri;

- 1- Faruk Sümer, “アナトリア移住前後チュルクーオグズ族”, (Anatoria İjuu Zengono Churuku - Oguzuzoku), (Anadolu’ya Göçlerinden Önce ve Sonra Türk- Oğuz Boyları), *Yuboku Shakaishi Tankyu*, 17, 1962, s. 1 - 26.
- 2- Annamarie von Gabain, “ウイグル王国における品位のある姿勢”, (Uiguru Oukokuni Okeru Hin’ino Aru Shisei), (Uygurlarda Asil Duruş), *Toyogakuho*, 45/3, 1962, s. 94 - 104.
- 3- Carpini - Rubruck, “中央アジア・蒙古旅行記 — 東西蒙古旅行記全集 1”, (Chuuou Ajia - Mouko Ryokouki – Touzai Koushou Ryokouki Zenshuu 1), (*Moğolistan Seyahatnamesi (Seyahat Notları) - Doğu-Batı Görüşmeleri Seyahat Notları Tüm Eserler 1*), Tokyo, Togensha, 1964, (yeni baskı 1979, Kofusha Antoloji 1989), 363s.
- 4- Abdulkadir İnan, “チュルク諸族のシャマニズムにおける結婚と出産”, (Churuku Shozokuno Shamanizumuni Okeru Kekkon to Shussan), (Türk Şamanistlerindeki Evlenme ve Doğuma Ait Merasimler), *Kita Ajia Minzoku Kenkyu Zasshi*, 1, 1965, s. 74 - 86.
- 5- “ソビエト連邦科学アカデミーアジア諸民族研究所(レニングラード支所)における東洋学研究”, (Soviyet Renbou Kagaku Akademi Ajia Shominzoku Kenkyuujo (Reningurad Shisho) ni Okeru Toyogaku Kenkyuu), (Asya Halkları Enstitüsü’ndeki Asya Çalışmaları (Leningrad Şubesi), Bilimler Akademisi, SSCB), *Toyogakuho*, 49/2, 1966, s. 76 - 90.
- 6- Georges Hazai, “ハンガリーの東洋学研究”, (Hangari-no Toyogaku Kenkyuu), (Macaristan’daki Asya Çalışmaları), *Toyogakuho*, 52/3, 1969, s. 54 - 78.
- 7- O. Pritsak, “「二四大臣—匈奴国家の統治機構史の研究」について”, (Nishi Daijin: Kyoudo Kokkano Touji Kikoushino Kenkyuu), (’Die 24 Ta- ch’en’ Üzerine), *Shigaku Zasshi*, 80/1, 1971, s. 43 - 60.
- 8- A. D. Grach, “古代チュルク時代の編年のおよび種族—文化的範囲”, (Kodai Churuku Jidaino Hennenteki Oyobi Shuzoku: Bunkateki Han’i), (Eski Türkler Döneminin Kronolojik, Etnik ve Kültürel Bölgeleri), *Yurajia*, 7, 1972, s. 100 - 106.
- 9- L. R. Kyzlasov, “古代チュルク語碑文に見える「バルバル(balbal)」なる術語の意義について”, (Kodai Churukugo Hibunni Mieru ‘Barubaru(balbal)’naru Jutsugono

İgini Tsuite), (O Znaçenii Termina ‘Balbal’ Drevneturkskih Nadvizheniya), *Yurajia*, 7, 1972, s. 107 - 109.

- 10- “ナスレディン・ホジャ物語ートルコの知恵ばなし”, (*Nasureddin Hoja Monogatari: Torukono Chie Banashi*), (*Nasrettin Hoca Hikâyesi—Türkiye’nin Nükteli (Bilgelik) Hikâyeleri*), Toyo Bunko Heibonsha, 1965, geniş sürüm 2007.
- 11- Steven Runciman, コンスタンティノープル陥落す, (*Konsutantino-poru Kanrakusu*), (*Konstantinopol’un Düşüşü*), Misuzu Kitapevi, 1969, yeni baskı 1983, 1998.
- 12- “騎馬民族史ー正史北狄伝”, (*Kiba Minzokushi: Seishi Hokutekiden*), (*Atlı Toplulukların Tarihi: Resmi Tarih Kuzey Barbarlarının Hayatı*), Toyo Bunko Heibonsha, C. 3, 1971 - 73, geniş versiyon 2007.
- 13- David Hotham, “トルコ人”, (*Torukojin*), (*Türkler*), Misuzu Kitapevi 1983.
- 14- Aziz Nesin, “口で鳥をつかまえる男”, (*Kuchide Tori wo Kamaeru Otoko*), (*Ağzı ile Kuş Tutan Adam*), *16 Kısa Hikâye*, Fujiwara Shoten, 2013.

Derleme;

- 1- 東西文明の交流 (1) 漢とローマ, (*Tozai Bunmeino Kouryuu (1) Kan to Ro-ma*), (*Doğu- Batı Medeniyetinin Kültürel Değişimi (1) Han (Çin) ile Roma*), 6 cilt, Heibonsha, 1976.
- 2- 内陸アジア・西アジアの社会と文化, (*Nairiku Ajia - Nishi Ajiano Shakai to Bunka*), (*İç Asya ve Batı Asya’nın Toplum ve Kültürü*), Yamakawa Yay. 1983, (tüm çalışma 38 cilt).

Editörlük;

- 1- 世界の歴史 第7 イスラム文化の発展, (*Sekaino Rekishi 7 - İsuramu Bunkano Hatten*), (*Dünya Tarihi (7), İslam Kültürünün Gelişmesi*), Chikuma Shobo, 1968.
- 2- 岩波講座 世界歴史, (*İwanami Kouza - Sekai Rekishi*), (*İwanami Dersleri - Dünya Tarihi*), İwanami Shoten, 1970-71,- 30 ciltlik tüm çalışmanın 5 cildine katkıda bulunmuştur.
- 3- 内陸アジア史論集, (*Nairiku Ajiashi Ronbunshuu*), (*İç Asya Tarihi Araştırmaları Derlemesi*), 2 cilt olarak: Kokushokankokai, 1979-80.

- 4- Kanda Nobuo, 世界各国史 (12) 北アジア史, (*Sekai Kakkokushi (12) Kita Ajiashi*), (*Dünya Milletleri Tarihi - 12, Kuzey Asya Tarihi*), Yamakawa Yay. 1981.
- 5- Maejima Shinji – İsamu Sugi, オリエント史講座, (*Oriente-shi Kouza*), (*Şarkiyat Tarihi Dersleri*), 6 cilt, Gakusei Yay., 1982 - 1986.
- 6- Hidehiro Okada, 民族の世界史 (4) 中央ユーラシアの世界, (*Minzokuno Sekaishi (4) Chuuousu Yurajiano Sekai*), (*Milletlerin Dünya Tarihi (4) Merkez Avrasya'nın Dünyası*), (Egami Namio - Oka Masao denetimi: Yamakawa Yay., 1990.

Deniz Harp Okulu;

- 1- 戦中戦後に青春を生きて 東大東洋史同期生の記録, (*Senchuu Sengoni Seishun wo İkite, Todai Toyoshi Doukiseino Kiroku*), (*Savaş Boyunca ve Savaş Sonrasında Gençliğini Yaşayarak, Todai Şarkiyat Tarihi Sınıf Arkadaşlarının Notları*), Yamakawa Yay. 1984. Kanda Nobuo, Yamane Yukio, 'Etajima Deniz Harp Okulu' döneminin anılarıyla katkıda bulunmuştur.
- 2- Toyoda Jou, 江田島教育, (*Edajima Kyouiku*), (*Edajima Eğitimi*), Shueisha Bunko, 1983.

3. BÖLÜM

3.1 ANILARDA MASAO MORİ

Tuncer Baykara¹⁰⁴

Mori'yi hem Türkiye'de hem de Japonya'da tanıma fırsatım oldu. Kendisiyle ilk karşılaşmam 1976 yılındaki gelişinde mümkün oldu ki bu sırada yeniden ülkemize gelmiş olup İstanbul Üniversitesi'nde bulunuyordu. 1976 senesinde Hacettepe Üniversitesi'nin 10. kuruluş yılı münasebetiyle tertiplenen kongreye davetli olarak katılmak üzere Ankara'ya gelmişti. Orada sanki kendisini çok uzun zamandır tanıyormuşum gibi kanım kaynadı. Çok hoş biriydi, sade bir insandı. Kendisiyle bir hafta kadar beraber olduk. Bu günlerde güzel anılarımız oldu. Kongre sonrasındaki Ürgüp - Göreme gezisinde ikimiz aynı mütevazı otel odasını paylaştık. Bütün bu zamanda kendisiyle ilmi konularda zihnime takılan meseleleri soruyor, bilgilerinden ve fikirlerinden mümkün olduğunca yararlanmaya çalışıyordum. Mori hiç nazı, kaprisi olmayan biriydi.

Mori ile sonraki zamanlarda da karşılaştım. Mesela 1982 Mart- Mayıs aylarında yeniden Ankara'da idi ve hatta birlikte İzmir'i ziyaret ettiğimizde, Ege Üniversitesi'nin Tarih ve Türk Dili Bölümü mensuplarıyla tanışmıştı. Kendisiyle bir sonraki karşılaşmam, Japonya'da gerçekleşti. 1982'de aldığım üç aylık bursla Japonya'ya gitmiştim. Japonlar için çok önemli ve anlamlı olan yeni yılın başını, 1983 senesinde, Japon Türkologlar onun evinde karşılamışlardı. Ben de bu vesile ile evlerine gidip, muhterem hanımı ve zarif kızı ile tanışmıştım. Japonya'da iken kitaplarını bir yağlığa (minik bohça) sardığını görmüştüm, çok ilgimi çekmişti.

Mori sonraki zamanlarda da zaman zaman ülkemize geldi (mesela 1986'da). Bu zamanlarda o, Türkiye'de Japon araştırmalarının gelişmesini sağlamak istiyordu. O aynı zamanda Türk tarihi araştırmacıları için, fikirlerinden yararlanılacak eşsiz bir bilim adamı idi. Kısacası o bir bilim adamı olarak bir yandan Türk tarihinin eski zamanlarını incelerken bir yandan da, şimdiki zamanı ilgilendiren Türk- Japon bilimsel araştırmalarını geliştirmek isteyen bir şahsiyet idi.

¹⁰⁴ Çalışma yaptığımız hocalarımızın adlarını alfabetik sıraya göre değil yaşlarına göre verdik.

Mori'nin en önemli özelliği, büyük ve seçkin bir bilim adamı oluşudur. O inceleme alanı olarak seçtiği dönemin tarihini çok yönlü özellikleriyle ele alabilen büyük bir ilim adamı idi. Onun Japonca dışındaki makaleleri gerçekten ilgi uyandırıyor, etkili oluyordu. Mesela şahsen benim Kız Kulesi ile ilgili araştırmalarıma onun bir makalesi ilham vermiş idi.

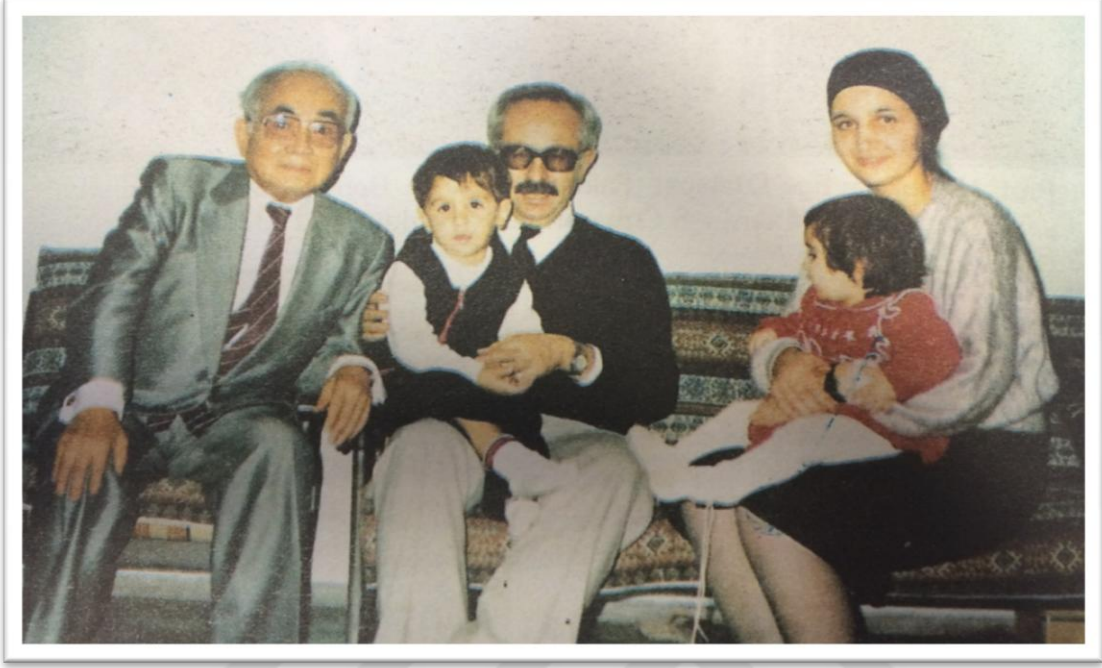
Mori'nin dersleri ve konferansları tam bir ilim ziyafeti oluyordu. Ankara'da dinlediğim iki konferansı da gerçekten Türk tarihi araştırmalarında dönüm noktası sayılabilecek özellikler ile doluydu. Birisinde Eski Türk Dini ile ilgili bilinenleri ve sonra kendi görüşlerinin belirtmişti. İkincisinde de Soğdların İç Asya'daki faaliyetlerini, Türk'ü kenarda bırakmak istemeyen bir bakış açısıyla mükemmel bir öz halinde vermişti. Ne yazık ki bunlar Türk bilim efkârında yeterince tanınmamaktadır.

Mori, gerek Zeki Velidi Togan'ın gerekse, hayr'ül-halefi rahmetli Emel Esin'in Türk Kültürü El Kitabı çalışmalarına faal olarak katılmak arzusunda bulunmuş, hatta bu eserin çıkan ciltlerine bir makalesiyle de iştirak etmiş idi. Zaten onun Türkçemizdeki nadir yazılarından birisi bu vesile ile kaleme alınmış bulunmaktadır. Sonraki zamanlarda da bu türden bütün girişimleri destekleyeceğini her zaman belirtiyordu.

Mori'nin ikinci özelliği, büyük bilim adamı olma özelliğinin yanındaki tevazu ve yardımseverliğidir. O, ilim yolunda, özellikle Türk tarihi alanında çalışma yapmak isteyenleri teşvik ederdi. Fakat kimi zaman bu konularda kendisinden, başka türlü istifade etmek isteyenler de çıkardı. Ama Mori'nin, iyi kalpli bir bilim adamı olarak elinden geleni esirgemezdi.

Mori ile ilgili anılarımı şu anı ile bitirmek istiyorum. Türklük araştırmalarıyla ünlü, Fransız bir Türkolog bilim adamını Japonya'ya davet etmiş ve kendisinden Fransa'daki Türkoloji çalışmaları konusunda bir konferans vermesini istemiş. Mori, zannetmiş ki bu bilim adamı nasıl olsa İngilizce de bilmekte olduğundan konferansını bu dilde verecektir. Fakat konferans saati geldiğinde anlaşılır ki bu Fransız bilim adamı İngilizceyi konuşmamaktadır. Bu sırada Fransızca bilip Japoncaya çevirecek bir bilim adamı da salonda yoktur. Neticede "Türkçemiz" milletlerarası bir dil olarak burada devreye girer. Japonya'da bir Fransız, konferansını Türkçe verir ve bu konferans dostlarımız tarafından Türkçeden Japoncaya çevrilir.

Masao Mori'nin eserlerinin bir an önce Türkçeye kazandırılması dileğiyle, Türk'ü Türklüğü ve ülkemizi çok sevdiğini yakından bildiğim bu büyük bilim adamını en iyi duygularla anıyorum.¹⁰⁵

Masao Mori, Tuncer Baykara ile

¹⁰⁵ 8 Ocak 2015 tarihli görüşmede kaydedilmiştir.

Gülçin Çandarlıoğlu

Mori Hoca'yı iyi tanıyanlardanım. Bir yıl Türkiye'de, bir yıl da Japonya'da birlikte çalıştık. Ben öğrenci iken Zeki Velidi Togan Umumi Türk Tarihi kürsüsünün başkanı, İbrahim Kafesoğlu ve Mustafa Kafalı ise asistandı. Seçmeli ders olarak Çin Dili, Rus Dili ve İslam Kültürü dersleri vardı. Togan Hoca, biz birinci sınıftayken ilk derste; "İyi bir tarihçi olmak için İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça, Çince, Farsça ve Arapça dillerini bilmelisiniz" demişti. Madem iyi bir tarihçi olmak için bu yedi dili bilmek gerek diye o zaman Arap Dili ve Edebiyatı ile Fars Dili ve Edebiyatı'nda iki sertifika yaptıktan sonra kürsüdeki seçmeli derslerden Çince ve Rusça da aldım. Uygurlar üzerinde çalışma yapmaya karar verdiğim için Çince ve Japonca'yı ilerletmeliydim. Bu yüzden Milliyetçi Çin hükümetinin bursuyla Tayvan'a gittim. Çincemi ilerletmeye orada devam ettim. Tayvan'daki çalışmalarım bittikten sonra Mori Hoca'nın yardımıyla Japon hükümetinin burslarına müracaat ettim. Ankara'dan mülakat için davet edildim. Jüride iki İngiliz, bir Japon ve dört Türk vardı. Sorular ve cevaplar İngilizce idi. Sonuçlar açıklandığında çok şaşırdım. Burs için bir kimyacı seçilmişti. Bu duruma canımız epey sıkılmıştı. Tekrar Mori Hoca'nın teşvikiyle başka bir ilmi araştırma yapan vakfın bursuna müracaat ettim ve bursu aldım. Tayvan'dan Türkiye'ye dönmeden Japonya'ya geçtim. Bir taraftan Japonca dersleri alırken bir taraftan da Mori Hoca'nın derslerine katıldım. Mori Hoca'nın Çin kaynakları nasıl tercüme edilir diye bir semineri vardı ve bu sayede metodu Mori'den almış oldum. Bu benim için büyük bir şanstı. Mori dışında Yamada ve Hayashi hocalarla da tanışmak nasip oldu. Osaka'ya gittim ve onlarla da ilmi konularda sohbet ederek kitap alışverişinde bulundum.

Bir yıl Mori Hoca ile Tokyo'da çalıştık. Daha sonra İbrahim Kafesoğlu ve Muharrem Ergin hocalar ortak bir davetle Mori'yi davet ettiler. Mori Göktürkçe ve Göktürk tarihi uzmanı olduğu için iki taraflı davet edildi. Mori İstanbul Üniversitesi'nde dersler verirken aynı zamanda Türk - Japon Dostluk Derneği'nde de çalıştı, orada da seminerler verdi. Bu arada ben hocayla birlikte çalıştım. Hoca yaptığım tercümeleri kontrol ederdi. Böylece Mori hoca ile iki yıl çalışmış oldum. Bu benim için büyük bir şans ve kısmetti. Kendisiyle ilgilenmesi için kızı hocanın yanındaydı. Kızı okulunu bitirmişti; adı Kazuko idi. O zamanlar Mori hocayı ve kızını Türkiye'nin muhtelif yerlerini gezmeye de götürürdük. Mesela Efes gibi tarihi yerleri gezmeye de giderdik.

Mori Hoca ile bir Almanya seyahatimiz de olmuştur. Kendisiyle Annamarie Von Gabain'in misafiri olmuştuk. Böylece Gabain ile de ilmi alışverişte bulunduk. Daha sonra epey mektuplaştık.

Japonya dönüşümde Togan Hoca'yı kaybettik. Bu beni çok sarsmıştı adeta yıkılmışım. Kendimi neyse ki Kafesoğlu ve Ögel hocalar hayatta diye avutmuşum. Sonra Kafesoğlu ve Ögel hocaları da kaybedince, "Ben şimdi kime danışacağım, kafamdaki soruları kime soracağım?", diye elim kolum kopmuş gibi hissettim. Aklıma Mori Hoca geldi ve dedim ki "Neyse ki Mori hoca hayatta, sorularımı ona sorabilirim" diye kendimi böyle teselli etmeye çalıştım. Mori Hoca epeyce hasta olmasına rağmen uzun zaman yaşadı. Hocaları kaybettikçe yaşlandığımızı anladık.

Mori Hoca da her Japon gibi gayet kibar, nazik ve efendi biri idi. Okuldayken o hoca ben talebe, okul dışında ise baba kız gibiydik. Kendisi son derece sıcakkanlı biriydi.

Kendisini tanımak benim için büyük bir şanstı.¹⁰⁶

Prof. Dr. Masao Mori İstanbul'da, 1981

Masao Mori, Gülçin Çandarlıoğlu ile

¹⁰⁶ 13 Ocak 2015 tarihli görüşmede kaydedilmiştir.

Anne Marie Von Gabain ve Masao Mori ile Almanya, 1981

Abdulkadir Donuk

Mori Hoca ile tanışmamız kendisinin 1976 - 1977 eğitim öğretim döneminde misafir profesör olarak İstanbul Üniversitesi'ne geldiği zamanda olmuştur. Mori Hoca son derece kibar ve hoşsohbet biriydi. Çok dakikti ve hiçbir yere geç kalmazdı. Mori Hoca ile yemeklere gidilir, orada sohbetler edilirdi. Konuşmaları ilgiyle dinlenirdi.

Türkleri çok severdi ve Türk tarihine, adaletine, Türklerin insan sevgisine hayrandı. Onun bu sevgisi Türklerin büyük bir millet olmasını düşündüğündendir. Türklerle evlilik yoluyla kaynaşmak istediğinden kızının bir Türk ile evlenmesini istediğini dile getirmiştir.

Mori Hoca, asıl uzmanlık alanı Göktürkler ve Uygurlar olmasına rağmen, Türk tarihinin her alanıyla ilgilenmiştir. Bunun sebebini sorduğumda ise bunun Japonya'nın bir eğitim politikası olduğunu söylemişti.

Ben Mori Hoca ile birlikte derslere girer, Türkçesinin yetmediği yerlerde yardımcı olurum. Mori Hoca dersleri son derece zevkli anlatırdı ve anlattıkları ilgiyle dinlenirdi. Ses tonu ve anlatış şekli yumuşak ve sadeydi. Konuları ayrıntılarıyla anlatırdı. Mori Hoca gerçekten alanında uzman biriydi. Göktürklerle ilgili bir çalışmasıyla ödül almıştır. Hem ders anlatış şekliyle, hem de bir Japon olmasıyla da öğrencilerin oldukça ilgisini çekmişti.

Kafesoğlu hoca ile ders öncesi ve sonrası sohbetler ederdi. Bu sohbetler genellikle Türk tarihinin meseleleri üzerine olurdu. Kafesoğlu Hoca Japonca ve Çince bilmediği için Mori Hoca'ya hangi kaynakta neler olduğu konusunda danışırdı.

Türk tarihi için önemli çalışmalar yapmış olan Mori Hoca'yı tanıdığım için çok mutluyum.¹⁰⁷

¹⁰⁷ 25 Nisan 2016 tarihli görüşmede kaydedilmiştir.

Muzaffer Ürekli

Mori Hoca ile tanışmamız 1976 - 1977 eğitim öğretim döneminde İstanbul Üniversitesi'ne misafir profesör olarak geldiği zaman olmuştur. 318 numaralı odada Mustafa Kafalı, Mori Hoca ve ben birlikte otururduk. Hoca hem Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde hem de Tarih Bölümü'nde Eski Türk Devletleri – Göktürk Dönemi ve Eski Göktürk Dönemi Kültürü/ Kitabeler derslerini vermiştir. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde hoca ile daha çok Osman Fikri Sertkaya ilgilenirdi. Bazen ben de Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ndeki derslerine girerdim. Dersler 326 numaralı derslikte yapılırdı. İlk haftalarda öğrenciler Mori Hoca'yı yadırgadı, zaman geçtikçe alıştılar.

O dönemde Japon imparatorunun Orta Doğu Tarih danışmanı idi. Japon prensesi arkeolog idi ve Kaman kazı çalışmalarına katılmıştı. Mori'nin de bu çalışmalara katılması böyle olmuştur. Toyo Bunko'nun da başkanlığını yapıyordu.

Hoca Taksim'de oturuyordu. Oradan okula gidip geliyordu. Bir gün 1 Mayıs'ta dışarı çıkmamasını tembihlemiştim. Yaşanan Taksim olayları dolayısıyla bu uyarımın sebebini anlamış ve bana teşekkür etmişti. Kızıyla birlikte oturuyordu. Kızı Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde okuyordu.

Mori Türkçe, Çince, Almanca, İngilizce, Arapça, Farsça ve Rusça biliyordu. Fransızca bilmediği için kızının bu dili öğrenmesini istemişti.

Taksimde kaldığı evin kirası 3500 liraydı. Evi boşaltırken iki katı ücret vererek evi temizletmişti. “Ben evi düzgün bırakmazsam benden sonra gelen hiçbir Japon ev bulamaz”, demişti.

Mori kişilik olarak çok sempatik biriydi. Herkesle hemen sıcak ilişki kurardı. Ayrıca hoca sözüne sadık biriydi. Bir şeyi söz veriyse mutlaka not alır ve yapardı.

Bir gün konuşma sırasında, Kafesoğlu Hoca odaya girip “Nasılsınız?”, diye sorunca Mori Hoca “Çok şükür”, dedi. Ardından Kafesoğlu yemeğe davet etti ve Mori Hoca “İnşallah”, diye yanıtlayınca, Kafesoğlu Hoca ne oluyor diye şaşırınca ben de araya girerek “Kır atın yanında duran ya huyundan ya tüyünden”, demiştim ve gülüşmüştük.

Bir gün Mori'ye İslam dinini incelediğinde ona ters gelen bir durumun olup olmadığını sormuştum. O da bana hiçbir ters tarafını görmediğini, kendisinden geçtiğini ama kızının Müslüman olmasını istediğini söylemişti.

Salı günleri yapılan haftalık kurullara her zaman katılır, yapılan değişik tartışmaları vs. dinlerdi.

Türk kültürünün kalıcı ve köklü olduğunu söylerdi. Türkleri çok severdi. Kitaba çok para harcayan Mori Hoca, *Türk'e Çağrı* adlı dergiyi ve *Orkun Dergisi*'ni mutlaka alırdı. Türklere olan sevgisini her zaman belli eden Mori Hoca ile bir gün M. Emin Yurdakul'un *Cenge Giderken* adlı şiirinin ilk dördlüğümü Japoncaya çevirmiştik.

Ben askerdeyken Mori Hoca Ankara'dan ziyaretime gelmişti; fakat ne yazık ki görüşememiştik. Tuncer Baykara ile İzmir'i gezmişlerdi.

Öğle vakitlerinde yemeğe birlikte giderdik. Yine yemeğe gittiğimiz bir gün Mori bana "Bütün Türkler birbirine benziyor", dedi. Ben de ona "Aynı şeyi ben size söylüyorum; asıl bütün Japonlar birbirine benziyor", dedim.

Mori Hoca ayrıca Nasrettin Hoca ile yakından ilgilenmiş, hikâyelerini Japoncaya çevirmiştir. Mori Hoca da tıpkı Nasrettin Hoca gibi oldukça nüktedan, kıvrak zekâlı ve neşeli biriydi. Mori Hoca beni evine davet etmişti. Tam bir Japon usulüyle çay ikram edilmişti, oldukça ilginçti.

Hocaya bir gün sohbet sırasında "Çince öğrenmek zor mu?", diye sordum. O da bana "Bizim için Çince öğrenmek sizin için Farsça öğrenmek gibidir", demişti.

Ölmeden önce ölümünün kimlere haber verileceği listesini hazırlamıştı. Bir gece yarısı saat 2 gibi eve bir telefon geldi. Karşıdaki ses Mori Hoca'nın öldüğünü bildiriyor ve listede adım olduğu için aradığını söylüyordu. Ben de fakülte ve kendi adıma ayrı ayrı telgraf çekerek taziyelerimi ilettim.

Kendisiyle çok güzel günler geçirdik. Onunla tanışma fırsatı yakaladığım için çok mutluyum.¹⁰⁸

¹⁰⁸ 1 Şubat 2016 tarihli görüşmede kaydedilmiştir.

SONUÇ

Japonya'nın Türkoloji alanında en seçkin ilim adamlarından biri olan Masao Mori'nin uzmanlık alanı, Çin kaynaklarının daha öncelikle ve esaslı olarak kullanıldığı Göktürkler ve Uygur Dönemi Tarihi idi. Mori, bu alanlarda çeşitli çalışmalarda bulunmuştur. Yine araştırma hedefleri arasında Moğol İmparatorluğu başta olmak üzere; Tieleler, Gaoche (Yüksek Arabalılar), Tinlingler, Teirei (Dinglingler), Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar olmuştur. Böylece Mori'nin Kuzey Asya Tarihi Araştırmaları'nın merkezini genel olarak Hunlar, Göktürkler ve Moğol İmparatorluğu oluşturmuştur. Bu üç devleti, Kuzey Asya Tarihi Araştırmalarının merkezine oturtan ise; onların döneminin Kuzey Asya'daki konar – göçer topluluklar tarihinin akışı içinde önem kazanan, “Siyasi güçlerin bir araya geldiği çeşitli dönemler” olduğunu düşünmesidir.

Mori'nin Moğol Tarihi'ni araştırması 1952 yılında sunduğu “Nöker Raporu”nu yazmasıyla başlamaktadır. Mori bu yazısında Cengiz Han'ın siyasi gücünün şekillendiği dönemdeki Cengiz Han ile emrindeki birliklerin konar-göçer asker olan Nökerlerle olan ilişkisini analiz etmiştir. Ayrıca “ataerkil toplum” ile “aile üyeleri ve aile” olarak adlandırılan iki konuyu usta- çırak ilişkisi çerçevesinde Cengiz Han'ın siyasi gücünün ortaya çıkmasındaki önemini ortaya koymuştur.

Mori, ilmi çalışmalarını daha çok Türk halkını esas alan İç Asya konar-göçer topluluklarının tarihî ve toplumsal olarak araştırılması, Osmanlı tarihinin araştırılması, Eski Türkçe-runik yazı materyallerinin dilbilimsel olarak araştırılması konuları üzerinde gerçekleştirmiştir. Mori, konar-göçer topluluklardaki “Tanrının kut vermesi” düşüncesini ele aldığı yazısında Göktürklerin tahta çıkma törenlerini Şamanizm'in kuralları olarak yorumlamış, sonrasında eski Türk boylarının inançlarını da kapsayan Çince tarihi kaynaklarla, Orhun ve Yenisey Yazıtları gibi runik alfabeli materyalleri birlikte kullandığı özgün araştırmalarını geliştirmiştir. Ayrıca Hunlar ile Göktürklerin boy yapısını Çin yıllıklarında görülebilen resmi başlıkların araştırılması vasıtasıyla açıklamış, bundan sonra runik alfabeli tarihi kayıtları bir araya getirerek çalışmasını ilerletmiştir. Yaptığı araştırmalarla eski konar-göçer toplulukların “Boylar Birlikteliği Devleti” denen durumunu savunmuştur ki bu görüşü bugün bile bu konu üzerinde çalışan yerli ve yabancı araştırmacılar arasında da kabul görmektedir. Yine Mori Göktürkleri esas alarak Doğu Asya'daki uluslararası ilişkilerin açıklamasına çaba harcamış, Orhun Yazıtları'nda görülen kişi adlarının Çin tarihi

kaynaklardaki kişi adları ile olan ilişkilerinin çalışmasını surdrm, öte yandan Yenisey Yazıtları'nın açıklama ve araştırmasını ilerletmiştir. Mori yazıtları okurken halkbilimsel bir yöntemle yazıtları üslubuna kadar analiz etmiştir.

Eski bozkır devletlerinden bir örnek olarak Hsiung-nu (Hun) Devleti'ni ele alarak onun teşkilatı üzerinde duran Mori, Hun devlet teşkilatının, Gök-Türkler, Bulgarlar, Karahanlılar gibi ondan sonraki eski bozkır devletleri ile ortak noktalara sahip olduğu tarihi kaynakların ışığında ortaya koymaya çalışmıştır.

Mori, Göktürkler döneminde Doğu Türkistan'daki ticari faaliyetlerinde altın devrini yaşamış olan Sogdların çok geç bir tarihte bölgeye geldiklerini ve dolayısıyla buranın ilk sakinlerinden biri olarak sayılmalarının mümkün olmadığını söylemiştir. Yine Göktürk hâkimiyeti altındaki Soğdların Doğu-Batı ticaretinde oynadıkları yaşamsal rolün tahlilinde, Xuan Zang'ın tanıklığından örnekler de sunmuştur. Türk runik metinleri üzerinde de Mori'nin 49 çalışması bulunmaktadır.

Mori, Uygurların, Uygurca hukukî vesikalarını yazdıkları zaman, hem terim ve Şekil, hem de kapsam bakımından, Çincelerini rnek almış olduklarını, buna rağmen, dört ana ciheti ise Çin'de umumî olarak kullanılan doğu, batı, güney ve kuzey sırasına göre değil de doğu, güney, batı ve kuzey sırasına göre saydıklarını söylemektedir. Bu sayma Şeklinin, eski Türklere mahsus inanç ve âdetten kaynaklandığına vurgu yaparak; Uygurların, Doğu Türkistan'a g ettikten sonra, hukukî vesikalarını tertip ederken Çincelerini taklit ettiklerini belirtmektedir. Fakat onlar, bunu yaparken her Şeyi baştan aşağı taklit etmemiş ve Çinlilerin tesiri altına düşmemişlerdir. Mori, onların eskiden beri besledikleri inanç ve ondan doğan âdet ve ananelerinin, Çinlilerin kuvvetli tesirlerine rağmen, kendilerini muhafaza ederek yaşadığını söylemektedir.

Mori, Türk ve Trk adları üzerindeki incelemesinde T-ke/Tucue'nin doğrudan Türk' karşladığını kabul etmektedir. Göktürk metinlerinde mevcut olan iki ayrı imladan Trk'n, Çin kaynaklarında Kağnılı anlamındaki Tieh-le'nin Türkçe karşlığı olduğunu belirtmiştir. Kağnılı boyları, eski büyük hakanlığın daha ziyade batı kanadında oturmakta idiler. Mori'ye göre Batı kanadındakiler *Trk*, doğu kanadındaki boylar ise *Türk* söyleyiş ve imlasını kullanmışlardır.

Mori, Türk boyları üzerine yaptığı araştırmalar ile de bu konuda öncülük yapanlar arasında yerini almıştır. Onun bu araştırmaları, konar-göçer Türklerin sosyal tarihinin ilmi temeller üzerine oturtulmasında büyük yararlar sağlamıştır. Nitekim Turfan ve Uygur konar-

göçer Türkleri arasındaki devlet ve toplum ilişkileri konusundaki çalışmaları, büyük takdir toplamıştır.

Mori, Türk tarihi araştırmalarında diğer bazı yabancı araştırmacılara göre oldukça objektif davranmış, Türk'ü dışarıda bırakmayan bir bakış açısıyla çalışmalarını yürütmüştür. İnceleme alanı olarak seçtiği tüm dönemleri ana kaynaklara dayanarak çalışmış ve çok yönlü olarak ele almıştır.

Doğu'yu daha iyi tanımak için öğrencilerini daima teşvik etmiş, birçok bilim adamı yetiştirmiştir. Türk kültür tarihinin erken çağları hakkında ulaşamadığımız Çin kaynaklarını kullanarak daima orijinal yayınlar yapmıştır. Onun Türk tarihinin erken devirlerine ait katkısı sayılmayacak kadar çoktur. Türk milleti olarak yapmış olduğu çalışmalar ve katkılar için kendisine büyük bir minnet borçluyuz.

KAYNAKÇA

Baykara, Oğuz,:	“Turkish Literature in Japanese”, İ.Ü. Çevrimbilim Dergisi , S.6, 2012. S. 110 – 111.
Baykara, Tuncer,:	Türk Kültürü , IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003.
Hiroşi, Umemura,:	Haberler: Japonya’da Göktürkler ve Uygurlarla İlgili Olarak Japonca Yayınlanan Araştırmaların Bibliyografyası, Belleten , TDK, Ankara, 1989, s.211 – 254.
İlgürel, Mücteba,:	“Prof. Dr. Masao Mori’nin Anısına (1 resim ile birlikte)”, Belleten , TTK, C.62, S. 233, 1998, s.613 – 616.
Küçükyağcı, Erdal,:	Kont Otani Kozui ve Türkiye: Cumhuriyet Dönemi Türk Japon Ticari İlişkilerin Kurulmasında Bir Vizyonerin Rolü , DEİK Yayınevi, İstanbul, 2010.
Mori, Masao,:	Kodai Toruko Minzokushi Kenkyuu – I, (Eski Türk Boylarının Tarihi –I) , C. 1, Yamakawa Shuppansha, Tokyo, 1967.
Mori, Masao,:	Kodai Toruko Minzokushi Kenkyuu – II,(Eski Türk Boylarının Tarihi –II) , C. 2, Yamakawa Shuppansha, Tokyo, 1992.
Mori, Masao,:	Kodai Toruko Minzokushi Kenkyuu – III, (Eski Türk Boylarının Tarihi –III) , C. 3, Yamakawa Shuppansha, Tokyo, 1997.
Nagasawa, Kazutoshi,:	“Silk Road Studies in Japan: Its History and Present Situation”, International Seminar for UNESCO Integral Study of the Silk Roads: Roads of Dialogue , Osaka, 1988.
Nagata, Yuzo,:	“Japonya”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi , Ankara, C. 23, 2001, s. 576.
Shiro, Hattori,:	The Studies of The Turkic Languages in Japan After World War II, Belleten , TDK, Ankara, 1974, s. 25 - 39.
Tadashi, Suzuki,:	“Japonya’da Türkoloji Araştırmaları: Gelişmesi ve Bugünkü Durumu”, Türkiye’de Japonya Çalışmaları Konferansı - I Bildiri Kitabı , Ed. Selçuk Esenbel, Erdal Küçükyağcı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2012.

Tohogaku	In Memoriam Dr. Mori Masao, by Kanda Nobuo, Yamamoto Tatsuro, Ara Matsuo, Sato Tsugitaka and Moriyasu Takao, no: 94, Tokyo, Temmuz 1997.
Tohogaku	The Late Prof. Dr. Mori Masao (1921-1996): Reminiscences by Sato Tsugitaka, Katayama Akio, Moriyasu Takao, Shimo Hirotoşi, Koyama Koichiro, Matsumura Jun and Yanase Hiroshi, no: 108, Tokyo, Temmuz 2004, s. 135.
	http://ja.wikipedia.org/wiki/ 12.18.2014.
	www.tdk.gov.tr 12.01.2015.
	www.turkdilleri.org 30.06.2016.
	www.nadirkitap.com 24.12.2014.

EKLER

Prof. Dr. Bahaeddin Ögel, Nurten Ögel, Prof. Mori'nin kızı ile

Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'nun özel arşivinden alınmıştır.

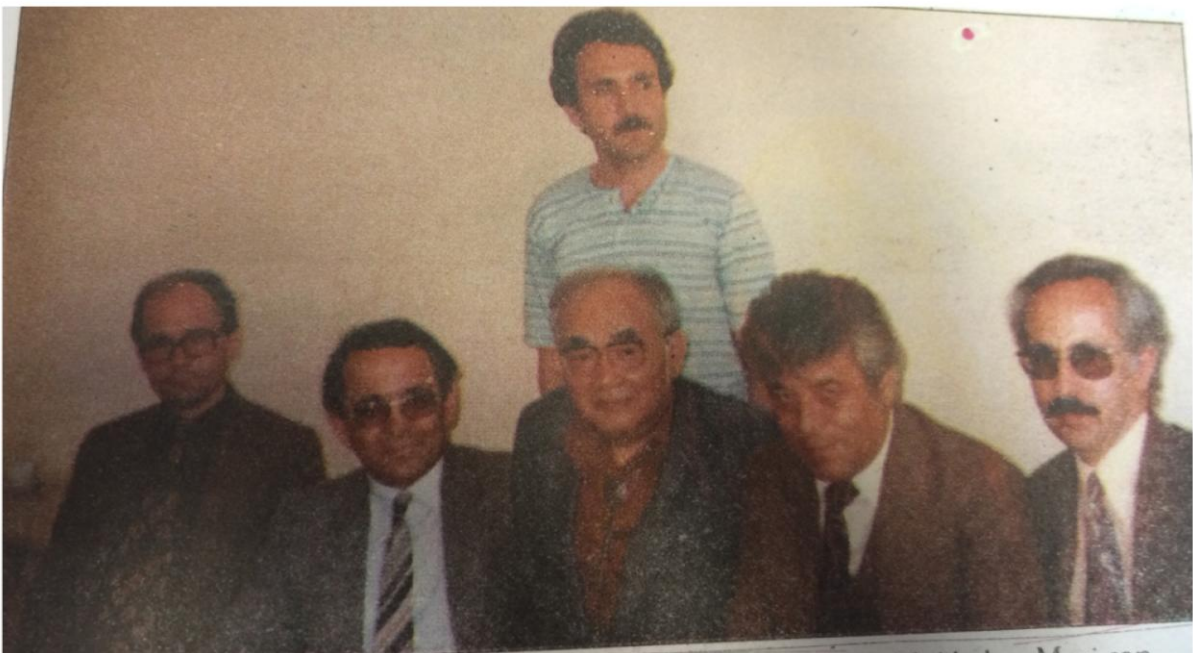
Kasım 1969 Tokyo, en önde soldan ikinci Prof. Dr. Masao Mori

Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu'nun özel arşivinden alınmıştır.

Hacettepe, 1977deki Kongreden bir resim 12. 07; Masada Prof. M.Mori, karşısında Afet İnan, arkadan görünen Emel Esin; solumda E.Konukçu, M.Ç.Varlık; konuştuğu İbrahim ve C.Artuk.

Prof. Dr. Tuncer Baykara'nın özel arşivinden alınmıştır.

Prof. M.Mori ile Ege Edebiyat Fakültesi ziyareti: Ben, M.Akalın, Mori-san, F.Türkmen, S.Özbaran ve F. Bozkurt ile(1982)

Prof. Dr. Tuncer Baykara'nın özel arşivinden alınmıştır.

Tokyo, 19 Aralık, '63

Muhterem Arslan Kaynardağ:

Yollamış olduğunuz kitapları şimdi aldık. (Fabura: No.1163 ve 1338.). Hemen karşılığını gönderceğiz.

Açıkça söylerim ki, bu yıl Türk kitaplarını almak için Hükümetimizin müsaade ettiği para pek çok değildi. Bu sebeple, maalesef sizden çok az kitapları satın alabedik. Amma, gelecek sene ise, kitaplarınızı oldukça çok satın almağa elimizden geldiği kadar çalışacağız. Bize satabileceğiniz kitapların listesini göndermenizi rica ederiz. Biz de mümkün olduğu kadar çabıkça sipariş edeceğiz.

Aziz Nesin, bana bir mektup yazıp Nasreddin Hoca hikayeleri hakkında işbirliğimizi istedi. Maalesef, Türkçem zayıf olduğundan, bendenizin kendisinin yardımını istemek olduğumu yazdım. Sizin de yardımınızı istiyorum.

En derin saygılarımla,

Masao Mori

Masao MORI

www.nadirkitap.com sitesinden 24.12.2014 tarihinde alınmıştır.

Y İ T İ R D İ K L E R İ M İ Z

Prof. Dr. Masao MORİ

Profesör Dr. Masao Mori, 30 Mart 1921 gününde Japonya'nın Şiga vilayetinde dünyaya gelmişti. 1943 yılında Tokyo Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Asya Tarihi Bölümünden mezun oldu. Deniz Harp Okulunda okutman, Hokkaido Üniversitesinde doçent olarak çalıştıktan sonra, 1956 yılında kendi mezun olduğu Tokyo Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Asya Tarihi Bölümüne doçent olarak atandı. 1968 yılında aynı bölümde profesörlüğe yükselip 1981 yılında Tokyo Üniversitesinden emekli oluncaya kadar, Eski Türk Tarihi, bilhassa, Göktürkler ve Eski Uygurlar tarihi konularında beş yüze yakın ilmî çalışmaları yayımlandı. Bunların yanı sıra, öğrenciler yetiştirmekle Japonya'da Türkoloji araştırmalarının temelini attı. Bu emeklerinden dolayı, Tokyo Üniversitesinden kendisine "ordinaryüs profesör" unvanı verildi. 1981 yılından itibaren Nihon Üniversitesinde profesör olarak ders verdi ve aynı zamanda Orta Doğu Araştırma Merkezi başkanı olarak, Japonya'nın Orta Doğu araştırmalarına da büyük katkıda bulundu. 1958-59 yıllarında Ankara Üniversitesinde araştırma yapmak üzere ilk defa Türkiye'de bulunduktan sonra, bugüne kadar sık sık Türkiye'yi ziyaret etti. Ayrıca, 1976-77 yıllarında İstanbul Üniversitesinde, 1986-87 yıllarında ise Ankara Üniversitesinde misafir profesör olarak ders verdi.

TDK

Mori'nin ölümünden sonra Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı not.

TDK'nin sitesinden 12.01.2015 tarihinde alınmıştır.

OKUYUCU MEKTUPLARI

Prof. Dr. Masao Mori'nin ölüm haberi dergimizin geçen sayısında verilmişti. Bu konuda Tooru Hayası'dan alınan mektup aşağıdadır.

Muhterem Prof. Dr. Osman Sertkaya-sama,

Bugün gönderdiğiniz *Türk Dili*'nin en yeni Şubat sayısı elimize ulaştı. Derginizin kıymetli sayfasını ayırıp hocamız Prof. Dr. Masao Mori'nin vefat haberini verdiğiniz için, size ve TDK üyesi hocalara çok minnettarım. Yazının fotokopisini Mori ailesi ve Hocayı tanıyan herkese gönderdim. Hepimiz son derece mütehassis olduk. Gerçekten güzel bir anı oldu, bize ve Japonya'daki Türkoloji çalışmalarına gösterdiğiniz böyle yakın alâka, acımızı teselli etmiş oldu. Burada Türk dili ve kültürü üzerine çalışanların adına sizlere ve kuruluşunuza teşekkürlerimi ifade etmek istiyorum.

24.02.1997

Tooru HAYASI

Institute for the Study of Languages and
Cultures of Asia and Africa

Mori'nin ölüm haberinin yayınlanmasının ardından Japonya'dan gelen not.

TDK'nin sitesinden 12.01.2015 tarihinde alınmıştır.

YİTİRDİKLERİMİZ

1997 yılı içerisinde üç değerli bilimadamı, Eski Türk dili, günümüz Türk dilleri ve Türk dilbilimi üzerine önemli çalışmalar yayımlamış, bu alanda hizmet vermiş üç dilci aramızdan ayrıldı.

Prof. Dr. Masao MORI: Dergimizin “danışma kurulu” üyeliğini de kabul etme lütfunda bulunan değerli Türkolog Masao Mori 30.3.1921’de doğmuştur. Eski Türk dili ve tarihi konusunda çok sayıda çalışmaya imzasını atan Masao Mori, Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde misafir öğretim üyesi olarak da çalışmıştır. Yazılarının bir bölümü için Shîro HATTORI’nin *TDAY-B* 1973-1974’teki kaynakçasıyla (33-34), Tooru HAYASHI (Hayaşi) ve Hiroshi (Hiroşi) UMEMURA’nın *TDAY-B* 1985’teki (225-230) kaynakçalarına bakılabilir. Eski Uygur Budizmiyle ilgili olan yazılarına ise *Der Türkische Buddhismus in der japanischen Forschung* (yay. J. P. Laut, K. Röhrborn, Wiesbaden 1988) adlı kitabın 20-21. sayfalarında yer verilmiştir.

www.turkdilleri.org sitesinden 30.06.2016 tarihinde alınmıştır.